

liberal düşünce

Yıl 23 Sayı 89 Kış 2018

Liberal Düşünce Topluluğu
Çeyrek Asırlık Çınar

Adalet ve Sosyal Düzen
İşletme Grupları ve Devlet
Piyasa Anarşizminde Güvenlik ve Hukuk Hizmetleri
Kendiliğinden Doğan Düzen ve Uluslararası Güç Dengesi

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 23, Sayı 89, Kış 2018

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Yard. Doç. Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Alim Yılmaz, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Doç. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Fuat Erdal, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Doç. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Kürşat Aydoğan, Bilkent Üniversitesi, Ankara
Yard. Doç. Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Özlem Çağlar Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Yard. Doç. Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Yavuz Atar, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Metin Toprak, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | İrtibat: info@liberte.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

Baskı

Tarcan Matbaası
İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Bekir Berat Özipek

Yardımcı Editörler

Serdar Korucu, Buğra Kalkan,
Salih Zeki Haklı

Yazı İşleri Müdürü

Ahmet B. Arpa

ISSN 1300-8781

Basım Tarihi: Mart 2018

İç Tasarım: Emre Turku

Kapak: Mesut Koçak

İçindekiler

Editörden.....	5
MAKALELER	
28 Şubat Sürecinde Liberal Düşünce Topluluğu Şeyma Akın.....	7
25. Yılında Liberal Düşünce Topluluğu: Eleştirel Bir Değerlendirme Tanel Demirel.....	25
Serbest Piyasa Ekonomisi Savunusu ve Liberte Yayınları: Başarılar ve Eksikler Buğra Kalkan.....	49
Adalet ve Sosyal Düzen Arayışında Özgürlük ve Eşitlik Çatışması Alim Yılmaz.....	65
İşletme Grupları ve Devlet: Eleştirel Bir Yazın İncelemesi Bahattin Karademir.....	77
Anarko Kapitalizm Üzerine İkinci İnceleme: Piyasa Anarşizminde Güvenlik ve Hukuk Hizmetleri Belgin Büyükbuğa Tarhan.....	101
YORUM	
Liberal Düşünce Topluluğu: Çeyrek Asırlık Çınar Atilla Yayla.....	123
ÇEVİRİ	
Hayekyen Kendiliğinden Doğan Düzen ve Uluslararası Güç Dengesi Edwin van de Haar.....	131
Dinî Özgürlük ve Ekonomik Refah: Geçmişten Alınacak Dört Ders Anthony Gill & John M. Owen IV.....	153

Çeyrek asırlık bir yolculuk

Türkiye tarihinde, fikirler üzerine kurulan, uzun süre faaliyet gösteren, bir gelenek veya ekol oluşturan entelektüel ilişkilere veya kuruluşlara rastlamak kolay değil. Kişisel ilişkileri veya inisiyatifleri aşan, fikirler ve ilkeler üzerine kurulu, uzun ömürlü yapılar az.

Türkiye siyaset ve fikir hayatında Liberal Düşünce Topluluğu (LDT), işte bu az sayıdaki entelektüel oluşumdan biri. Kültürel iklimi ve fikrî atmosferi değiştirmek için kaygı duyan insanların bireysel çabalarını birleştirmelerinin hikâyesi o.

Bunu ne ölçüde başardığı elbette tartışılır ama 1992'den itibaren ürettiği olağanüstü çeşitlilikteki liberal fikir ürünleri, dergiler, kitaplar, makaleler ve vücuda getirdiği başka entelektüel oluşumlar göz önüne alındığında, bu etkinin hiçbir şekilde ihmal edilebilir olmadığı tespitini yapmak mümkün.

Bu yönüyle o bir anda buharlaşsa bile, onun kendisine biçtiği misyon çerçevesinde liberalizm adına oluşturduğu birikim ve bir okul olarak gelişimine katkıda bulunduğu liberal birey veya oluşumların meydana getirdiği entelektüel birikimin devam edeceğini görmek güç değil.

LDT kurulduğunda Türkiye'de sağ ve sol kolektivist, otoriter ve totaliter fikirler açısından zengin, özgürlükçü fikirler açısından fakir bir entelektüel atmosfer vardı. Liberal düşünce geleneğine ilişkin pek çok temel metin çevrilmemişti ve onunla ilgili egemen söylem olumsuzdu. "Söylemin düzeni"ne ve sonuçları bakımından resmî siyasî doğrulara ve devlet düzeyinde kutsanmış egemen fikirlere itiraz anlamına gelen bir entelektüel faaliyetin eski yerleşik düzen ve onun savunucuları tarafından geniş bir kabul görmesi beklenmemeliydi ve görmedi de. Ama özgürlüğe, adalete ve barışa ihtiyacı olan tarafından kabul gördü ve bugüne geldi.

Ama bu tespitleri yapmak, 25. yılı LDT'yi övmekle geçireceğimiz anlamına gelmiyor elbette. Kurum ve çevre olarak onun Türkiye ve dünyadaki kültürel iklimi ve fikri atmosferi baştan beri ön plana çıkardığı üç değer olan özgürlük, adalet ve barış temelinde dönüştürme amacına katkı düzeyini, faaliyetlerinin ve performansının yeterliliğini sorgulamak, bu zaman zarfındaki doğrularını ve yanlışlarını serinkanlılıkla mercek altına almak gerek.

Elbette LDT'nin siyasî tutumlara ilişkin olarak "kurumsal görüşü" şeklinde deklare edilmiş, hakikat iddiasında olan ve üyelerini bağlayıcı resmî doğruları yok. Tek bir liberalizm anlayışı yok. Sadece bu sayıdaki iki makalede de somutlaştığı üzere, hem Hayek'in klasik liberalizmini hem liberteryenizmi, hem de bunların dışındakileri paylaşanlar var; güncel siyasete ilişkin farklı okuma biçimlerini ve dolayısıyla farklı pozisyonları paylaşanlar da. Ama onun çevresinde yer alan isimlerin kendi doğruları var. Özellikle içinden geçtiğimiz kritik dönemlerde onların yaptıkları ve yapmadıkları ile aldıkları tutumlara ilişkin genel yargılar, 25 yılında LDT'yi değerlendirmek için bir perspektif veriyor. Tanel Demirel ve Şeyma Akın'ın makaleleri ve Atilla Yayla'nın yorum yazısı, bu bakımdan iyi bir başlangıç ifade ediyor ve sonraki sayılarda da bu tartışmanın derinleşerek devam etmesi iyi olur.

Yürürken konuşmayı, tartışmayı, öğrenmeyi ve öğretmeyi ifade eden bir tür peripatetik bu ve konuşarak yürüdüğünde zamanın nasıl geçtiğini kolay fark edemeyebiliyor insan. İşte bu yüzden, çeyrek asırlık yolculuğun arasında dönüp kendisine bakması gerek.

Bekir Berat Özipek
Editör

28 Şubat Sürecinde Liberal Düşünce Topluluğu

Şeyma Akın

Öğretim Görevlisi | Aksaray Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 7-24.

Öz

Darbeler, her ülke için demokratik değerlerin rafa kaldırıldığı zor zamanlar anlamına gelmektedir. Yine de, dünya tarihi bize gösteriyor ki her seferinde darbeye karşı çıkanlar olduğu kadar onu destekleyen toplumsal gruplar da söz konusudur. Bunun aynısını 28 Şubat postmodern darbe sürecinde de görmekteyiz; siyasilerden akademisyenlere, medyadan sivil toplum kuruluşlarına kadar geniş bir kitle bu süreci desteklemiş ve demokratik ve liberal değerlerden 'laiklik' adına vazgeçilmesinde beis görmemişlerdir. Dolayısıyla, Liberal Düşünce Topluluğu gibi bir sivil toplum kuruluşunun bu süreçte ortaya çıkması ve buna karşı ciddi yazılar ve argümanlar ortaya koyması oldukça önemlidir. Bu bağlamda topluluk, Liberal Düşünce dergisiyle –ve elbette çok sayıda başka faaliyetlerle- hem liberal demokrasinin ne anlama geldiğine dair kapsamlı yazılar sunmuş hem de ülkedeki koşulların doğru analizlerini yapmıştır. Bu makale, 28 Şubat sürecinde Liberal Düşünce Topluluğu'nun tutumunu özellikle dergide yayınlanan yazılar üzerinden inceleyecek ve yapılan yayınların katkılarını analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, Darbe, Sivil Toplum Kuruluşları, Liberal Tutum, Liberal Düşünce Topluluğu.

The Association for Liberal Thinking During the 28 February Coup

Abstract

Coup d'états are hard times for every country, a time when democratic values are usually put aside. However, as world history proves, there have always been groups within society who opposed the coup as well as those who supported it. The same can be said about the postmodern coup of 28 February; a wide range of supporters from politicians to academicians, and from the media to civil society organizations did not see any harm in putting aside democratic and liberal values for the sake of 'laicity'. Therefore, it is of great significance that a civil society organization namely the Association for Liberal Thinking emerged in the process and contributed with serious articles and arguments against the coup. In this context, the Association provided comprehensive articles on what a liberal democracy is and made valuable analyses about the conditions in the country through the quarterly journal Liberal Thought – and certainly through many other activities. This paper aims to analyse the position of the Association for Liberal Thinking, especially through the articles in the mentioned journal and study the contributions in the matter.

Keywords: 28th February, Coup, Civil Society Organizations, Liberal Attitude, Association for Liberal Thinking.

Giriş

Türkiye'nin askerî darbeler bakımından karnesinin pek parlak olduğu söyleyemez, zira Osmanlı devletinin erken zamanlarından bugüne kadar iktidarı değiştirmek için çok sayıda doğrudan veya dolaylı askerî girişim olmuş ve bu girişimler çoğunlukla da başarıya ulaşmıştır. Cumhuriyet tarihinde yapılan askerî darbeler veya müdahaleler, her seferinde toplumda derin izler bırakmış ve ülkenin demokratikleşmesi ve hukuk devleti inşası sürecini olumsuz etkilemiştir. Söz konusu askerî müdahaleler, zaman zaman doğrudan yapılmış, bazen de muhtıralarla siyasete yön verilmiştir. Türkiye'de yakın zamana kadar ordunun zikredilegelen özel konumu nedeniyle, askerî bürokrasi müdahale yapma hakkı olduğunu varsayıp sorun gördüğü zaman devreye girmekten çekinmemiştir. Yapılış biçimi farklı olsa da 28 Şubat darbesi için de aynı durum söz konusudur; asker, 'tank'la doğrudan müdahale etmese de siyasete müdahale etmiş ve kendi isteği doğrultusunda onu şekillendirmeyi başarmıştır. Bu süreçte de askerî yöntemler yerine, çeşitli kurum ve kuruluşlarla birlikte hareket etme tarzı tercih edilmiştir.

28 Şubat süreci, Türkiye'nin siyasî tarihi içinde farklı bir konuma sahiptir, çünkü daha önce yaşanmış darbelerden pek çok anlamda farklı bir seyri olmuştur. En temel fark, şüphesiz silahlı kuvvetlerin fiilen müdahalesi olmamasıdır; her ne kadar Sincan'dan tanklar geçirilmiş olsa da darbe sürecinde silah kullanımı yoktur. Bir diğer önemli özellik, darbenin adının konmasını zorlaştıran uzun bir döneme yayılmasıdır. Ayrıca, çeşitli kamusal ve sivil kurumlar tarafından darbe sürecine yoğun destek bulunmaktadır ve bu destek nedeniyle etkisi oldukça fazladır. Söz konusu destek, yürüyüşler, basın açıklamaları, hukukî engeller veya yorumlamalar, medyada aktarılan bilgiler ve akademideki 'fikrî' destek şeklinde sıralanabilir. Bütün bu desteklerin temelinde ise söylemi belirleme ve söyleme hâkim olma oldukça önemli bir rol oynamaktadır, çünkü gerçekleşen darbenin zeminini 'meşrulaştırmaktadır'.

Söylemi belirleme imkânına sahip olan, genelde ötekinin sınırlarını belirleme gibi 'hakların' da kendinde olduğu anlayışına sahiptir; 28 Şubat sürecinde buna yönelik çok fazla örnek mevcuttur. Ahmet Necdet Sezer'in 'kamusal alanda başörtüsü' olmaz söylemi, o dönemde hukukun din ve vicdan hürriyetini kısıtlayıcı yönde yorumlanmasına yol açmıştır. Elbette bu söylemi desteklemek üzere akademiden de benzer ifadeler işitilmiştir. 2002'de özel bir üniversitenin hukuk fakültesinde dekan olan Süheyl Batum ve anayasa hukukçusu Orhan Aldıkaçtı, kamusal alanda devlet adına yetki kullanıldığı için

türbanın yasaklanmasının gerekli ve doğru olduğunu ifade etmektedirler.¹ Başörtüsü yasağı, elbette burada başlamamış, aksine 28 Şubat sürecinde en geniş anlamda uygulanan bir yasaklama olarak farklı bir 'meşruiyet' zemini kazanmıştır.

Hem darbe öncesi ve hem de sürecinde, darbe lehinde geniş tabanlı bir destek söz konusu olduğu ve bunlara çeşitli sivil toplum kuruluşları, akademi, medya ve diğer kurumların dahil olduğu ifade edilmişti. Bunun gerekçesi ise laikliğin tehdit altında olduğu ve dolayısıyla cumhuriyetin temel niteliğinin zayıflatılması iddiasıdır. Bu bağlamda özellikle başörtüsü, çeşitli yasakların ve cezalandırmaların kaynağı olmuştur. Örneğin, Refah Partisi (RP) veya Fazilet Partisi (FP) ile bir ilişkisi olmadı halde Hasan Celal Güzel, başörtüsü yasağını eleştirdiği için tutuklanmıştır.² Başörtüsü konusu ve yasağı uzun yıllarca ve yayılarak sürdürülmüştür; zira üzerinden 11 yıl geçmesine rağmen 2008 yılında devlet kurumlarında verilecek resepsiyonlara başörtüsüyle katılmanın mümkün olmayacağı, eşinin başörtülü olması nedeniyle Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı makamına uygun olmadığı, hatta eşiyile birlikte yabancı konukları karşılayamaması, Ak Parti'ye karşı açılan kapatma davası gibi olayların yaşandığına şahit olunmuştur.³

Bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının bir kısmının iyi bir sınav vermediğini söyleyebiliriz; aksine özgürlükçü ve adaletli bir tutum yerine yasaklamalardan yana ve askerî müdahaleyi destekleyen bir tavır görmekteyiz. Böylece 28 Şubat süreci, bir turnusol kâğıdı işlevi gördü ve gerçek anlamda meselelere liberal perspektiften bakamayanlar ayrıştı.⁴ Siyaseti ve toplumları dolaylı olarak etkileme kabiliyeti olan sivil toplum kuruluşları, özgürlük, toplumsal çeşitliliği veya demokratikleşmeyi desteklemek yerine darbeyi desteklemişler ve kendi dünya görüşüne uymayanların önüne geçilmesi için çeşitli çağrı ve girişimlerde bulunmuşlardır. Bu da darbenin daha fazla zemin kazanmasına neden olmuştur. Öte yandan darbeye önüne geçilmek istenen ve baskılar gören kesime ait sivil toplum kuruluşları, darbeyi eleştirmiş ancak seslerini çok yükseltmemişlerdir. Böyle bir ortam içinde her iki tarafın da mensubu olmamasına rağmen darbeyi ve uygulamaları açıkça eleştiren Liberal Düşünce Topluluğu olmuştur.

1 Kamusal Alan Nedir?, *Hürriyet*, 26.11.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/kamusal-alan-nedir-111821>, erişim 22.12.2017.

2 Şeyma Akın, "Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2016, Sayı 84, ss. 40-41

3 Akın, a.g.m., s. 39.

4 Atilla Yayla, "Liberal Düşünce Topluluğu'nun Doğuşu, Gelişimi ve Geleceği Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2002, Sayı 28, s. 47.

Liberal Düşünce Topluluğu

Sivil toplum kuruluşları, özellikle kriz zamanlarında önemli rol oynarlar ve sağlam bir zemine oturuyorsa toplumsal savrulmaları da yumuşatabilirler veya bu gibi durumlarda daha sağlıklı çözümler ortaya koyabilirler. Türkiye için 28 Şubat süreci, zorlu bir dönem olmuş ve birçok kişi, grup veya sivil toplum örgütü kendini yeniden konumlandırma sürecine girmiştir. Birçok sivil toplum kuruluşunun aksine Liberal Düşünce Topluluğu (LDT), bu süreçte ilkeli bir tavır sergilemiş ve aynı zamanda ifade edilmesi zor olan meseleleri tartışmıştır.

Sivil toplum kuruluşu olarak LDT, önemli işlevler yerine getirmiş; öncelikle, bir çerçeve çizmeden herkese açık bir platform teşkil etmiş ve bu platformda kurulduğu dönemde, yani 90'ların başında, konuşulması zor olan meseleleri dile getirmiştir. Bu anlamda, daha önceden sesini duyuramayan ve genelde muhafazakâr ve taşralı olan akademisyenlere de kapılarını açmış ve yeni bakış açılarına yer vermiştir.⁵ İkinci bir işlevi, sorunların yüzeysel ve gündelik tartışılması yerine daha derin ve akademik nitelikte çalışmalar yürüterek çözüm önerilerinde bulunmasıdır. Yapılan yayınlar, kongreler, çeviriler, seminerler ve diğer etkinliklerle hem güncel sorunlar nitelikli biçimde masaya yatırılmış hem de genel anlamda toplum, siyaset, hukuk gibi meseleler teorik anlamda irdelenmiştir.

Her toplum kesimini destekleyici nitelikte bir tutumu ve bu doğrultuda çalışmaları vardır; zira insan hakları, özgürlük, anayasal düzen ve yönetim, adalet, barış gibi ilkelere hareket etmektedir. Ancak Batıcı bir tavrı yoktur, daha ziyade özgürlükçülüğü ve fikrî çeşitliliği desteklemektedir.⁶ Bu son nokta oldukça önemlidir ve Türkiye'deki ayrışmanın temel nedenlerinden birini teşkil etmektedir, zira 'Batıcı' olmak 'ötekini' olduğu gibi kabul etmek yerine, şekillendirme ve ona yön verme anlamını taşımıştır.

LDT, çeşitli faaliyetlerle ülkenin demokratikleşmesine önemli katkıda bulunmuştur ve bu faaliyetler özellikle fikrî ve teorik alanlarda olmuş ancak bunlarla sınırlı kalmamıştır. Böylece, 90'lardaki tabu kabul edilen meselelerin akademik düzeyde tartışıldığını görmekteyiz ve bütün bu meselelerin farklı ve barışçıl bir yöntemle ele alınabileceğine dair müzakerelere şahit olmaktadır. Din ve vicdan özgürlüğü, hukuk devleti, doğal haklar, farklı hukukî yaklaşımlar, dil meselesi, siyasî sistemler, sivil toplum ve birçok mesele bu

5 Tanel Demirel, "Liberal Düşünce Topluluğu ve Türkiye'de Liberal Düşünce Kazanımları", *Fırsatlar ve Riskler, Liberal Düşünce*, Ankara, 2012, Sayı 68, s. 89; Doğan Gürpınar, "Liberteryenizm ve Liberalizm Arasında Liberal Düşünce Topluluğu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2009, Sayı 56, s. 56.

6 Yayla, a.g.m, ss. 55-56.

bağlamda masaya yatırılmış ve hem teorik çerçevesi çizilmiş hem de mevcut uygulamalara yönelik eleştiriler dile getirilmiştir.

Derneğin yayın hayatına yaptığı katkılar içinde çok sayıda kitap, çeviri ve elbette akademik nitelikte dergilerle ülkenin temel sorunlarına işaret edilmiş ve popülist olmadan liberal bir perspektifin ne anlama geldiği ve ne gibi pratiklerle çözüm önerildiği ortaya konmuştur. Diğer bir faaliyet alanı, kongreler ve seminerlerdir; bu platformlar hem bilgilendirici nitelikte olmuş hem de farklı görüşlerin dile getirilmesi ve tartışılmasına imkân sağlamıştır. Bunun dışında, gündemin tartışıldığı televizyon yayınlarında ve gazete yazılarında yer alarak mevcut sorunlar liberal bir perspektiften masaya yatırılmıştır. Söz konusu faaliyetlerini, ifade özgürlüğünün kısıtlı olduğu ve birçok konunun tabu görüldüğü 28 Şubat sürecinde de gerçekleştirmiştir. Yapılan yayınlara baktığımızda çeşitli başlıkların ön plana çıktığını görmekteyiz; örneğin, devletin yapısına, haklara, ifade özgürlüğüne dair teorik çalışmalarla güncel sorunlar tartışılmış ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Yaptığı çalışmalarını kısaca; haftalık seminerler, şehir panelleri, sempozyumlar, seminerler, 3 farklı dergi yayını, çok sayıda kitap yayını, siyasî partilere veya sivil toplum kuruluşlarına entelektüel destek, iktisat, siyaset ve hukuk alanlarında kongreler yaparak entelektüel bir hareket olarak nitelendirilebilir⁷.

Bu yazıda amaç, LDT'nin 28 Şubat sürecinde aldığı konum ve demokratikleşmeye yaptığı katkı olsa da bütün faaliyetlerine ayrıntılı biçimde yer vermek zordur. Dolayısıyla, bu yazıda esas odak noktası *Liberal Düşünce* dergisinin yayınlanan makalelerle yaptığı katkılardır.

Liberal Düşünce Dergisi

1996 yılında *Liberalizm* sayısı ile yayın hayatına başlayan Liberal Düşünce dergisi, her üç ayda bir çeşitli konuları ön planda tutarak çıkmaktadır. İlk sayıları, ağırlıklı olarak liberalizmden ne anlaşılması gerektiği ve liberalizmin siyaset, toplum ve hukuk anlayışının ne olduğuna dair yazılardan oluşmaktadır. Daha sonraki sayılarda ise yine liberal bir perspektiften güncel sorunlar ele alınmıştır; bu bağlamda 28 Şubat'a ilişkin meselelere epeyce yer verilmiştir. Bu yazıda, her birine değinmek imkânsız olduğundan daha ziyade hem doğrudan hem de dolaylı biçimde darbe ve darbe zihniyetine karşı olan yazılara odaklanılacaktır. Öncelikle liberal düşüncenin kendini nereye konumlandığını ve siyaset alanının nasıl tanımladığı üzerinde durulacak, ardından 28 Şubat sürecinde ve onunla ilişkili yazılar ele alınacaktır.

⁷ Yayla, a.g.m., s. 50.

Liberal düşüncenin darbe karşıtı tavrını anlayabilmek için öncelikle siyasete yönelik bakış açısına bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda sadece dar anlamda bir devlet anlayışından ziyade devletin işleyiş biçimine dair pozisyonunu anlamak önemlidir. Bu doğrultuda farklı yıllarda çeşitli yazıların yayınlandığı görülmektedir. Örneğin, Yürüşen,⁸ otorite kavramını ele alırken devletle ilişkisini tartışmakta ve liberal bir perspektiften otoriteye itaatin imkânlarını müzakere etmektedir. Yayla⁹ ise Türkiye'deki siyasî alanın dar olduğuna işaret etmekte ve "fikir özgürlüğünün marjinal grupların lüksü gibi görüldüğü ülkelerden birinde" olduğumuzu belirtmektedir. Bu anlayışın diğer alanlara da sirayet ettiğini, zira ister mahkemelerde ister toplumsal grupların anlayışlarında olsun, daha yasağcı ve baskıcı bir yol benimsendiğini söylemektedir.

Bu bağlamda zor zamanlarda devletin tutumunun nasıl olması gerektiğine dair yazılar mevcuttur; örneğin problemleri dönemlerde hak ve özgürlüklerin kısıtlanması önemli bir sorundur, zira hukukî güvenceler esnetilebilmekte ve yargı devlet organlarıyla işbirliği halinde olabilmektedir. Arslan, bu konuda ABD'nin McCarthy dönemini ve 11 Eylül'ü örnek olarak vermektedir. Bu meselenin çözümü için ise devletlerin "iyi/doğru" konusunda sessiz kalması, yani siyasî tarafsızlığı önermektedir.¹⁰ İfade özgürlüğünün önemine ilişkin çeşitli yazılar mevcuttur; Küçük ise, mesela, ifade özgürlüğünün tesisi için ne gibi ilkelerin gerekli olduğunu ileri sürmektedir¹¹ ve siyasî alanın genişletilmesini ve çoğulcu ortamın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Liberal perspektifin ne olduğuna dair yazılar çerçevesinde İslam da sıkça gündeme gelen konulardan birisi olmuştur ve bu bağlamda liberal bakışla çelişip çelişmediği meselesi masaya yatırılmıştır. Arslan'ın "İnsan Hakları ve İslam"¹² başlıklı yazısını da bu çerçevede ele almak gerekmektedir, zira farklı görüşler olsa da temelde ikisinin çelişmediği kanaati dile getirilmiştir. Yazıda elbette insan hakları meselesi geniş anlamda gündeme getirilmiş ve Batı kültürü içindeki durumundan günümüz İslam ülkelerindeki pratiklere kadar çeşitli konular da tartışılmıştır. Aynı şekilde çeşitli konularla ilişkili olarak din konusu sıkça gündeme gelmiştir; bu bazen az önce bahsedildiği gibi İslam-liberalizm ilişkisi olmakta bazen de çoğulculuk veya din ve vicdan özgürlüğü bağlamında ele alınmıştır. Yayla'nın¹³ yazısı, konuya ilişkin çok sa-

8 Melih Yürüşen, "Otorite ve Özerklik: İmkansız bir Beraberlik mi?", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1.

9 Atilla Yayla, "Pratikteki Açmazlarıyla Liberalizm ve Liberal Düşünce Topluluğu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1, ss. 4-5.

10 Zühtü Arslan, "Liberal Demokrasilerin Zor Zaman Krizi ve İfade Özgürlüğü", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, s. 37.

11 Adnan Küçük, "Fikir Hürriyetinin Sınırlandırılması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, s. 47.

12 Ahmet Arslan, "İnsan Hakları ve İslam", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1997, Sayı 6.

13 Atilla Yayla, "Dini Cemaatler, Demokrasi ve Eğitim: Amiş Cemaati Örneği", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1997, Sayı 7.

yıdaki makalelerden biridir, zira hem çoğulcu bir toplumsal yapıya hem de eğitim gibi tamamen ‘milli’ bir mesele olarak düşünülen bir konuya farklı perspektiften bakmıştır.

28 Şubat Bağlamında Liberal Düşünce Dergisi

Yazıların bazıları, daha teorik tartışmalarla sınırlı kalırken bir kısmı doğrudan güncel sorunları ele almaktadır; örneğin Arslan’ın yazısı Refah Partisi’ni ve adil düzen talebini eleştirel bir perspektiften tartışmıştır. Aynı zamanda bu talebin ülkedeki adaletsiz koşullar ve sorunlar nedeniyle toplumsal tabanda bir karşılığı olduğu ortaya konmuştur.¹⁴ Refah Partisi’nin yükselişiyle birlikte ülkede irtica hortladı veya cumhuriyetin temel koşullarından biri olan laiklik tehdit altında gibi söylemler oldukça yaygındır. Liberal Düşünce dergisinde yayınlanan yazılar, daha önce de belirtildiği gibi daha çok akademik ve teorik niteliktedir; aynı zamanda bu yazılar meseleleri tarafsız biçimde ele almaktadırlar. Buna örneklerden birisi Yürüşen¹⁵ tarafından kaleme alınmıştır ve yazıda partinin yükselişi bir tehditten ziyade çeşitlilik çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, Refah Partisi’nin varlığı aslında Türkiye’nin çeşitlenmesinin bir ürünüdür.

28 Şubat sürecinin temel argümanı, laikliğin tehdit altında olduğudur; bu nedenle laikliğin korunması ve onun muhafaza edilmesi için her türlü adım atılmalıdır. Bu bağlamda İslam konusu sık sık gündeme gelmekte ve herkes kendi İslam yorumunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak bunu yaparken daha dar bir çerçeveye oturtulmakta, hatta kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. *Liberal Düşünce* dergisinde bu gibi sığ tartışmaların aksine meselenin daha anlamlı tartışıldığı görülmektedir. Bir örnek, Erdoğan’ın İslam’ı liberalizm çerçevesinde tartıştığı yazısıdır.¹⁶ Erdoğan’a göre bu çerçevede yürütülen tartışmalar, muhalifler ve taraftarlar arasında yürütülmektedir ve muhalifler içinde sadece Kemalistler değil İslamcılar da bulunmaktadır. Yazıda İslam’ın liberalizmle ne kadar uyduğundan ziyade çelişmemesi vurgulanmıştır.

Laiklik kavramının etraflıca tartışıldığı yazılardan birisi Arslan’a¹⁷ aittir; yazıda laiklik kavramının farklı yorumlama biçimlerini ortaya koyduktan sonra tarihsel serüveni ile farklı dinlerle olan etkileşimini ele almaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin laiklik anlayışını masaya yatırmaktadır.

14 Ahmet Arslan, “İslam, Adalet ve Refah Partisi Üzerine”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 3.

15 Melih Yürüşen, “Refah Partisi’nin Yükselişine Çeşitlilik Perspektifinden Bakmak”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 3.

16 Mustafa Erdoğan, “İslam ve Liberalizm”: Kısa bir Bakış”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 4.

17 Ahmet Arslan, “Türk Laikliği ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1.

Yine, Yurdusev'in¹⁸ yazısında laikliğin tanımı yapılmakta ve tarihsel gelişimini ortaya koyduktan sonra modern sistem ve laiklik ilişkisini tartışmaktadır. Türkiye'de laiklik anlayışının problemlili olduğuna dair farklı tarihlerde ele alınan çok sayıda yazı mevcuttur; söz konusu yazılarda problemin tespiti maksadıyla yanlış laiklik tanımları ortaya konmuş ve eleştirilmiştir.

Bunun yanı sıra toplumu ayırıştırılmayan, aksine farklılıkların birlikte yaşamasına imkân veren bir laiklik anlayışının özellikleri tanımlanmıştır. Örneğin, Bumin¹⁹ laiklik kavramının yanlış yorumlanmasını tenkit etmiş ve laikliğin, dini sosyal hayattan dışlamaya çalışan bir proje olarak nitelemenin yanlışlığına işaret etmiştir. Ulusoy²⁰ da, laiklik kavramını tartışan yazılardan birini kaleme almış ve Fransa gibi nispeten daha katı bir laiklik uygulayan bir ülkeyle Türkiye'yi karşılaştırmıştır. Bu bağlamda benzerliklere ve de farklılıklara yer verilmiştir. Laikliğin teknik ve hukukî bir kurum olması ve ideolojik bir araç olarak uygulanması ortak yönleri teşkil etmekteyken uygulamaya geldiğinde iki ülke arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Laikliğin işlevinin ne olduğuna bakıldığında temel amaç, cumhuriyeti korumak gibi bir benzerliğe rağmen, uygulamada Türkiye'nin hedefini genişlettiğini ve birçok konuyu tehdit olarak algıladığı belirtilmektedir. Yine uygulanan yöntemin meşruluğu konusunda farklılıklar söz konusudur, zira Fransa kamu düzeni bozulmadığı sürece din özgürlüğünü savunduğu görülürken Türkiye'nin demokratik normlardan saptığı ve daha çok hukukun özgürlüğü sınırlandırmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu durum, Fransa gibi katı bir laiklik anlayışına sahip ülkelerdeki normlara kıyasla çok geride olduğumuzu göstermektedir.

'Postmodern' darbenin insan hakları ve din özgürlüğü ihlalleri bağlamında uygulamaları, çeşitli toplumsal kesimleri etkilemiştir. Cumhuriyetin 'sevmediği' veya makbul görmediği tek bir toplumsal grup değildir elbette; tehdit unsuru olarak görülen gruplar sadece bir dönem için tehlikeli bulunmamışlardır. Ancak, dönemlere göre belirli bir grup ötekilere göre daha tehlikeli nitelendirilmiştir. 28 Şubat'ın 'tehlikelileri' ise 'İslamcılar'dır, çünkü en büyük tehdidin irtica olduğu ve dolayısıyla cumhuriyetin temel niteliklerini yıkacakları söylemi hâkimdir. Bu bağlamda başörtüsü yasağı özellikle üzerinde durulmayı hak etmektedir, zira yasak hem çok katı biçimde bütün alanlarda uygulanmaya başlanmış hem de keyfî olmaktan çıkıp Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) kararıyla hukukî bir zemin de kazanmıştır. Dahası, bu yasağa karşı çıkılması dahi, laikliği tehdit etme anlamında kullanılmış ve

18 A. Nuri Yurdusev, "Laiklik ve Modern Uluslararası Sistem", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1.

19 Kürşat Bumin, "Strasbourglu Yargıçlar Mutlaka Gülümseyecek", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9.

20 Ali Ulusoy, "Fransız ve Türk Laiklik Anlayışlarının Karşılaştırılması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14.

parti kapatma gerekçesi kabul edilmiştir. Bu çerçevede hem başörtüsünün din ve vicdan özgürlüğü içinde savunulduğu ve hem de hukukî kararların sağlam argümanlarla eleştirildiği yazılar kaleme alınmıştır. Erdoğan²¹, daha önceden de ele aldığı bir yazıyı gündeme getirmiş ve meseleyi eleştirmiştir. Yazıda laiklik yorumunun sorunlu ve militan bir anlayışa sahip olduğu belirtildikten sonra AYM kararının bu anlayış ve zihniyet doğrultusunda karar vermesi eleştirilmiştir. Ayrıca kararın gerekçesi ve uygulamadaki çarpıklıklar da gündeme getirilmiştir.

Başörtüsü meselesinin LDT'nin akademik yazılar dışında da gündeminde olduğu açıktır. Bu bağlamda toplumun geniş kesimlerine ulaşması bakımından televizyon yayınlarında yapılan katkılar oldukça önemlidir, zira bu platformlarda hem 'darbe lehinde düşünenlere' karşı argümanların ortaya konma imkânı söz konusudur. Bunun bir örneği *Basın Kulübü* adlı programda Atilla Yayla'nın din özgürlüğüne, özellikle de başörtüsü yasağına yönelik ifadeleridir.²² Yayla burada, devletin kimin nasıl yaşayacağına dair yetkisinin olmasının doğuracağı sonuçlarını ortaya koymuş ve din özgürlüğünün en geniş anlamda uygulanması gerektiğini savunmuştur.

'Geçerli' kabul edilen herhangi bir nedenden ötürü parti kapatmak, elbette sadece 28 Şubat sürecine mahsus değildir; daha önceden de defalarca, farklı gerekçelerle parti kapatılmıştı. RP de 21.5.1997 tarihli bir kapatma davası²³ sonucunda siyasî hayattan kaybolmuştur. RP'nin kapatılma sürecinde de çeşitli toplumsal ve kamusal gruplardan kapatılması lehinde destek verildiği açıktır. Çölaşan'ın yazısı²⁴ bunun açık bir göstergesidir; çünkü ona göre bu parti, takıyyeci ve tehlikelidir, dolayısıyla kapatılmasına şaşkınmamak gerekmektedir.

RP'nin Ocak 1998'de kapatılmasıyla parti üyelerinin bir kısmı siyasî yasaklı hale geldi; başka gerekçeler olsa da kapatılmasındaki temel dayanak laiklik karşıtlığı ve laikliği tehdit etmesiydi. Kamuoyu ise, bu kararın ne kadar hukuka uygun olduğu meselesinden ziyade duygusal tepkilerle eleştiri yapmıştır. Böyle bir eleştiri elbette yapılabilir, ama daha tutarlı ve ilkeli değerlendirmeler meseleyi etraflıca anlamada hem gerçekçi bir fotoğraf sunmakta hem de konunun çözümü için zemin teşkil etmektedir. Başaran²⁵ da konuyu ele almış ve kararı ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Bu bağlamda başörtüsü

21 Mustafa Erdoğan, "Anayasa Mahkemesi Nasıl Karar Veriyor: Başörtüsü Kararı", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9.

22 Atilla Yayla, "Basın Kulübü", <https://www.youtube.com/watch?v=QbgMmhqEEFw>, (erişim: 29.12.2017).

23 "1997'deki Refah Partisi Kapatma davası", *Hürriyet*, 14.03.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/1997deki-refah-partisi-kapatma-davasi-iddianamesi-8460645>, (erişim 29.12.2017).

24 Emin Çölaşan, "Refah Kapatılsın mı?", *Hürriyet*, 12.11.1997, <http://www.hurriyet.com.tr/refah-kapatilsin-mi-39273268>, (erişim: 29.12.2017).

25 M. Sinan Başaran, "Refah Partisi'nin Kapatılması Üzerine Hukuki Bir İnceleme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9.

eylemleri, çok hukuklu sistem tartışması, Erbakan'ın konuşması, tarikat liderlerinin başbakanlık konutunda yemeğe davet edilmesi, parti üyelerinin konuşmaları gibi gerekçeler sıralandıktan sonra, aslında bütün bunların irtica brifinglerinde ele alınan konular olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla, mahkeme karar verirken sunduğu gerekçelerin ne kadar haklı ve hukuka uygun olduğu tartışmalı bir konu olduğuna işaret edilmiştir.

Belirtildiği gibi 28 Şubat kararlarından sonra Türkiye'nin yaşadığı sorunlar ve serüven uzun yıllar devam etmiştir. Bunlar parti kapatmaları, başörtüsü yasağının hızla genişlemesi, siyasî yasaklı politikacılar, toplumsal gruplar üzerindeki çeşitli baskılar vs. olarak sıralamak mümkündür. Buna bir örnek, 1999 yılında yapılan genel seçimlerde kapatılan RP yerine FP'nin seçimlere girmesi ve ciddi oy kaybına uğramasıdır. Konuya ilişkin bir yazı Ömer Çaha²⁶ tarafından ele alınmış ve geniş ve objektif siyasî bir analiz yapılmıştır. Bir başka yazı ise hangi partinin ne kadar oy aldığını ve bunun toplumsal temellerini masaya yatırmıştır²⁷.

Liberal Düşünce dergisi, 1999 seçimlerini kapsamlı biçimde ele aldığı bir sayı çıkarmıştır. Kapatılan Refah partisinin yerini Fazilet partisi almış, seçimlerde yenilgiye uğramış ancak partiye yönelik "gerici tehdit" söylemleri sürdürülmüştür. Erdoğan'ın bu bağlamda ele aldığı yazısında²⁸, İslamsız bir Türkiye'nin düşünülmesinin mümkün olmadığı, söz konusu kesimden gelen taleplerin meşru olduğu ve onlara kulak verilmesi gerektiği vurgulanmış ve radikal sekülerleşmeyle sorunların giderilemeyeceği belirtilmiştir. Erdoğan'ın FP'ye ilişkin bir diğer yazısında,²⁹ söz konusu partinin hazırladığı anayasa taslağı ayrıntılı ele alınmış ve objektif biçimde eleştirilmiştir; bu nokta önemlidir, zira o dönemlerde partinin ciddiye bile alınması söz konusu değildir, aksine kamuoyunda itibarsızlaştırmaya yönelik söylemler hâkimdir.

Parti kapatma sorununa ilişkin sorunlar, özellikle 28 Şubat sürecinde çokça dile getirilmiştir. 1998'de RP'nin kapatılması, ardından kurulan FP'nin de 2001'de kapatılması; ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) RP'nin kapatılmasına ilişkin başvurusunun reddedilmesi üzerine tartışmalar ve dolayısıyla bunları ele alan yazılar artmıştır. Zühtü Arslan'ın yazısı, örneğin, AYM'nin parti kapatmadaki tutumunu incelemektedir. Buna göre AYM, karar verirken anayasa ideolojisinin siyasî partilerce benimsenmesi gerektiği

26 Ömer Çaha, "Yüzyılın Son Seçiminde Anadolu'nun Yükselen Sesi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14.

27 Ömer Çaha vd., "18 Nisan Seçimleri: Kaybedenler", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14.

28 Mustafa Erdoğan, "Islam in Turkish Politics: Turkey's Quest for Democracy Without Islam", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14.

29 Mustafa Erdoğan, "Fazilet Partisi'nin Anayasa Taslağı Üzerinde Bir Değerlendirme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 16.

varsayımıyla hareket etmektedir; örneğin laiklik “ultra anayasal” bir norm olarak kabul edilmektedir.³⁰ Ancak tutum, evrensel normlara uygun olmalıdır ve farklılıkların tanınması kaçınılmaz bir durumdur. Devletin siyasî partilere karşı sorunlu bakışını ele alan bir yazıyı kaleme alan Erdoğan³¹ ise, “demokrasinin korunduğuna” dair benimsenen resmî söylemin aslında bir kalkan amaçlı kullanıldığı ve cumhuriyet elitlerinin kendi statülerini korumak maksadıyla kullandıklarını ortaya koymaktadır. Mevcut sorunların giderilmesi için militan bir demokrasi anlayışından vazgeçilmesi gerektiği ve zihniyet dönüşümüne ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Demokrasiye yönelik takılan tutumu Atilla Yayla³² kaleme aldığı bir yazıda eleştirmektedir; hatta “demokrasi ile platonik bir aşk” yaşandığından bahsetmektedir. Yazı, demokrasinin bu şekilde idealize edilmesinin birtakım sorunlara neden olduğundan bahsetmekte ve ‘iyi, doğru veya güzel’in tanımını yaparak demokrasiye pozitif bir içerik yüklediğimizi ortaya koymaktadır. Bu da ülkemizde çağdaş hayatın dayatılması anlamına geldiği³³ ve dar bir anlayışın benimsendiği sonucunu doğurmaktadır. Oysa Yayla’ya göre demokrasi bir araç olarak görülmelidir ve bu vasıta ile demokratik kanalların herkese açık tutulması ve herkes için hakların teminat altına alınması sağlanmalıdır.

Fazilet Partisi’nin kapatılmasına ilişkin yazılardan bir diğeri, evrensel normlar ve Batılı devletlerdeki hükümleri karşılaştıran ve de AYM ile AİHM’in tutumlarındaki farklılıkları ortaya koyan Ömer Anayurt’un yazısıdır.³⁴ Yazıda parti kapatmanın bir çözüm olarak düşünülmesinin yanlış olduğu ve uzun vadede sisteme zarar verdiği belirtilmiş ve de AYM’nin “yasa devleti” yerine “hukuk devleti”ni³⁵ koruması, yani özgürlükçü bir tutum alması gerektiği vurgulanmıştır. FP’nin kapatılmasını eleştiren bir yazı da Erdoğan’a³⁶ aittir. Kapatılma gerekçesi olarak laiklik ilkesinin gösterilmesi, yazıda iki açıdan tenkit edilmiştir. İlki, barışçı yollarla dile getirilen özgürlük taleplerinin hukuka aykırı olarak değerlendirilememesi hususu; ikincisi ise toplumsal mühendislik bağlamında dinin toplumsal hayattaki tezahürlerinin

30 Zühtü Arslan, “Anayasa Mahkemesinin Siyasal Partiler Politikası: “Ve çağı”nda “Ya-ya da”cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine bir Deneme”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss. 9-10.

31 Mustafa Erdoğan, “Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi”, *Liberal Düşünce*, Ankara 2001, Sayı 22.

32 Atilla Yayla, “Demokrasiyi Anlama Kılavuzu”, *Liberal Düşünce*, Ankara 2001, Sayı 22.

33 Yayla, a.g.m., s. 68.

34 Ömer Anayurt, “Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23.

35 Anayurt, a.g.m., s. 27.

36 Mustafa Erdoğan, “Fazilet Partisini Kapatma Kararı Işığında Türkiye’nin Anayasa Mahkemesi Sorunu”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23.

ortadan kaldırılması³⁷ yetkisine sahip olduğu düşüncesidir. AYM üyelerinde de bu tutumun sorunlu olduğu belirtilmiştir.

Yayla'nın aynı konuya dair bir başka yazısı³⁸ parti kapatılma meselesinin sadece güncel bir mesele olmadığını ve aksine sorunların daha derinlerde yattığını belirtmektedir. Bu sorunlar şu şekilde sıralanmıştır: Hukukun tesisindeki problemler ve keyfi yorumlar, hukukçuların sahip olduğu zihniyet sorunu, bürokrasi de dahil olmak üzere otoriter anlayışın hâkim olması vs. Bütün bunları, FP'nin kapatılması sürecinde görmek mümkündür, zira hem demokrasi hem de kapatma gerekçesi olan laiklik bilgisinde yetersizlikler ve problemler vardır.

Parti kapatmayla ilgili diğer bir husus AİHM'nin RP hakkındaki tutumu olmuştur ve bu nedenle bunu ele alan yazılar yayınlanmıştır. Turhan³⁹ AİHM'nin tarihsel süreçte parti kapatmayla görüş bildirdiği ve karar verdiği davaları gündeme getirmiş ve gerekçeleriyle tartışmıştır. Aynı yazıda AYM'nin kendi meşruiyetini güçlendirmek için hak eksenli bir tutuma ihtiyaç duyulduğu ve iktidar karşısında hak ve özgürlüklerin korunması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁰ Parti kapatmada militan tutumu eleştiren bir diğer yazı, Sunay'a⁴¹ aittir ve devletin tarafsızlığı gereksinimi öne çıkarılmıştır. Böylece her tür ideoloji, kendini ifade etme imkânı bulacak ve kurumsallaşmak mümkün olacaktır.

Erdoğan⁴² da, AİHM kararını eleştiren yazılardan birini kaleme almıştır. Verilen karar, sivil toplum yerine devleti merkeze aldığı için tenkit edilmiş ve yargıçların İslam algısının sorunlu olduğu belirtilmiştir.⁴³ İşaret edilen bir başka mevzu ise AYM'nin kararının meşruiyet kazanmasıdır; ne var ki buradaki kararda deliller muallaktır ve normatif bir bakış açısıyla karara bağlanmıştır. AİHM'nin RP kararındaki zihniyet sorununa işaret eden Yayla'nın⁴⁴ yazısında mahkemenin Avrupa ve Türkiye'yi aynı "ligde" görmediği ifade edilmiştir; oysa AİHM'nin tarihsel sürecine baktığımızda özgürlükleri genişleten bir anlayışın hâkim olduğu belirtilmektedir. Yine dayandığı temel, yani şiddet ve laiklik meselesinin, sadece sözlere dayalı olduğu anlaşılmakta-

37 Erdoğan, a.g.m., ss. 37-38.

38 Atilla Yayla, "FP'nin Kapatılması ve Türkiye'nin Cari Sisteminin Çıkmazları", *Liberal Düşünce*, Ankara 2001, Sayı 23.

39 Mehmet Turhan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasî Parti Kapatma Davaları", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22.

40 Turhan, a.g.m., s. 30.

41 Reyhan Sunay, "Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde Türkiye'de Parti Özgürlüğü ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22.

42 Mustafa Erdoğan, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23.

43 Erdoğan, a.g.m., s. 49.

44 Atilla Yayla, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23.

dır. Bu uygulamanın doğurduğu sonuç da vurgulanmaktadır, zira böylece 28 Şubat uygulamaları meşru bir görünüm kazanmıştır.⁴⁵ Bu minvalde görüşlerini ortaya koyan Kösebalaban⁴⁶ da AİHM'nin kararının muhafazakâr kesimde çifte standarda dayalı bir uygulamanın var olduğu algısının pekiştiğini ileri sürmektedir. Bu algının temelinde ise azınlıklarla ilgili uygulamalarda tavrın farklı olması yatmaktadır. Yazıda RP tabanının Avrupa Birliği (AB) sürecine karşı olumsuz bir tutum sergileme ihtimalinden de bahsedilmektedir.

Darbe sonrasında siyasî alanın her anlamda daraltıldığı görülmektedir; neyin nasıl yapılacağı, kimlerin işe alınacağı, eğitim hakkı ve içeriği, 'iyi ve doğru' din anlayışının ne olduğu vb. konular 'tepeden' belirlenmektedir. Bu doğrultuda söylemin değişmesine yönelik yazılar kaleme alınmıştır; örneğin Yürüşen'in⁴⁷ yazısı tersinden bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece devletin tarafsız olması, ortadaki sorunlara bir çözüm olarak önerilmektedir ve çeşitlilik bir realite olarak kabul edilmelidir. Bu sağlandığı takdirde hem bireysel ve kurumsal güven tesis edilebilecek hem de toplumsal gerilimler azaltılabilecektir. Ülkedeki sorunlara yasağcı ve kısıtlayıcı bir tutumun benimsenmesi, sorunları büyütecek ve kutuplaşmayı arttıracaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin daha demokratik ve liberal bir rotaya girmesi gerektiği çağrısı yapan bir diğer yazı Gözen'e aittir.⁴⁸ Buna göre Türkiye, önündeki iki yol arasından demokratik ve insan haklarına saygılı olanı tercih etmelidir; aksi takdirde tek tipçi ve otoriter bir yönetimle özgürlükler kısıtlanmış olacaktır. Söz konusu yazıda Türkiye'nin AB üyeliği yolunda bu ilk yolda devam edeceği, ancak ülkedeki eksiklerin de farkında olunması gerektiği belirtilmiştir. Böylece ekonomik ilerlemenin yanı sıra insan hakları ihlalleri ve askeri müdahalelere son vermeli ve Avrupa toplumlarıyla iletişim yolları açık tutulmalıdır.

LDT daha özgürlükçü perspektifini Ak Parti'nin siyasete girmesi sürecinde de sergilemiştir. Yeni oluşum mercek altına alınmış ve eski zihniyetle mevcut durumu anlamının, hatta yönetmenin imkânsız olduğu ifade edilmiştir. Ak Parti'nin kurulması sonrasında özgürlükçü ve çeşitliliği kucaklayıcı anlayışın gerekliliğine dair yazılar kaleme alınmıştır. Bunlar, AB'ye giriş süreci ve hukuk devletinin tesisi, yeni siyasî oluşumların niteliği, eski anlayış ve zihniyetlerin eleştirisi gibi konular üzerinde odaklanmıştır. Böyle bir yazı, Yıldız'ın⁴⁹ Ak Parti'nin kendini konumlandırma sorununa ilişkindir; burada Milli Görüş geleneğinin kendi içinde hesaplaştığı ve kendini yeniden konum-

45 Yayla, a.g.m., s.79.

46 Hasan T. Kösebalaban, "AİHM Kararı ve Avrupa-Merkezcilik", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23.

47 Melih Yürüşen, "Çeşitlilik, Güven Duygusu ve Türkiye", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 10-11.

48 Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 'Entegrasyon Sürecinin' Açmazları ve Açılımları", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2000, Sayı 17.

49 Ahmet Yıldız, "Ak Partinin 'Yeni Muhafazakâr Demokratiği: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2004, Sayı 34.

landırmaya çalıştığı belirtilmektedir. İslamcı hareketin tarihsel sürecinden bahsederken muhafazakâr-İslamcı ekseninde gidiş gelişler yaşandığını ve söz konusu partinin kimlik arayışının da bu iki eksen arasında yaşandığı ifade edilmektedir. Can Paker ile yapılan söyleşide Ak Parti üzerinde bir değerlendirme yapılmamış olsa da, genel anlamda liberal perspektifin ne anlama geldiği tartışılmış ve bu bağlamda özgürlükçü tavrın ve çoğulcu anlayışın önemi vurgulanmıştır. Böylece Aydınlanmacı yaklaşımın doğurduğu problemler tartışılmış ve toplum mühendisliği eleştirilmiştir; ayrıca Türkiye’de küçük bir grubun ötekini kaderini tayin etme hakkının olduğu varsayımı tenkit edilmiştir.⁵⁰

Buna benzer sorunlar Beriş’in⁵¹ yazısında da dile getirilmiş ve özellikle sivil toplum kuruluşlarının da böyle bir zihniyeti benimsediği ortaya konmuştur. Bu kuruluşlar, çağdaş yaşamı ‘kutsayarak’ statükoyu koruma işlevini üstlenmiş görünmektedirler ve siyasiler de dâhil olmak üzere ‘ötekileri’ eleştirmektedirler.⁵² Ancak bu bakış açısı, siyasal alanı daraltmaktadır ve çeşitli toplumsal dinamiklerin bölücü algısının pekişmesine neden olduğu ileri sürülmektedir.

Türkiye’nin AB sürecine ilişkin yazılar mevcut ve bu yazılar genelde liberal demokrasi çerçevesinde tartışılmış ve toplumun daha özgürlükçü bir yapıya dönüşmesini destekleyeceği ifade edilmiştir. Örneğin Erdem, sivil siyasetin üzerinde askerî bir vesayetten ve kolayca aşılamayan içkin bir yapının varlığından bahsetmektedir. Ona göre AB’ye girmek için yürütülen müzakere süreci, söz konusu ‘mahrem’ alana dokunmaya başlamıştır.⁵³ Aynı yazıda hukuk ‘ötesi’ alanların da değişmesi gerektiği, yani yasal düzenlemelerle sınırlı kalmamak gerektiği ileri sürülmektedir; söz konusu alanlar, daha ziyade zihniyetle ilgilidir ve otoriter ve resmî ideoloji terk edilmelidir.

Sonuç

Liberal Düşünce Topluluğu, Türkiye’de entellektüel bir oluşum olarak fikir dünyasına liberal perspektiften en önemli katkıyı sağlamıştır. Bu katkı sadece teorik ve akademik bir üretim olarak kalmamış aynı zamanda statükonun ve uzun bir süre kırılmayan dar bir zihniyetin değişmesine destek olmuş, hatta daha önemlisi, alternatifini ortaya koymuştur. Bu bağlamda temel bir bakış açısı ve ilkeler tanımlanmış ve yenilenen Türkiye için birtakım yöntem-

50 Atilla Yayla, “Can Paker ile Özgürlük ve Türkiye’nin Geleceği Üzerine”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32.

51 Hamit Emrah Beriş, “Kemalist Devrimden Muhafazakâr Kemalizme”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32.

52 Beriş, a.g.m., s. 56.

53 Fazıl Hüsnü Erdem, “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil Asker İlişkilerinin Genel Görünümü”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 299-300.

ler önermiştir. Dolayısıyla, çoğulcu bir bakış açısı, herkes için hukukun teminatı, farklılıkların kabulü ve bunlarla şekillenen siyasal ve toplumsal hayat, her türlü görüşün önünü açık tutan hukuk anlayışıyla hâkim paradigmanın değişmesine katkıda bulunmuştur.

28 Şubat sürecinde özellikle çok net bir duruş sergilemiş ve konuşulması zor olan siyasî ve toplumsal meseleleri dillendirmiş ve daha önemlisi savunmuştur. En başta darbelere neden olan bakış açısını ve düşünce yapısını eleştirmiş ve sorun alanlarına işaret etmiş, sonra da alternatif bakış açıları ortaya koymuştur. Bunu, 90lı yılların ikinci yarısında ve 2000'lerin başında yapması özellikle önemlidir, çünkü bir takım yaptırımlara maruz kalma ihtimali söz konusudur -ki hakkında dava açılan üyeleri de olmuştur. Bir başka vurgulanması gereken husus, getirdiği eleştiriler ve önerilerin veya savunduğu meselelerin kendi dünya görüşüne yakın olup olmasına bakılmaksızın değerlendirme yapabilmesidir. Benimsenen tutum, belirli ilkeler ve dünya görüşü çerçevesinde olmuş ve böylece toplumun her kesiminden gelen sorunlara eşit mesafede ve aynı hassasiyetle yaklaşmıştır. Bu anlamda bu yaklaşımın önemli ve gerekli olduğu ve de siyasal ve toplumsal hayatta devam ettirilmesi gerektiği açıktır.

Kaynakça

- AKIN, Şeyma, "Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2016, Sayı 84, ss. 35-56.
- ANAYURT, Ömer, "Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 5-28.
- ARSLAN, Ahmet, "Türk Laikliği ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1, ss. 54-76.
- ARSLAN, Ahmet, "İslam, Adalet ve Refah Partisi Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 3, ss. 4-11.
- ARSLAN, Ahmet, "İnsan Hakları ve İslam", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1997, Sayı 6, ss. 118-132.
- ARSLAN, Zühtü, "Anayasa Mahkemesinin Siyasal Partiler Politikası: "Ve çağı"nda "Ya-ya da"-cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine bir Deneme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss. 5-14.
- ARSLAN, Zühtü, "Liberal Demokrasilerin Zor Zaman Krizi ve İfade Özgürlüğü", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 25-40.
- BAŞARAN, M. Sinan, "Refah Partisi'nin Kapatılması Üzerine Hukuki Bir İnceleme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9, ss. 17-27.
- BERİŞ, Hamit Emrah, "Kemalist Devrimden Muhafazakâr Kemalizme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 48-58.

- BUMİN, Kürşat, "Strasbourglu Yargıçlar Mutlaka Gülümseyecek", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9, ss. 28-30.
- ÇAHA, Ömer, "Yüzyılın Son Seçiminde Anadolu'nun Yükselen Sesi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14, ss. 29-46.
- ÇAHA, Ömer ve diğerleri, "18 Nisan Seçimleri: Kaybedenler", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14, ss. 47-61
- DEMİREL, Tanel, "Liberal Düşünce Topluluğu ve Türkiye'de Liberal Düşünce: Kazanımlar", Fırsatlar ve Riskler, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2012, Sayı 68, ss. 87-107.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, "Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil Asker İlişkilerinin Genel Görünümü", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 283-301.
- ERDOĞAN, Mustafa, "İslam ve Liberalizm: Kısa bir Bakış", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 4, ss. 7-21.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Anayasa Mahkemesi Nasıl Karar Veriyor: Başörtüsü Kararı", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 9, ss. 5-16.
- ERDOĞAN, Mustafa, "İslam in Turkish Politics: Turkey's Quest for Democracy Without Islam", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14, ss. 102-117.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Fazilet Partisi'nin Anayasa Taslağı Üzerinde Bir Değerlendirme", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 16, ss. 78-79.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss. 59-66.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Fazilet Partisini Kapatma Kararı Işığında Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi Sorunu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 36-40.
- ERDOĞAN, Mustafa, "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 41-50.
- GÖZEN, Ramazan, "Türkiye'nin Avrupa Birliği ile "Entegrasyon Sürecinin" Açmazları ve Açılımları", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2000, Sayı 17, ss. 33-46.
- GÜRPINAR, Doğan, "Liberteryenizm ve Liberalizm Arasında Liberal Düşünce Topluluğu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2009, Sayı 56, ss. 33-59.
- KÖSEBALABAN, Hasan T., "AİHM Kararı ve Avrupa-Merkezcilik", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 81-82.
- KÜÇÜK, Adnan, "Fikir Hürriyetinin Sınırlandırılması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 41-77.
- SUNAY, Reyhan, "'Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde" Türkiye'de Parti Özgürlüğü ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss. 32-45.
- TURHAN, Mehmet, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss. 15-31.
- ULUSOY, Ali, "Fransız ve Türk Laiklik Anlayışlarının Karşılaştırılması", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1999, Sayı 14, ss. 96-101.
- YAYLA, Atilla, "Pratikteki Açmazlarıyla Liberalizm ve Liberal Düşünce Topluluğu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1, ss. 4-14.
- YAYLA, Atilla, "Dini Cemaatler, Demokrasi ve Eğitim: Amish Cemaati Örneği", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1997, Sayı 7, ss. 9-18.
- YAYLA, Atilla, "Demokrasiyi Anlama Kılavuzu", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 22, ss.

67-73.

- YAYLA, Atilla, "FP'nin Kapatılması ve Türkiye'nin Cari Sisteminin Çıkmazları", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 61-75.
- YAYLA, Atilla, "AİHM'nin RP Kararı Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2001, Sayı 23, ss. 75-80.
- YAYLA, Atilla, "Liberal Düşünce Topluluğu'nun Doğuşu, Gelişimi ve Geleceği Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2002, Sayı 28, ss. 35-66.
- YAYLA, Atilla, "Can Paker ile Özgürlük ve Türkiye'nin Geleceği Üzerine", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2003, Sayı 32, ss. 127-136.
- YILDIZ, Ahmet, "Ak Partinin 'Yeni Muhafazakâr Demokrasi': Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2004, Sayı 34, ss. 5-11.
- YURDUSEV, A. Nuri, "Laiklik ve Modern Uluslararası Sistem", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1, ss. 77-84.
- YÜRÜŞEN, Melih, "Otorite ve Özerklik: İmkânsız bir Beraberlik mi?", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 1, ss. 39-48.
- YÜRÜŞEN, Melih, "Refah Partisi'nin Yükselişine Çeşitlilik Perspektifinden Bakmak", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1996, Sayı 3, ss. 13-21.
- YÜRÜŞEN, Melih, "Çeşitlilik, Güven Duygusu ve Türkiye", *Liberal Düşünce*, Ankara, 1998, Sayı 10-11, ss. 118-142.

İnternet Kaynakları

- ÇÖLAŞAN, Emin, "Refah Kapatılsın mı?", *Hürriyet*, 12.11.1997, (erişim: 29.12.2017), <http://www.hurriyet.com.tr/refah-kapatilsin-mi-39273268>
- YARGITAY CUMHURİYET SAVCILIĞI, "1997'deki Refah Partisi Kapatma Davası İddianamesi", *Hürriyet*, 14.03.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/1997deki-refah-partisi-kapatma-davasi-iddianamesi-8460645>, (erişim 29.12.2017)
- HÜRRİYET, "Kamusal Alan Nedir?", 26.11.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/kamusal-alan-nedir-111821>, erişim 22.12.2017.
- YAYLA, Atilla, "Basın Kulübü", *HaberTürk*, <https://www.youtube.com/watch?v=QbgMmhqE-EFw> (Nur Vergin, Toktamış Ateş, Necla Arat, Nur Serter ile) (erişim: 29.12.2017).

sefaletten zenginliğe

MARC SWANEPOEL

7. BASKI

ATILLA YAYLA ÇEVİRİSİYLE

Liman

Sefaletten Zenginliğe

Marc Swanepoel

Çeviren: Atilla Yayla

ISBN: 978-975-2510-13-5

"Zenginlik yaratılması bütün toplumlar için geçerli çok önemli genel ilkelere dayanır. Bu ilkeler insan davranışının bir sonucu olarak ve fakat insanlar tarafından bilinçli ve amaçlı olarak tasarlanmadan varlık alanına girmiştir. Evrilerek bugüne kadar gelmiş ve hiç kimse tarafından icat edilmemiştir."

Bu, küçük bir kitap için çok iddialı bir tez gibi görünmesinin yanında sosyal hayatının evrimi konusunda liberal tezlerden uzak kalmışlar için de bir o kadar şaşırtıcıdır.

Ama, önce kendi kendinize sonra etraftaki insanlara bir sorun: İnsanlar açlığı mı yoksa tokluğu mu, zenginliği mi yoksa fakirliği mi tercih ederler? Bütün insanların tokluk ve zenginliği açlık ve yoksulluğa tercih etmesine rağmen neden bazı toplumlar müthiş zengin ve bazıları akıl almayacak kadar fakir? Zenginliğin sihirli ve ancak çok az sayıda insanın keşfine açık bir yolu mu var? Yoksa zenginlik belirli değer ve kurumlarla ilgili ve bu değer ve bu kurumlar tüm insanlığın ortak malı mı? Sefaletten Zenginliğe medeniyetimizin, refahın ve barışın büyük, fakat basit; sabır ve itina gerektiren, fakat her toplumun takip edebileceği yolunu laf kalabalığı, demagoji ve slogan çığırkanlığı yapmadan açıklıyor.

LiBeRTE
yayınevi

25. Yılında Liberal Düşünce Topluluğu: Eleştirel Bir Değerlendirme*

Tanel Demirel

Prof. Dr. | Çankaya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 25-48.

Öz

Bu makale Türkiye’de liberal düşünce ve liberal düşüncenin önde gelen savunucusu olarak LDT’nin halihazırda olduğundan daha etkili olabilmesi için bir dizi fikri tartışmaya açmayı amaçlıyor. Tek bir liberalizmden ya da liberal gelenekten söz etmenin yanıltıcı olduğu vurgulanıyor. Belli zaman ve mekanın ürünü olan, dolayısıyla o zaman ve mekanın dertleri, bakış açıları ve kısıtları ile şekillenmiş farklı liberal gelenekler var. Bu farklı liberal gelenekler, birkaç çok temel ilke dışında her zaman her yerde geçerli “evrensel” reçeteler sunmuyorlar. İkincisi Türkiye’ye dair analiz ve okumalarımızın karşılaştırmalı tarih ve sosyal bilimler birikiminden beslenirken aynı zamanda hakiki bir yerellik kaygısı taşıması gerektiği de iddia ediliyor. Ve nihayet, topluluk çevresinin siyasi aktörlerle mesafeyi koruma, kendi bünyesindeki çoğulculuğu koruma ve geliştirme, yerleşik LDT ve liberal algısının dönüştürülmesi ve ayrıca LDT âdabı da diyebileceğimiz bir kurumsal kültürün pekişmesi için daha fazla gayret göstermesi gerektiği de savunuluyor.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Türk Liberalizmi, Liberal Düşünce Topluluğu.

Association for Liberal Thinking at 25: A Critical Assessment

Abstract

This article discusses some ideas which, it is hoped, might increase both the influence of the liberal thought in Turkey and its prominent defender, the Association for Liberal Thinking, ALT. First of all, there are different liberalisms and apart from some very basic premises liberal theories do not provide so-called “universal” recommendations valid for all times and places. By contrast, variety of liberal traditions have been shaped in specific socio-political contexts and therefore have been limited by the problems, constraints and worldviews of the time. Secondly, in analyzing Turkey we should pay greater attention to the findings of modern social sciences, while not missing intricacies of “local” context, i.e. paying sincere and deep attention to traditions, mentalities, social processes and the real problems of the real actors. It is also argued that the ALT should be more sensitive to keep its distance towards political actors, to maintain plurality within the ALT circle, to further improve the perceptions of the “liberal” and to develop and consolidate the specific ALT manner of doing things.

Keywords: Liberalism, Turkish Liberalism, Association for Liberal Thinking.

* Bu makale 3-4 Kasım 2017 tarihleri arasında Ürgüp’te yapılan 22. Liberal Düşünce Kongresi’nde sunduğum tebliğe dayanıyor. Sunuş esnasında fikirlerini ifade eden değerli katılımcılarla, yazının son versiyonunu okuyarak çeşitli önerilerde bulunan Özlem Çağlar-Yılmaz’a katkıları için teşekkür ederim.

Giriş

Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) 25 yıldır insanlığın evrensel mirasının çok önemli bir parçasını oluşturan liberal değerleri anlatmaya ve liberal ilkelerin sorunlarımıza farklı bir perspektiften çözümler üretebileceğini göstermeye çalışıyor. Çeyrek asır kısa bir süre gibi görünse de, Türkiye gibi beraber iş yapma kültürünün zayıf olduğu, belli bir dini grup, sermaye grubu ya da görünür görünmez devlet desteği olmadan yaşayabilen fikir hareketlerinin sayısının sınırlı olduğu bir toplumda, LDT'nin sırf varlığını sürdürebilmesi bile başarısının bir göstergesi olarak okunabilir. Bir düşünce topluluğunun siyasete ve daha genel düzlemde düşünce dünyasına ne kadar etki edebildiğini nesnel bir biçimde belirlemek imkansız. Ancak, Türk düşünce dünyasının son 25 yılı LDT çevresine atıfta bulunulmadan yazılamayacağı gibi, bu çevrenin kamusal görünürlüğü yüksek figürlerinin son yıllarda yaşadığımız köklü siyasal dönüşümlerin fikri arka planının oluşumundaki rolleri de herhalde ihmal edilemez. Alternatif bir üniversiteye benzeyen yapısı ile, siyaset, üniversite, bürokrasi, yargı, ve medyada yeni yeni yer bulabilmeye başlayan “çevre” den gelen “yeni elit”e mensup figürlerden hiç de ihmal edilemeyecek bir kısmının bu fikri muhit bir şekilde yollarının kesiştiği de bir vakıa. Ayrıca, LDT faaliyetleri sayesinde hiç değilse dindar ve muhafazakâr çevrelerde, liberalizme ve liberallere dair önyargıların bir kısmının hafiflediği de söylenebilir.

Bu makalede başarılarından ziyade, hem Türkiye’de liberal düşünce geleneğinin önündeki meydan okumalar ve hem de liberal düşüncenin önde gelen taşıyıcısı olarak LDT’nin etkinliğini artırabilmesi için üzerinde daha fazla düşünmemiz gerektiğine inandığım bazı sorun alanları ve pratiklere çok kısaca temas etmeye çalışacağım. LDT çevresinin bir farklılığı da, hatalardan münezzeh olmadığını açıkça kabul etmek, iyisi ve kötüsüyle geçmişine sahip çıkarken yapılanlar ve yapı(a)mayanları eleştirel bir gözle ve fakat eleştiriyi kişiselleştirmeden değerlendirebilmektir. Daha önce de bir kısmına değindiğim bu meselelere dair sihirli çözümler olmadığı söylenebilir.¹ Amaç burada bir kez daha dile getirmek ve belki de süreç içinde şu ana kadar göremediğimiz yeni çözümlere yol açabilecek bir tartışmayı tetiklemektir.

Yanlış Evrenselcilik, Yerlilik ve Nitelik Sorunu

LDT bir “düşünce” çevresi. Şüphe yok ki, topluluğun başarısı üretilen düşüncelerin niteliği ile yakından ilişkili. Temel liberal ilke ve değerleri özellik-

¹ Bkz, Tanel Demirel, “Liberal Düşünce Topluluğu ve Türkiye’de Liberal Düşünce: Kazanımlar, Fırsatlar ve Riskler”, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2012, Sayı: 68, ss. 83-108; Tanel Demirel “Liberal Düşünce Topluluğu Çevresindeki Farklılaşmalar Üzerine,” *Liberal Düşünce*, Ankara, 2015, Sayı: 77, ss. 107-123.

le yeni kuşaklara tanıtmak amacıyla yapılan eğitim faaliyetleri son derece önemli. Lakin sadece bununla yetinmemeli. Öncelikle, bir düşünce çevresinin Türkiye’yi iyi okuyabilmesi, Türkiye’ye dair klişe dışı sözler söyleyebilmesi gerekiyor. Değişen Türkiye’de problemler çok daha karmaşık. Siyasi aktörlerin manevra kapasiteleri yüksek ve dolayısıyla siyasi ittifaklar çok daha değişken ve kısa süreli. Türkiye liberalleri, son derece gerekli olmakla birlikte, entelektüel anlamda büyük bir meydan okuma olduğu söylenemeyecek “Kemalizm” ve bürokratik vesayet eleştirilerinin ötesine geçmek için geç kalmamalı. LDT çevresi şimdiye kadar teorik yayınlar ve tanıtım faaliyetleri dışında, ideoloji olarak Kemalizm eleştirisi ile devletçi kamusal pratiğimizin çeşitli uygulamalarının zararlarını gözler önüne sermeye çalışan önemli çalışmalara imza attı. Bunlar, özü itibarıyla var olanı teorisi ve pratiğiyle eleştirmeye yönelik çalışmalardı. Bundan sonraki dönemde, daha “pozitif” bir gündeme yönelmek ve somut içeriği çok kuvvetli genelgeçer liberal ilkelerin basitçe uygulanmasını tavsiye eden önerilerin ötesine geçen çalışmalara yönelme ihtiyacı açık. Türkiye’nin farklılığını anlayıp sahiden “yerli” ve yaratıcı önerilerle gelebilmek için ise kendi tarihimizi, toplumsal yapımızı olabildiğince nesnel, partizanlık ve önyargıdan uzak kalmaya çalışarak anlamaya ihtiyacımız var. Bunun ise, karşılaştırmalı tarih, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilgisi olmadan yapılması zor.

Daha nitelikli Türkiye okumalarının yanısıra, liberalizme ve liberal teoriye dair bazı noktaları da hatırdan çıkarmamak gerekiyor. Öncelikle, rasyonalist, modernist ve ilerlemeci liberal çizginin beklentileri gerçekçi olmayan bir biçimde yükselterek (ve dolayısıyla hayalkırıklığını artırarak) liberal ilke ve değerlere verdiği zararın altı çizilmeli. Tarihin sonunun geldiği, dünyanın küresel bir köye dönüştüğü, ulus-devletin ve dolayısıyla milliyetçiliğin bittiği, serbest piyasa ekonomisinin hakimiyeti sağlanırsa kıtlık meselesinin de rahatlıkla çözüleceği gibi temelsiz iddialar sosyalizmin çöküşünün yarattığı iyimserlik havası içinde özellikle popülerleştiriciler nezdinde yankı buldu. Liberalizmi piyasaya, girişimciğe, rekabet, verimlilik ve üretimin artırılmasına indirgeyen bir anlayıştı bu.² Anti-liberaller eleştiri için kolay hedef buldular ve bu söylemleri özellikle gündemde tuttular. Sözü edilen çizgiye uzak duran liberallerin bu iddialara karşı yeterli cevap verebildikleri söylenemez. Oysa daha farklı ve kanaatimce çok daha güçlü ve gerçekçi bir liberal gelenek de mevcuttu. Bu geleneğin özünde, insanın aklının sınırlarını ve sosyal

2 Michael Freeden bu anlayışı neo-liberalizm olarak nitelendirir. Freeden’a göre neo-liberaller sosyal, siyasal ve kültürel alanları, kendi kendini düzenlediği varsayılan iktisadi piyasaya eklemeler ve piyasa ilkelerini diğer bütün sosyal aktiviteler için de esin kaynağı olarak görürler. Michael Freeden, *Liberalism-A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 54, 109-111. Freeden’in sözünü ettiği eğilimi neo-liberalizm olarak nitendirmesi tartışılabilir olsa da, önemli bir noktaya temas ettiği açıktır

mühendisliğin tehlikelerini vurgulayan bir entelektüel tevazu yatar. Özgürlük rejiminin kırılmalılığı vurgulanır, zararın önlenmesi ya da kötülüğün savuşturulması öne çıkarılırken, liberal ilke ve kurumlar mükemmel oldukları için değil, alternatiflerine göre daha tercih edilir oldukları için savunulurlar. İnsanlığın sürekli iyiye gittiğine dair kanıtlanmamış inançtan ziyade, kazanımların tehdit altında olduğu ve geriye dönüşün her daim mümkün olabileceğine dair farkındalığı artırmak daha tercih edilir bir yol olarak görülür.³

İkincisi, her zaman her yerde geçerli siyaset teorisi anlayışı sorgulanmalı. Sadece sosyal bilimler değil, siyaset teorisi ve felsefesi de ağırlıklı olarak “yerel” kalmaya mahkum gibi görünüyor.⁴ “Evrensel” olma, diğer bir deyişle, tüm zamanlar için geçerli olacak değer, norm ve ilkeleri ortaya koyma iddiasıyla çıkan düşünürler ve düşünce sistemleri belli zaman ve mekanın ürünü oldukları gerçeğinden kaçamıyorlar. Bu nedenle, tek bir liberalizmden ya da liberal gelenekten söz etmek yanıltıcı. Belli zaman ve mekanın ürünü olan dolayısıyla o zaman ve mekanın dertleri, bakış açıları ve kısıtları ile şekillenmiş farklı liberal gelenekler var.⁵ Bu farklar, değişen koşullar ve bunun yarattığı yeni problemlere yanıt verme çabasına paralel olarak, belli çekirdek ilke ve değerlerin bir kısmının öne çıkarılması diğerlerinin ikinci plana itilmesi şeklinde tezahür eden yeniden düzenleme çabalarının bir neticesi.

Farklı liberal gelenekler birkaç çok temel ilke dışında her zaman ve her yerde geçerli “evrensel” reçeteler sunmuyorlar. Liberal teoriler ya da liberal gelenekler donmuş, insana ve topluma dair sorulabilecek tüm sorulara cevap verebilen dogmalar bütünü değiller. Tam tersine, tarihi tecrübeden süzülüp gelen normatif ilke ve değerler ışığında sürekli değişen koşulların yarattığı yeni meselelere çözümler arayışının bir ifadesi olarak görülebilirler. Liberaller açısından önemli olan şey, bu soru ve sorulara nihai cevaplar bulabilmek değil, cevap arayışını mümkün kılabilecek özgür tartışma ve müzakere ortamının sağlanmasıdır. Bu sebeple iyi okursak her şeyin cevabını bulabileceğimiz liberal “ustalar” tuzaklarına da karşı uyanık olmak önemlidir.

Bu meyanda liberalizmin önemseydiği değerlerin batı kaynaklı ve bu sebeple de sadece batıya özgü olmadığını da altı çizilmeli. İnsana verilen öncelik, negatif özgürlük, idarecilerin keyfiliğinin sınırlandırılması, yasalara dayalı sınırlı devlet gibi temel liberal değerlerin öncelikle batı Avrupa’da be-

3 Judith Shklar, “The Liberalism of Fear,” *Political Thought and Political Thinkers*, eds. Stanley Hoffmann, The University of Chicago Press, Chicago and London 1998, ss. 3-20; Thomas Sowell da, iki farklı toplum vizyonundan bahseder. Birinci vizyon yoksulluk, adaletsizlik, savaş, suç, baskıcı rejimler gibi bütün sorunları açıklanması gereken bir anomalî olarak görme eğilimindedir. Sorunların toplumsal düzeni sağlayan var olan (geniş anlamda) kurumlardan kaynaklandığı ve bu kurumlar düzeltilbilirse sorunların da ortadan kaldırılabilceğini varsayar. İkinci görüş ise, uygarlığın hep tehdit altında olduğunu, refah, barış ve adaletin “normal” durum olmaktan ziyade hassas dengelere dayalı istisnai bir durum olduğunu düşünür ve sürekli korunmaya muhtaç olduklarının altını çizer. Bu vizyona göre toplum söz konusu olduğunda basit çözümler değil, genellikle kötü ile ehven-i şer arasında kolay olmayan tercihler söz konusudur. Thomas Sowell, *A Conflict of Visions*, 2. baskı, Basic Books, New York 2007.

4 Clifford Geertz, “The World in Pieces: Culture and Politics at the End of the Century,” *Available Light-Anthropological Reflections on Philosophical Topics*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 218.

5 Bkz, Michael Freedman, “The Family of Liberalisms,” *The Liberal Political Tradition*, der.: James Meadowcroft, Cheltenham, Edwar Elgar, 1996.

lirgin hale gelmiş olması, liberalizmin batı dünyasına has bir ideoloji olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı ya da benzer değerlerin bir kısmını genellikle farklı adlandırmalarla batı-dışı kültürlerde de bulabilmek mümkündür.⁶ Ayrıca batı kültürü –tıpkı batı dışı kültürler gibi- liberal değerleri beslediği kadar anti-liberal değerleri de beslemektedir. Esasen, çekirdek liberal değerler birileri tarafından formüle edilip daha sonra hayata geçirilmiş değerlerdir. Fiilen yaşanan evrimci süreç ile sürecin yarattığı sorunlara çözüm bulma ümidiyle geliştirilen bu değerlerin ortaya çıkışı ve gelişimi arasında eş zamanlılık olmasa da, hiç de ihmal edilemeyecek bir paralellik olduğu söylenebilir.

Eğer bir evrensel değerden söz edeceksek, bu ancak “negatif özgürlük” gibi çok temel bir değer olabilir. Negatif özgürlüğe yönelik tehditler ve bu tehditlerle mücadele yolları zaman ve mekana göre farklılaşacak, aynı ülkede bir dönem tehdit olmayan bir faktör başka dönemlerde tehdit olabilecektir. Örneğin bazen kilise ya da örgütlenmiş din, bazen çok güçlü ve mutlakiyetçi bir devlet mekanizması, bazen merkezi iktidarın zayıflığı ya da yokluğu sebebiyle siyasal düzenin kurulamaması ve bazen de güçlü ve dışlayıcı cemaat yapılarının yaygınlığı negatif özgürlük anlayışına en büyük tehdit hüviyetinde olabilir.

Liberalizm, tıpkı sosyalizm gibi yanlış evrenselcilik tuzağına açık bir ideolojidir. İnsanlar arasında ırk, cinsiyet, dil, din ve inanç açısından ayırım yapılmamasına dayalı bir düzeni “ideal” olarak savunmak başka bu idealin de etkisiyle bu ayrımlar yokmuş ya da kolaylıkla ortadan kaldırılabilmemiş varsayımıyla analize soyunmak başka. İdealleri bir yol gösteren gibi görmek ve ideallerin var olan gerçekliği çarpık bir biçimde algılamamıza yol açma riskini gözden kaçırmamak lazımdır. Liberal ideolojinin en evrenselci yorumu –böyle bir yorumun mümkün olduğunu varsayarsak- bile, ilgilendiği toplumun kültürel filtrelerinden geçmek durumunda.⁷ O sebeple farklı liberalizmlerden söz ediyoruz. Hülasa, düşüncelerin bağlamlarına diğer bir deyişle üretildiği zaman ve mekanın koşullarına bakmak, kalıcı ve anlamlı analizler yapabilmenin ilk şartlarından biri. Hepimizin daha fazla tarih okumaya, meseleleri tarihsel bir bakış açısı ile düşünmeye ve evrensel diye düşündüğümüz teorileri bir bağlam içinde ele alıp değerlendirmeye ihtiyacımız var.

Örneğin güçlü devletlerin kendi çıkarlarını evrensel çıkarlar olarak sunma konusunda daha fazla başarılı olduklarını biliyoruz. Oralarda üretilen teoriler de kendilerini evrensel geçerliliğe haizmiş gibi sunulabiliyorlar. Bu tespit, ağırlıklı olarak Anglo-Sakson kaynaklı olan liberalizm için daha da geçerli. Ulus-devletleri kozmopolit dünya düzenine geçişte bir aşama, milli-

6 Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev.: Gül Çağalı Güven, 3. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, ss. 283-314.

7 Freden, *Liberalism*, s. 14.

yetçiliği de kısa süre içinde yok olmaya mahkum çocukluk hastalığı olarak gören liberallerin sayısı azalmış olsa da, liberallerin her iki olguyu da anomali olarak görmekten vazgeçerek analizlerine yansıtabilmeleri kolay olmuyor gibi görünüyor. Farkında olalım ya da olmayalım, sevelim ya da sevmeyelim öncelikle ve ağırlıklı olarak ulus-devletlerin çizdiği çerçeveye ve sınırlar içinde siyaset yapmak durumunda kalıyoruz.

Bu zorunluluğun farkında olmak, ulusal kimliğine bakmaksızın insanı öne çıkaran kozmopolitanizmi ve evrenselci bir bakış açısını anlamsız hale getirmiyor. Sıklıkla söylendiği gibi, insanlığa hizmet etmek için öncelikle kendi yakın çevrenizdeki insanlardan başlamalısınız. İçine doğduğunuz ulus-devlet içinde yaşayanların yani parçası olduğunuzu hissettiğiniz milletin durumunu iyileştirmeye yönelik çalışmalar ile tüm insanların durumun iyileştirme ideali arasında çok büyük bir çelişki yok zira sizin içinde olduğunuz ulus-devlet (ve millet) de geniş insanlık ailesinin bir parçası. Ulus-devletler dünyasında ulusal çıkar kavramı ve milliyetçiliğe yönelik liberal kaygı ve hassasiyetleri kaybetmeden, ulus-devlet ve onun tarafından tanımlanan ulusal çıkar ve milliyetçiliğin hiçbir zaman eksilmemiş gücünün devamlılığının yarattığı durumu siyasal analizlerimize daha fazla dahil etmek durumundayız.⁸

Keza hegemonik batılı devletler ve daha ziyadesiyle onların kontrolündeki uluslararası kuruluşlar tarafından tek çare, tek çözüm diye dayatılan iktisat politikaları demetinden kimler faydalıyor sorusunu sormadan iktisadi rasyonelitenin gereğidir diye kabul etme temayülününün de sorgulanması gerekli. Örneğin hukuki kurumsal yapıların son derece zayıf olduğu bir toplumda özelleştirmeyi sihirli çözüm gibi sunmak, özel tekelere yol açmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Liberal değerlere yönelik daha büyük tepkilerin öne açılmış olur. Tarihte nasıl olduğu tartışılabilir ancak günümüzde piyasalar, dünyanın hiçbir yerinde siyasi müdahalelerden bağımsız değiller. Sorulması gereken soru müdahalelerin varlığı ya da yokluğu değil, ne şekilde ve kimler tarafından yapıldığı ve bu müdahalelerden kimlerin daha çok faydalandığı.⁹

Liberallerin sanki müdahale yokmuş ya da biraz çaba ile ortadan kaldırılabilecek bir durum imiş varsayımları ile hareket ettiklerinde, iktisadi hayata ilişkin objektif de diyebileceğimiz gerçekliği algılayabilmeleri de güçleşiyor gibi görünüyor. Piyasaların layıkı ile işleyebilmesi, siyasi otoritenin piyasa-

8 Bu konuda Atilla Yayla'nın önemli bir yazısı için bkz. Atilla Yayla, "Yaşarken Öğrenmek," *Serbestiyet*, 31 Mart 2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yasadikca-ogrenmek-776181>. (erişim: 18 Ocak 2017).

9 Hayek, olabildiğince az müdahale etmekle beraber müdahale ettiğinde piyasa güçlerine zarar veren bir hükümetin, iktisadi hayatla yoğun bir biçimde ilgilenmekle beraber bunu piyasa lehine yapan hükümetlerden piyasaya daha fazla zarar vereceğini belirtmişti. Frederick A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Routledge Kegan Paul, London 1960, s. 222.

nın düzenlenmesine özellikle de piyasanın temel hedefi olan rekabetin sağlanmasına dair kuralları ilgili bütün taraflara olabildiğince eşit ve adil biçimde uygulayabilmesi ile yakından ilişkili. Bu olmayınca, piyasanın kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirmesi de kolay değil. Bu tespitlerin daha çok liberalizm karşıtlarınca dile getiriliyor olması, liberalleri bu mevzular üzerinde düşünmekten alıkoymamalı. Çünkü devlet ile piyasa ilişkilerinin karmaşıklığından bahsetmek, piyasanın alternatifinin olduğu ya da piyasanın yerine önerilecek merkezi planlamanın daha iyi olduğu anlamına gelmiyor. Keza bu tespit, daha az bürokrasi ve düzenleme, düşük vergilendirme, kamu harcamalarının milli gelire oranının azaltılması, kamunun üretim hayatından çekilmesi vs gibi liberal politika önerilerini de geçersiz kılmıyor.

Esasında problemin kaynağında, Anglo-Sakson liberal geleneğinin devlet ve siyaset anlayışının zaafiyetleri yatıyor. Bu anlayışta devlet, insanlara hizmet etmek için sonradan kurulmuş gerekli ancak parazitik bir araç gibi görülüyor. Devlet otoritesini sınırlandırmak için üretilmiş bir kurgu olan sosyal sözleşme teorileri bazen yaşanan tarihi gerçekliğin bir parçası imiş gibi algılanabiliyor. Devlet denilen kurumsal yapılanma hiçbir yerde sözleşme ile kurulmuş değil. Şüphesiz ki, devlet kesinlikle insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat bu, öngörülebilir ya da niyet edilen bir sonuç değildir. İnsanın yaşamını idame ettirme sürecinde yapıp ettiklerinin tetiklediği bir toplumsal ve siyasal evrim ve bu evrimin neticesinde ortaya çıkan bir kurumdan bahsediyoruz. Devletler toplumlara göre daha kolay şekillendirilebilirler. Ancak bu tespit, devletin topluma göre tamamen ikincil ve ona tabi olduğu ve kendine has bir işleyiş mekanizması ve kültürü olmadığı anlamına gelmediği gibi, devletlerin ortaya çıkışı ve dönüşümünde başka eylemlerin neticesinde gündeme gelen niyet edilmemiş sonuçların önemsiz olduğu anlamına da gelmez.

Hülasa, devlet ile toplum arasında yapılan ayırım sorunsuz olmadığı gibi, ikisi arasında öncelik sonralık ilişkisinden bahsetmek de zordur. Kaynakların devlet eliyle dağıtımı ile piyasa mekanizmaları yoluya dağıtımı ayırımı kullanışlı fakat ikisi arasındaki çizgiyi net bir biçimde ayırt etmek de kolay değil. Piyasa mekanizmasının ağırlıkta olduğu sosyal düzenlerde dahi, devlet kaynak dağıtım mücadelesinin merkezinde olmasa bile dışında ya da üzerinde değil. Dolayısıyla devleti ve müdahaleyi istisnai, parazitik durumlar olarak görmek yerine, onu yerli yerine oturtan daha gerçekçi bir okumaya ihtiyacımız var. Devlet, kaynak ve değerler dağılımı mücadelesi veren sosyal sınıf ve statü grupları mücadelelerinin tam da göbeğinde bulunan bir aktörü. Bu mücadelerin ne üzerinde ne dışında, ne de toplumsal güç dengelerini birebir yansıtan bir ayna hüviyetinde.

Devletin öneminin altını çizdiğimizde, siyaset ve siyasal faaliyetin de altını çizmiş oluyoruz. Zira siyasal faaliyetin özünde merkezi gücü yani devleti kontrol etme mücadelesi yatıyor. Liberallerin anlaşılabilir sebeplerle siyasetten hoşlanmamaları, siyasetin kendine has dinamiklerini anlamalarına da zihni blokajlar oluşturmuş gibi. Siyasal aktörlerde piyasa rasyonalitesi aramak, siyasetin duygusal ve romantik boyutlarını anlamak istememek ya da anla(ya)mamak, kollektif bir faaliyet olarak siyasetin grup dinamiklerine dayalı yönünü ıskalamak bu özelliklerden sadece bir kaçısı.¹⁰ Siyaset aracılığıyla farklı sınıf ve gruplar kendi varlıklarının farkına varıyorlar, kendilerini tanımlıyorlar. Siyasetin merkezi otorite ile bu gruplar arasında sürekli değişen hassas kırılğan ittifaklar üzerinde durduğu gerçeğinin takdir edilmemesi de önemli. Keza siyasal düzenin hangi hallerde kurulup kendini sürdürebileceği meselesinin de Anglo-Sakson liberal geleneğinin öncelikli gündemi olmadığı söylenebilir. Bunun sebebi ise muhtemelen Britanya ve ABD tecrübesinde siyasal otoritenin pekişmesi sorunun kıta Avrupasına göre daha erken çözülmüş olmasında aranmalıdır.

Siyaset kavramlaştırması üzerinde dururken, liberal geleneğin demokrasiye yaklaşımının zaafı da düşünmemiz gereken konulardan biri. Anglo-Sakson geleneği ve özellikle de liberteryen akımlar demokrasinin sadece hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına tehdit oluşturabilme potansiyelini vurguluyorlar. Demokrasiyi sadece kötü idarecilerin kan dökmeden değiştirilmelerine fırsat veren tehlikeli ama vazgeçilmez bir araç olarak görme eğilimindedir. Bu, hatalı bir yaklaşım değil. Fakat demokrasi (ve demokratik siyaset) sadece bundan ibaret değildir. Mutlakiyetçi iktidarların sınırlandırılmasında, hak ve özgürlüklerin devletler tarafından tanınmasında başta burjuva ve işçi sınıfı olmak üzere çeşitli sınıf ve grupların devlete yönelik tanınma ve hak taleplerinin oynadığı rolleri hatırlamalıyız.¹¹ Piyasa ekonomisi olmadan özgür bir toplumdan bahsedemeyiz. Lakin özgür bir toplum piyasanın gelişmesinin doğal ve otomatik bir sonucu değil ancak farklı toplumsal sınıf ve grup ve tabakaların mücadeleleri neticesinde ortaya çıkabiliyor ve varlığını sürdürebiliyor.

Liberal demokrasiyi sadece siyasal özgürlükleri koruyacak ve fakat özellikle de ekonomik özgürlüklere zarar verebilecek bir araç olarak görmekten öteye gitmek gerekiyor. Klasik liberal gelenek siyasal faaliyet denildiğinde, piyasada kaybedenlerin siyaset yoluyla kayıplarını karşılama çabalarını anlıyor. Bu teşhis yanlış değil. Fakat siyaset ve özellikle demokratik siyaset bundan ibaret değil.

10 Bkz, Bernard Crick, *In Defence of Politics*, New York: Penguin, 1964, ss. 123-30.

11 Bkz, Charles Tilly, "Where do the rights come from?" *Democracy, Revolution and History*, ed.: Theda Skocpol, Cornell University Press, London 1998; Charles Tilly, *Contention and Democracy in Europe, 1650-2000*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

Liberal değerleri yaymak ve korumak, hakları garantiye almak ve iktidarı sınırlandırmak için de demokrasiye ve demokratik siyasete ihtiyacımız var.

Demokrasinin, siyasi bağlantılar yoluyla piyasayı kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeye çalışan özel çıkar gruplarına karşı mücadeleyi mümkün kılan bir yönü de var. Adam Smith işadamlarının doğal olarak piyasayı daraltmayı, rekabeti sınırlandırmayı ve kendileri için tekel yaratmayı amaçlayacaklarını söylemiş ve kanun koyucuları dikkatli olmaları için uyarıyordu.¹² Bu uyarılar her zamankinden daha anlamlı. Liberaller, yüksek karlar ederken devletçiliği şeytanlaştıran işler kötüye gittiğinde ise iflas etmek için çok büyük oldukları iddiasını ileri sürerek zararlarını kamuya ödetmeyi başaran büyük sermaye gruplarını eleştirmeyi sadece sosyalistlere bırakmamalıdır. Ancak ve ancak liberal demokrasinin sağlamaya çalıştığı -ve maalesef bir ölçüde başarabildiği- şeffaflık ve hesap sorma mekanizmalarının varlığı sayesinde bu türlü pratiklerle mücadele edilebilir. Demokrasi ile liberalizmin birbirlerini beslediğini vurgulayan Sheri Berman'ın da dile getirdiği gibi, liberal demokrasilerinin yaşadığı sorunların kaynağında bilinçli seçmen sayısının azlığı nedeniyle demokrasinin demagoglara izin vermesinden ziyade, demokratik hesap verme mekanizmalarının gerektiği gibi işletilememesinin yattığı söylenebilir.¹³

Hülasa hem liberal teoriye ve hem de Türkiye'ye dair analizlerimizde öğrendiğince sosyal bilimler birikimine dayalı geniş bir perspektiften bakmak, bağlamı asla gözden kaçırmamak ve genel geçer klişelerden uzak durmak zorundayız. Uzun soluklu okuma, düşünme ve tartışmayı gerektiren bu işin yapılabilmesini zorlaştıran çok çeşitli yapısal faktörler var. Bunların başında da, Türkiye'nin gerilim ve heyecanı hiç eksik olmayan siyasi gündeminin, büyük zaman ve emek gerektiren uzun soluklu çalışmalara soyunmayı zorlaştırması yatıyor. Sosyal medyanın varlığı, durumu daha da zorlaştırıyor. Tabii ki, güncel meseleler hakkında gazetelerde, internet sitelerinde ya da sosyal medyada yorumlar yapmak ihmal edilebilecek bir faaliyet değil. Fakat diğer taraftan güncelden kısmen bağımsız çalışmalara yönelme ihtiyacını da unutmamak gerekiyor. Zira güncel dair yorumların anlamlı olabilmesi de bu türlü çalışmaların varlığı ile yakından ilişkili.

LDT Bünyesinde Çoğulculuk ve “Grup Düşünü” Riski

Yukarıda da belirtildi tek bir liberalizmden söz etmek mümkün değil. Dolayısıyla LDT bünyesinde çoğulculuk derken hem farklı liberal geleneklerin ve

12 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, vol 1, London: Dent/Everyman, 1910, s. 231.

13 Sheri Berman, “The Pipe Dream of Undemocratic Liberalism,” *Journal of Democracy*, 28, 3 (2017), ss. 29-38. Ayrıca bkz, Buğra Kalkan, “Demokrasinin Liberteryen Eleştirisinin Eleştirisi,” *Liberal Düşünce*, Ankara, 2017, Sayı: 86, ss.7-22.

hem de farklı Türkiye okumalarının varlığını kast ediyorum. Temel varsayımlarından çoğunu İskoç Aydınlanmasından alan klasik liberal gelenek kuruluşundan bu yana LDT’de hakim çizgi hüviyetinde. Bu geleneğin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi Frederick Hayek etkisi de o yüzden belirgin. Klasik liberal geleneğin bir yönüyle Britanya adalarına özgü olduğu söylenebilecek “liberal muhafazakâr” gelenek ile iç içe geçtiği de söylenebilir. Dolayısıyla, LDT’de de liberal yönü baskın bir muhafazakârlığın kendisini hiç yabancı hissetmeyeceği söylenebilir. Topluluğun insan kaynağının ağırlıklı olarak geleneksel toplum kesimlerinden diğer bir deyişle “çevre”ye mensup insanlardan oluşması da muhafazakâr damarın canlı kalmasında rol oynamış gibi görünüyor. Hep var olmakla birlikte, hiçbir zaman ana akım haline gelmemiş ABD’de deki anlamıyla liberteryen ve anarko-kapitalist düşünce çizgilerinin, 2014’te yaşanan kopuştan sonra daha da zayıfladığı söylenebilir. Yeni liberalizm, sosyal liberalizm ya da Alman kökenli sosyal piyasa ekonomisi geleneğinin de bilinmekle birlikte etkili olduğu söylenemez. Keza, LDT çevresinde Amerikan liberalizminin de yankı bulmadığı görülüyor.

Esasen, dikkate değer farklılaşmaların görece olarak teorik meselerden ziyade, Türkiye okumalarında özellikle de Türk demokrasisinin sorunlarının sebepleri ve çözüm yolları üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bu durum şaşkıncı değil zira liberallerin sayısı halen çok sınırlı ve yaşadığımız sert siyasal süreç ve beraberinde gelen ayrışmalar, teorik nitelikli tartışmalara yer bırakmıyor. Düşünce dünyamızda çokça görüldüğü gibi, güncel meseleler zaten sınırlı enerjimizin çoğunu götürüyor.

Gerek farklı liberalizm anlayışlarının ve gerekse farklı Türkiye okumalarının varlığı anlamında çoğulculuğu teşvik etmek ve sürdürmek son derece önemli. Üretilen düşüncenin niteliği ancak böyle artırılabilir. Katılma ve dogmatizmin önü de ancak böyle kesilebilir. Kendi bünyesinde eleştirel bir ortam sağlayamayan bir kuruluş belki tekke olur, tarikat ya da cemaat olur, hatta siyasi hareket olur lakin düşünce topluluğu adına layık olamaz. LDT’yi son derece kutuplaşmış bir ortamda, insanların nefes alabileceği farklı fikirlerle her zaman açık bir platform halinde tutabilmek son derece önemli.

Türkiye’de çoğulculuk ve eleştirel ruhun hakim olduğu bir atmosferi sağlamak kolay değil. Dogmatizmi teşvik eden çok farklı dinamikler var. Türk milli eğitim sisteminin göze çarpan az sayıdaki başarılarından biri kendi doğrularından hiç şüphe etmeyen insanlar yetiştirmesi. Hepimiz bu kültürün ürünüyüz. Alınganlık ve kendi küçük grubumuza ait olmadığını düşündüğümüz kişilerin söz ve davranışlarını olabilecek en olumsuz şekilde yorumlamak da yaygın davranış kalıplarımızdan gibi görünüyor. İçinde yaşadığımız

sert siyasi mücadele ortamının da zaten yüksek olduğu söylenemeyecek tolerans eşliğini daha da düşürdüğü söylenebilir.

Hepimiz “sosyal ispat” arayan, diğer bir deyişle yakın çevremiz ya da grubumuz tarafından beğenilmek ve takdir edilmek isteyen varlıklarız. Bu durum, gruba ayak uydurma eğilimleri ile aykırı ses ben olmayayım hissiyatını besliyor. “Grup düşünüyü,” sosyal ispat arayan bireylerin içinde buldukları gruba hakim gibi görünen düşüncelere meyletmeleri ve onlarla uyumlu hale gelmeleri anlamına geliyor. Grup düşünüyü şirketler, ordu, siyasal partiler için de problem ancak bir düşünce topluluğu için düşülebilecek en büyük tuzaklardan birisi. Çoğulculuğun bazen motivasyonu azaltıp, birlikte iş yapabilmeyi zorlaştıran bir yönünün olabildiği de doğru olmakla birlikte, grup düşünüyünün zararları daha fazla. Grup düşünüyü, dogmatizmi beslediği kadar, grup dışındakileri gerçekte olduklarından çok daha homojen gibi görme eğilimlerini de beslediği için, gerçekliğe dair algılarımızın çarpıtılmasına bu yönüyle de katkıda bulunuyor.

LDT'nin çekirdek kadrosunun aynı zamanda uzun süredir birbirlerini tanıyan yakın arkadaş olmaları çoğulculuğu hem kolaylaştırıyor hem de bazen zorlaştırabiliyor. Kolaylaştırıyor çünkü eskiye dayalı arkadaşlıkları siyasi görüş farklılıkları sebebiyle koparmak hiç de kolay bir şey değil. Bazen de zorlaştırıyor zira yakın dostluk bağları içinde de olduğunuz insanlara yönelik eleştiri ve değerlendirmelerinizin (özellikle travmatik siyasi tecrübelerin yaşadığı bir dönemde) kırıncı olabileceğini düşünüp geri çekilebiliyorsunuz.

LDT bünyesindeki çoğulculuk nereye kadar genişletilmeli ? Çoğulculuğu artıralım, olabildiğince geniş çevrelere açılalım derken, “liberal” renginizi yitirebilirsiniz. Halihazırda bu tehlikenin olmadığı söylenemez. Farklı liberal gelenekler var ancak liberalizm herhangi bir şey olamaz, olmamalı.¹⁴ Üzerinde anlaşılan “çekirdek” liberal ilke ve değerleri belirledikten sonra daha tartışmalı alanlarda bir anlaşma aramamak bir yol. Şüphesiz hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına saygı merkezi bir yer işgal edecek. Şiddetin sadece meşru müdafaa ve bir başkasına verilecek zararın önlenmesi için kullanılabilir olmasının kabulü, ırkçı ve yayılmacı milliyetçiliğin reddi, iktidarın yozlaşmaya meyyal olduğuna dair önkabul, adil yargılanma ilkesi gibi temel prensipler de liberal olmayı tanımlayan özelliklerin başta gelenlerinden. Bunların ötesinde, daha tartışmalı konularda son derece geniş bir yelpazeyi teşvik etmek mümkün olabilir. Örneğin ideal vergi oranı ya da devlet müdahalesi düzeyinin ne olduğu, yumuşak uyuşturucuların serbestçe satışına izin verilip verilmeyeceği, seks işçiliğinin yasallaştırılıp yasallaştırılmayacağı, ötenaziye izin

14 Freeden, *Liberalism*, s. 65.

verilip verilmeyeceği, reşit olma yaşı, çocuklar için din eğitiminin verilip verilmeyeceği ya da kim tarafından ve ne zaman verilmesi gerektiği ve hatta ölüm cezasının kabul edilip edilmeyeceği gibi mevzularda geniş bir yelpaze söz konusu olabilir.

Hemen belirtelim buradaki temel liberal ilke ve değerlere bağlılık daha ziyadesiyle LDT'nin kurumsal kimliği –bu halihazırda Yönetim Kurulu demek- içinde yer alacaklar için önemli. Daha geniş tanımlanmış LDT çevresinde yer almak, LDT faaliyetlerine katılmak, Liberal Düşünce Dergisi ya da Hür Fikirler internet sitesinde yazı yayımlatmak için böyle bir ölçüte tabii ki gerek yok. Tam tersine buralarda olabildiğince geniş bir yelpazeyi teşvik etmek önemli gibi görünüyor. Liberallerin geniş bir biçimde yorumlanan siyaseten doğruculuğun fikir aleminde yaratabileceği sakıncaların farkında olmaları beklenir.

Siyasi Aktörlerle “Mesafe” Sorunu

Bir düşünce çevresinin siyasi aktörlerle “ideal” mesafesinin ne olması gerektiği hep tartışmaya açık kalmaya mahkum. Herhangi bir siyasi aktöre kategorik karşıtlık ile kategorik destek arasında geniş bir yelpaze var. LDT çevresi, liberal demokrasinin temeli olan “seçimle gelenin seçimle gitmesi” ilkesine bağlı kalmış, seçimle gelen meşru otoriteye yönelik yasadışı ya da yasallığı çok tartışılan eylemlere karşı ilkesel olarak meşru otoritenin yanında yer almaya çaba göstermiştir. Bu, seçimle gelenin seçimle gitmesi ilkesinin halen tam olarak yerleş(e)mediği bir ülkede, övünülecek bir duruştur.

Öte yandan, LDT çevresinin çoğunluğunun seçimle gelen otoritenin yanında dururken aynı zamanda bu otoriteye karşı eleştirel tutumu ve mesafeyi koruma gibi son derece güç ve hassas bir işi layıkı ile yapabildiğini söylemek mümkün mü ? Ben, ideal mesafenin ne olması gerektiğini bilme iddiasında olmamakla birlikte, 2002 sonrasında zaman zaman bu mesafenin gerektiği gibi korunamadığını düşünenlerdenim. Bunun yapısal sebepleri üzerinde durulmalıdır.

Topluluklar ve düşünce çevreleri, kuruluş ve gelişme aşamasında yaşadıkları tecrübelerle şekillenirler. Bu tecrübeler daha sonraki gelişmeleri önemli ölçüde biçimlendirirler. 1992 yılında kurulan LDT, Kemalizm ya da Atatürkçülük adına bürokratik bir azınlığın toplumsal taban desteğini de kullanarak dindar muhafazakâr çevreler üzerinde büyük bir baskıyı hayata geçirdiği 28 Şubat döneminden sonra ilgi çekmeye başladı. Kemalizme karşı diğer özgürlükler yanında din ve vicdan hürriyetini de vurgulayan liberal söylem bu

noktada çok cazipti. Dolayısıyla dindar ve muhafazakâr çevre unsurlarının bir kısmı, liberalizme ilişkin çekincelerini bir yana bırakarak liberal değerlerin hiç değilse bir kısmını kucaklamaya hazır bir görüntü verdiler. Bu durum LDT içinde de olumlu karşılandı. Topluluk kuruluşundan itibaren muhafazakâr kitlenin liberal değerlerle buluşturulmasını çok önemsendi. LDT, böylece, anti-Kemalist yönelime sahip olanlara kucak açtı. LDT'nin kuruluş ve gelişme aşamasında, mayasında ve hamurunda, anti-Kemalizm önemli bir rol oynadı. Kurum kültürü, liberalizmin ağırlıklı olarak anti-vesayetçilik ve anti-Kemalizmin olarak yorumlandığı bir konjonktürde şekillendi.

Seçimle geldiği gibi, bürokratik vesayet karşıtlığını yüksek sesle dile getiren en güçlü siyasi aktör olarak AK Parti, LDT çevresinde gerçekte olduğundan daha liberal bir parti gibi algılanmaya başlandı. AK Parti bünyesindeki milliyetçi ve muhafazakâr kanadın milliyetçiliği ve devletçiliği ile partinin kendini daha güçlü hissetmeye başladığı dönemlerde daha fazla açığa çıkan demokrasiyi çoğunluk iradesine indirgeme ve kamu gücünü kullanarak arzulanığı “hayat tarzı”nı hakim kılma çabaları geçici olgular olarak görüldü. Diğer bir ifadeyle, AK Parti içinde hep azınlıkta kalmış ve ancak parti kendini zayıf hissettiğinde öne çıkarılmaya çalışılan liberal damarın olduğundan daha güçlüymüş gibi algılandığı söylenebilir.

AK Parti muhaliflerinin, hak ve özgürlükler savunusu açısından daha iyi durumda olmamaları, ehven-i şer olarak bu partiye eleştirel yaklaşılmasını zorlaştırdı. Bu normal ve anlaşılabilir bir şeydi zira, istesek de istemesek de karşılaştırmalar bir değerlendirme kriterine ihtiyaç duyar. Bürokratik vesayete karşı mücadele sürecinde, olabildiğince geniş bir koalisyon inşa etmek durumunda olan AK Parti aslında “eli tutulduğu için” demokratikleşme konusunda rahat hareket edemediği görüşünü işledi. Bu görüş LDT çevresinde de genellikle kabul gördü.¹⁵ Seçilmiş iktidar direnen bürokratik güç odaklarıyla mücadele ediyordu. Zayıftı. Güç devşirmek için gerektiğinde bir liberalin onay vermeyeceği yollara saptıktan başka çaresi yoktu. Evet eleştirilmeliydi ancak bu eleştirilerin dozu her zaman çok hafif tutulmalıydı. Bu bakışın oluşumunda LDT çevresinin 28 Şubat ve öncesinde Kemalizmin dolaysız mağduru olmuş olmaları etkiliydi. Ayrıca, Kemalistlerin (ve daha sonra Gülen örgütlenmesinin) başta Atilla Yayla olmak üzere önde gelen LDT’lilere yönelik hiç gizlemedikleri kin ve nefret dolu tutum ve davranışları da etkili oldu.

Doğuracağı sonuçlara bakılmaksızın ilkelere ve evrensel hukuk normlarına uyulmasını isteyen Kantçı ödev ahlâkı ile, ilkelere ziyade doğurduğu so-

15 Bkz, Atilla Yayla, “Ak Parti’nin ve Türkiye’nin İstikameti,” *Serbestiyet*, 23.05.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/ak-partinin-ve-turkiyenin-istikameti-790726>. (erişim: 28.01.2018)

nuçlara bakılarak bir eylemin değerlendirilmesini isteyen faydacı yaklaşımlar arasındaki gerilimde, LDT çevresi çoğu zaman faydacı ya da sonucu önemseyen bir çizgiye yakın durdu. Şüphesiz ki, Kantçı ödev ahlâkından neşet eden herhalükâûrda hukuk normlarına uyulması gerektiği fikri siyasetin sert gerçeklerini ıskalama riskini taşıyan bir idealdir. Hele Türkiye gibi kıran kıran iktidar mücadelesinin yaşandığı yargının da bu mücadelenin genellikle açık tarafı olduğu bir toplumda bir ölçüde naifliktir. Ve fakat bu Kantçı ilke bir ideal/vizyon olarak hep akılda tutulmalıdır. Bir kez hukuk normlarının siyaseten onayladığımız sonuçlar yaratıyor diye ihlal edilmesinin normal olduğunu kabul eder ya da yeterli tepkiyi göstermez isek bunun devamı gelecektir.

Seçimle gelenler de dahil olmak üzere bütün iktidar sahipleri, kendi iktidar alanlarını genişletmeye meyyal olup, kendilerine yönelik her türlü sınırlamayı aşmaya çalışırlar. Düşmanların, tehlikelerin ve tehditlerin varlığını abartarak, şimdi hukukun sırası değil demek iktidarların kendisini sınırlamaya yöneliklere karşı kullandığı çok eski bir iddiadır. Hukukun güçlüler tarafından gerektiğinde ihlal edilebildiğine (Türk toplumunda zaten son derece yaygın olan) dair bir inanç yaygınlık kazanırsa orada hukuka saygı bilincinin oluşması imkansızdır. Gücü eline geçirenin olağanüstü durumlar gerekçesiyle evrensel hukuk normlarını bir yana itmelerine istemeyerek de olsa destek verilmiş olur.

Böyle bir durumda liberal değerlerin ruhuna daha uygun bir tutumun bir yandan siyasi iktidarın siyaseten ehven-i şer olarak böyle bir şey yapmak zorunda kaldığını belirtirken, aynı zamanda bu tutumun asla süreklilik kazanmaması gereken (ve fakat süreklilik kazanma eğilimi son derece yüksek) kötü bir edim olduğunun da altını kalın çizgilerle çizmek olması gerektiği söylenebilir. LDT çevresinin birinciyi çokça yaparken, ikincisi konusunda çok daha düşük profilli bir çizgi tuttuğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu zorlu süreçte iktidarın söylem, dil ve üslûbunu fazlaca sorgulamadan kabul etme, seçilen kelimelerin çağrıştırdığı ince nüanslara dikkat etmeme, bir liberalin savunmakta çok zorlanacağı işlem ve eylemleri meşrulaştırma izlenimi veren tutum ve davranışların da gözlendiği söylenebilir. AKP'ye yönelik muhalefetin, tam da tamamını şeytani motiflere sahip darbeciler ya da kolayca kandırılan saflar gibi görme eğilimlerinin de olmadığı iddia edilemez. Burada mesele, AKP'nin muhalifleri arasında darbe isteyenlerin varlığını inkar etmek değildir. Bu çok açık ki, inkar edilemez. Fakat, nüanslar üzerinde yeterince durulmazsa, tüm muhalifleri darbeci kategorisine yerleştirip,

meşru muhalefetinin sesini kısma yönelen kanada -belki de farkında bile olmadan- destek verilmiş olur.¹⁶

Ve nihayet, LDT çevresindeki hakim eğilimin iktidarın iyiniyetinden pek az şüphe ettiği gibi, sadece iyiniyetin ya da kötüniyet sahibi olmamanın karşı karşıya kalınan sorunları çözmekte yeterli olabileceği varsayımı ile hareket eder gibi görüldüğünü söylemek de abartılı olmaz. Örneğin 16 Nisan 2017 tarihli referandumda kabul edilen yeni hükümet sistemine¹⁷ LDT çevresinde evet diyen liberal oranının Türkiye ortalamasından daha düşük olmamasının sebeplerinden biri de bu olsa gerektir.¹⁸ Zira muhafazakâr camianın elinde kalacağı ümit edilen bir Cumhurbaşkanlığının vesayet güçleri ile mücadele ettikten sonra Türkiye’yi liberalleştireceği varsayımı olmadan kuvvetleri tek elde toplama ihtimali çok yüksek olan bir hükümet sistemine evet demek kolay değildir.¹⁹ Oysa, iktidar sahipleri iyiniyetli olsalar bile kendilerine yönelik meydan okumalara verdikleri cevaplar, kendilerini gayri-meşru yollarla devirmek isteyenlerin ellerini güçlendirebilmektedir. AK Parti’nin Gezi olayları sonrasında içine düştüğü kısır döngüden kurtulamamasının sebeplerinden biri budur. Kendisine yönelik tehditleri, hukuk devletini güçlendirerek, demokratik koalisyonlar kurarak aşma yerine, daha fazla sertleşme, daha fazla otoriterleşme, daha fazla olağanüstü hal hukuku ile aşmayı denemek. Hukuk devletindeki “hukuk” vurgusunun bir işlevi de budur. İyiniyetle birlikte hukuka duyulan ihtiyaç ortadan kalkmaz. İyiniyetli olmak, hukuku bir yana itmek ya da dayandığı kurumların işlevsiz hale getirilmesine yol açmamalıdır.

Tekrar hatırlatmakta fayda var. Bu benim okumam ve bu okumanın tek, doğru ya da hakiki liberal duruş olduğu iddiasında değilim. Zira aynı anda çok farklı düzlemlerde farklı gerçeklikler yaşanıyor. Hiç kimsenin, hiçbir

16 2015 tarihli bir yazımda Gezi olaylarından darbe çıkarmak isteyenler olduğu kadar, doğal bir hak olan protesto hakkını kullanmak isteyen insanların olduğu işaret ederek, bu olayları toptancı bir biçimde darbe teşebbüsü olarak nitelendirmenin doğru olmadığını savunmuştum. Bkz, Demirel, “Liberal Düşünce Topluluğu Çevresindeki Farklılaşmalar Üzerine,” ss. 102-3. Keza aynı yazıda, 17-25 Aralık operasyonlarına da “darbe” girişimi denilmesinin olası sakıncaları üzerinde durmuştum. Bkz, Demirel, a.g.m, ss. 111-3.

17 Yeni hükümet sistemine dair eleştirel bir değerlendirme için bkz, Tanel Demirel, “Anayasa Değişiklik Teklifi Üzerine,” *Liberal Düşünce*, Ankara, 2017, Sayı: 85, ss. 137-156.

18 LDT çevresinde, yeni hükümet sisteminin olumsuz yönlerini öne çıkaran yazılar kaleme alan Tanel Demirel, Cennet Uslu ve Vahap Coşkun’un dışında, taslağın alternatifinden daha iyi olduğu gerekçesiyle evet denilmesi gerektiğini açıkça savunan ya da ima eden görüşlerin hakim olduğu söylenebilir. Bkz, Atilla Yayla, “Neden Evet Niçin Yetmez,” *Serbestiyet*, 11.04.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/neden-evet-nicin-yetmez-779097>. (erişim: 29.01.2018); Alim Yılmaz, “Anayasa ve Değişim,” *Hür Fikirler*, 07.04.2017, <http://www.hurfikirler.com/anayasa-ve-degisim/>. (erişim: 29.01.2018); Serdar Korucu, “Sistem eğiştirliği Niçin Gerekli,” *Hür Fikirler*, 27.02.2017, <http://www.hurfikirler.com/sistem-degisikligi-nicin-gerekli/>. (erişim: 29.01.2018)

19 Türkiye’de çok daha güçlü gizli ve gayri meşru yapıların özgürlükleri 90 yıldır daralttığını ve genişletmek isteyenleri de sürekli darbeler yoluyla engellediğini belirten Hasan Yücel Başdemir, “İktidarın güçlenmesinin özgürlükleri daraltacağı iddiası büyük bir yalan veya saflıktır” derken tam da bu varsayımı örnekler. Hasan Yücel Başdemir, “15 Temmuz ve Çözüm Noktası,” *Hür Fikirler*, 17.07.2017, <http://www.hurfikirler.com/15-temmuz-ve-cozum-noktasi/> (erişim: 29.01.2018)

yorumun bu gerçekliklerin tamamına yer vermesi düşünülemez. Zira hem sürekli değişim var ve hem de gerçeklik dediğimiz şeyi oluştururken seçici algılamadan başka bir yolumuz da yok. İçinde bulunduğunuz konumunuz, çevreniz, geçmişiniz hangi gerçekleri algılamaya daha yatkın hangilerini dışlamaya daha meyyal olduğunuzu da belirliyor. Dolayısıyla, AKP'ye daha yakın duranlar, o yöndeki gerçeklikleri görüyorlar vurguluyorlar. Diğerleri de ötekileri. Demeye çalıştığım şey şu LDT çevresinin dikkate değer bir çoğunluğu uzunca bir süredir, muhalif ve eleştirel söyleme daha uzak duruyorlar.

Gülay Göktürk'ün eleştirel yazıları nedeniyle hükümete yakın Akşam gazetesi tarafından işine son verilmesinden sonra "doğrusu bu kadarını da beklemiyordum" demesi Türkiye liberallerinin AK Parti hükümetine açtıkları büyük kredinin ve dolayısıyla da uğradıkları hayalkırıklığının büyüklüğünün de bir örneği olarak okunabilir. Mustafa Erdoğan da, LDT çevresinde bulunduğu dönemler boyunca, "aşırı bir iyimserlikle" İslamcılarının önemli bir kesiminin artık liberalleştiğini veya liberal muhafazakâr olduğunu sanmaya başladığından söz eder.²⁰

Burada esasen, siyasi aktörlerin söz ve eylemlerinin arka planında ifade edilmeyen başka nelerin yatıyor olabileceği sorusunu ihmal etmek gibi siyasi analizi yoksullaştıran düşünce alışkanlıkları rol oynamış gibidir. İnsanların her zaman farklı başka gündemlerinin olduğu söylenegelmiştir. Bu, muktedirler söz konusu olduğunda daha da böyledir. Siyasal hayatta mutlak açıklık, mutlak samimiyet, mutlak şeffaflık beklemek naifliktir. Siyaset sürekli değişen ittifaklar kurma sanatıdır. Bunun için ise manipülasyon, doğrunun bir kısmını söyleme, gerçek niyetini gizleme vs gibi ahlâken kınanabilir davranışlar kaçınılmaz olabilmektedir.

2018 Türkiyesi'nde sözü edilen mesafe sorunun aşıldığı bunun çok sert siyasi kavgalar yaşadığımız istisnai bir döneme has geçişi bir durum olduğu söylenebilir mi ? Zira 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, LDT çevresinde yer alan figürlerin siyasi iktidara yönelik eleştirileri de daha önceki dönemler ile kıyaslanamayacak kadar artmış durumda.²¹ Bu tespiti katılmakla

20 Mustafa Erdoğan, "Bir Liberter Olarak Hiç Yönetilmemeyi Tercih Ederim," *Liber (Plus)*, Ankara, 2015, Sayı: 2, s. 46. (ss. 44-59)

21 Bkz, Bekir Berat Özipek, "Travmaya Teslim Olmamak," *Serbestiyet*, 22.07.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/travmaya-teslim-olmamak-805961> (erişim: 18. 01. 2018); Bekir Berat Özipek "Tek Başına Suç Unsuru Olduğu Belirlenememekle Birlikte," *Serbestiyet*, 07.12.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/tek-basina-suc-unsuru-oldugu-belirlenememekle-birlikte-836278> (erişim: 18 Ocak 2018); Bekir Berat Özipek, "OHAL Böyle Yürütülmemeli," *Serbestiyet*, 09.02.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/ohal-boyle-yurutulmemeli-762089>; (erişim: 18.01. 2018) Atilla Yayla, "Olağanüstü Halin Meşruiyetini Koruma ihtiyacı ve Görevi," *Serbestiyet*, 05.09. 2017 <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/olaganustu-halin-mesruiyetini-koruma-ihtiyaci-ve-gorevi-815260>. (erişim: 29.01.2018); Cennet Uslu, "Genel İrade, Milli İrade, Keyfi İrade II," *Serbestiyet*, 20.05.2017, <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/cennet--uslu/genel-irade-milli-irade-ve-keyfi-irade-792354>. (erişim tarihi, 18 .01. 2018); Cennet Uslu, "Başarısızlık Tesadüf Mü?," *Serbestiyet*, 30.09.2017, <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/cennet--uslu/basarisizlik-tesaduf-mu-820680>. (erişim: 29.01.2018)

birlikte, LDT çevresinde mesafe konusundaki farkındalığın artması ve siyasi aktörlere karşı “mesafeli duruş”un olmazsa olmaz bir refleks halini alması için yapılacak çok şeyler olduğu kanaatindeyim. Zira, mesafe problemini besleyen kuvvetli yapısal dinamikler ve kültürel blokajlar var. Ülkenin ihtiyaç duyduğu liberal eleştirel analiz geleneğinin kökleşmesi ancak böyle mümkün olabilecektir.

LDT ve Liberal Algısı

Biliyoruz ki, yıllardır, LDT’yi muhafazakâr ve devletçi bir grup olarak nitelendirip, topluluk çevresinin AK Parti iktidarının utangaç meşrulaştırıcısı rolünden öteye geçemediğini iddia edenler var. 2014 yılında topluluktan ayrılanların temel eleştirileri de bu minvaldeydi. Yukarıda tartışmaya çalıştığım gibi topluluk çevresinin muhafazakâr siyasi iktidarla bir mesafe probleminin olmadığı iddia edilemese de, bu yargının abartılı olduğu söylenebilir. LDT’nin tek bir liberalizm anlayışını tek doğru liberalizm olarak Türkiye’ye taşıdığı, amiyane tabirle acentalık dışında bir şey yap(a)madığı, “liberal ezber”leri tekrarladığı da söylenmekte.

Daha genel düzlemde ise, liberal kelimesi Türkiye’de uzun yıllardır sadece olumsuz çağrışımlar yapmakta. İktisadi sömürüyü meşrulaştıran güçlüyü zayıfa ezdiren bir sistem olarak liberalizm algısı, ki bu algının kökleri çok eskiye dayanır, yaygın.²² Kimi milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde ise liberal, batılı hayat tarzına sahip, seküler ve kozmopolit ve o sebeple de kendi milli kültürü ve dini geleneksel değerlerine yabancılaşmış kişi anlamında kullanılıyor. 1980 sonrasında liberal kavramı, ilkesiz, omurgasız, fırsatçı tutum ve davranışlara işaret etmek için de kullanılır oldu. Hülasa, LDT’nin katkılarıyla bir ölçüde olumlu yönde değişmekle birlikte, son derece kuvvetli bir anti-liberal gelenek söz konusu.

Sosyal medyanın algıların oluşumundaki rolünü giderek artırması da durumu zorlaştırıyor. Zira, sosyal medya belli bir algıyı yaratmak ve sürdürmek için harekete geçen “örgütlü” azınlıkların tam da bunu çok daha kolaylıkla yapabilmelerini kolaylaştıran bir araç. Örneğin kamuoyunda liberal diye bilinen kişilerin liberal değerlere uygun yazıları paylaşılmazken, liberaller tarafından da sorgulanan (az sayıdaki) tartışmalı yazıları ya da sosyal medya paylaşımları büyük bir hızla yayılarak liberallere dair önyargıları beslemek için kullanılabilir. Geçmişte bu algıyı üretmek için sosyalistler, Kemalist-

²² Ahmet Hamdi Başar, Atatürk’ün kendisine “liberalizm müstemlekelerde tatbik edilmiş bir sistemdir” dedikten sonra, “halbuki biz müstemleke değiliz ve olmayacağız. Liberalizmi düşünmek inkılabı inkar etmektir” dediğini belirtir. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, A.İ.T.İ.A Yayınları, Ankara, 1981, s. 30.

ler ve ulusalcılar çaba gösterirlerdi. 2013 sonrasında bunlara Gülcenciler ve LDT'den kopan liberallerin bazıları da katıldılar. Anti-liberalizmi hep kuvvetli İslamcı ve milliyetçi çizginin de askeri vesayetın zayıflamasına paralel olarak yeniden “züppe,” “kozmpolit,” ve siyasetin derin gerçeklerini anla(ya)mayan “mıymıntı” liberal algısını gündeme getirdiğini de unutmamalı. Bunun gerçekte var olan LDT çevresi ile ilgisinin olmadığı ortada.

Şüphe yok ki, LDT'ye ve genel olarak liberalizme dair algıların nasıl şekilleneceği tamamen liberallerin kontrolünde olan bir şey değil. Bu algının uzun dönemde köklü bir biçimde değişmesi (eğer değişecekse) faydacı ya da samimi saiklerle çekirdek liberal değerleri savunan sosyo-ekonomik gruplar ve siyasi aktörlerin güçlenmeleri ile mümkün olacak. Ancak kısa ve orta vadede bu konuda LDT çevresinin daha fazla çaba göstermesi gerektiği de şüphesiz. Zira bu algı, topluluğun “bağımsız” liberal bir düşünce kuruluşu olma iddiasına zarar verdiği gibi, liberal değerlerin geniş kesimlere ulaşmasını da zorlaştıran faktörlerden biridir.

Açık ki, LDT ya da genel olarak liberal algısının iyileştirilmesinin sihirli bir yolu yok. LDT'nin kendine özgü yapılanması ve kurumsal görüş açıklama politikası da bu duruma olumsuz katkıda bulunuyor gibi görünüyor. LDT, kendi fikrini oluşturan ve onu dile getiren bir “özne” değil bir platform. LDT yönetim kurulu üyeleri dâhil hiç kimse LDT adına görüş ya da pozisyon açıklayamıyor. Herkes kendi kişisel fikrini dile getiriyor. Fakat öte yandan, insanların kafasında, kendisine hayat verenlerin bireysel varlığını aşacak şekilde bir “özne” olarak düşünölmeye başlanmış olan LDT'nin ne olup olmadığına dair fikirler de var. İstesek de istemesek de, insanların topluluğu kolektif bir “özne” gibi algılamalarının önüne geçemiyoruz. İnsan zihninin hayatı kolaylaştırmak ve düşünmeye daha az enerji harcamak için basitleşme ve sınıflandırma (kategorizasyon) yapma eğiliminde olduğu söyleniyor.

“LDT çevresi şu görüşe meyyal,” ya da “LDT çevresinin genel yaklaşımı böyle” gibi ifadeler analitik olarak eleştiriye açık olsalar da, bir fonksiyon ifa ediyorlar ve ister istemez kullanılıyorlar. Kullanılınca da bir biçimde müdahil olunması gereken durumlar ortaya çıkabiliyor. Örneğin bazen, LDT bünyesindeki kamuoyundaki görünürlüğü fazla olan kişilerin görüşleri LDT'ye teşmil edilebiliyor. Hür Fikirler'de ya da Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanmış bir yazı işaret edilerek tüm LDT çevresi hakkında genellemelere gidilebiliyor. Kurumsal görüş açıklama politikasını terketmeden topluluğun kendine has yapısı ve kimliğini vurgulayan ince müdahaleler üzerinde daha fazla düşünmemiz gerektiği kanaatindeyim.

Hemen belirteyim, LDT ve liberaller hakkındaki algıları önemsememiz, kendimizi diğerlerine beğendirmek için yaptığımız bir şey değil. Şüphesiz ki, sürekli olarak bizi doğru tanımıyorlar, biz gerçekte o değiliz diye yakınmak derin bir aşağılık kompleksine işaret eder. Bu kompleksin kültürel iktidarın sol ağırlıklı olduğu bir ülkede sağ muhafazakâr ve liberal çevrelerde hiç var olmadığı söylenemez. Şüphesiz buna dikkat etmeli. Fakat burada gaye gerçekte var olanı olabildiğince objektif bir biçimde yansıtılmaktır.

LDT Kültürü ya da LDT Âdâbı

Âdâb sözlük anlamıyla terbiyeler, yollar, usuller, kaideler, anlamına geldiği gibi yol, iz, sıra, saygı anlamlarına da gelir.²³ LDT'nin hem varlığını sürdürmesine ve hem de etkisini daha fazla artırmasına hizmet edebilecek algı, refleks, duyuş ve davranış biçimlerinin tümüne LDT âdâbı ya da kültürü denilirse yanlış olmaz. Şüphesiz ki, LDT âdâbını tanımlamak bir kişinin yapabileceği bir şey değil. Esasen evrensel denilebilecek az sayıdaki ahlâk normlarından çok farklı ve özel bir şeyden de bahsetmiyoruz. 25 yıllık birikimin ürettiği bazı refleksler, hassasiyetler, algı ve davranış kalıpları veya LDT âdâbının halihazırda var olduğu söylenebilir. Ancak, var olan ve fakat genellikle dile getirilmeyenin belirginleştirilmesi de faydasız bir iş değil. Kurum kültürünü kuşaklar arasında aktarmanın yolu belli hassasiyetlerin mütema diyen vurgulanmasından da geçiyor.

Bu açıdan bakıldığında, gönüllülük esası, samimiyet, açıklık ve şeffaflık, her türlü fikre yönelik yüksek tahammül düzeyi, yanılıyor olabileceğini hiç unutmamak, alçakgönüllülük ve tevazu, yaş, statü, ünvan ya da cinsiyete bakılmaksızın herkese eşit davranış, hiyerarşinin en az indirilmesi, yeni fikirlerle, deneyimlere, yeni iş yapma tecrübelerine açıklık, yapıcı tutum ve davranış, ne olursa olsun belli bir seviyeyi yitirmemek, kişilerden ziyade fikirleri eleştirmek, her durumda "itidal" ve "ölçülülük" bu değerlerin en önde gelenleri arasında sayılabilir.

Esas itibarıyla söz ve yazı ile uğraştığımız için söz ve yazı üslûbu da, LDT kültürünün en önemli unsurlarından birini oluşturuyor. Hayek, liberalizmin temelinde insana, hayata, topluma dair bildiklerimiz ve bileceklerimizin sınırlı kalmaya mahkum olduğuna inanmanın beraberinde getireceği "entelektüel tevazu"nun yattığını belirtmişti.²⁴ Her türlü meselede aşırı uçlardan uzak

23 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik LÜGAT*, 14. baskı, Aydın, 1997, s. 8.

24 Frederick A. Hayek, "Opening Adress to a Conference of Mont Pelerin," *The Collective Works of Hayek, vol IV, The Fortunes of Liberalism*, der.: Peter G. Klein, Chicago: The University of Chicago Press, 1992, s. 244. (İlk yayımlanma tarihi 1947)

kalma anlamında ılımlılık liberallerin önemli bir kesiminin önemseydiği bir değer. Kendinden ve savunduklarının doğruluğundan fazlaca emin olduğunu gösterir bir biçimde emir kipleriyle konuşup yazmamak da önemli. Böyle konuşulduğunda doğruyu biliyor olma iddiasının getirdiği kibir ve üstten bakıştan kaçınabilmek kolay değil. Söylenilen şey ne kadar doğru olursa olsun, karşı taraf kibirli bir üslûp hissettiğinde otomatik olarak tepki veriyor. Her insanın içinde “beni insan yerine koymamazlık etme” diyen anti-paternalist liberal bir damar var. Yumuşak bir üslûp ile anlatılmış bir fikirle karşı karşıya gelindiğinde insanlar dile getirilen fikirlerle uyuşmasalar bile konuşmayı kesmek yoluna gitmezler. Bu halde birilerini etkileme ihtimaliniz çok daha yüksek olabilecektir. Ayrıca yumuşak bir üslûbun bir çok meseleyi daha doğmadan çözebildiği de bir vakıa. “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” atasözü henüz yanlışlanmadı, muhtemelen hiçbir zaman da yanlışlanmayacak.

Diğer taraftan bu anlayışın içselleştirilmesi hiç kolay değil. Zira insan beyni kesinlik arayışı içinde belirsizlikle yaşamak istemiyor. Ayrıca, bazen sert ve kavgacı üslûbun daha çok dikkat çektiği, yürek soğuttuğu da bir gerçek. Göze göz diş diş prensibi ve onun bir ürünün olan militan ve partizan bir üslûbun insanın temel içgüdüsel eğilimlerine daha uygun olduğu bile söylenebilir. LDT çevresinde bu tarz da var ve olmalı da. Ama hakim tarzın bu olmaması gerektiği de rahatlıkla savunulabilir.

Toplumumuzun hem özel hem de kamusal alanda dili iyi kullanan toplumlar arasında olduğunu söylemek zor. Demokratik siyaset geleneğinin zayıflığı ile üslûp zayıflığı arasında neredeyse doğrudan diyebileceğimiz çok yakın bir ilişki var. Sorunlarla, ilgili taraflarla müzakare ederek başa çıkma geleneği zayıf ise, sofistike bir üslûp kullanımının yaygın olmasını da bekleyemiyorsunuz. Kesin inançlılık ya da tek doğru anlayışına yatkınlık, ataerkil kültür, alınganlık, bazen suskunluğun ya da nazik cevabın en iyi yol olabileceğini takdir edememek, “üslûp” açısından sorunlu bir toplum olmamızın sebepleri arasında sayılabilir.

LDT çevresinin üslûp konusunda Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. Fakat tutturulabilen bu seviyeyi korumak, pekiştirmek ve daha da yükseltmek için dikkatli olmak da gerekiyor. İnsanın genel yöneliminde başkalarına sert çıkarak, kendi varlığını diğerlerine gösterme ya da ispat etme ve böylece egosunu okşama eğiliminin var olduğu söylenebilir. Dolayısıyla üslûp mücadelesi aslında insanın neredeyse doğal denilebilecek yönelimlerine karşı da bir mücadele ve bu sebeple zor bir iş. Üslûbunuzun başkaları için ne kadar sert ve acııcı olabileceğinin farkına varmak bile kolay değil. “Yargılama”dan “eleştiri” ve “değerlendirme” yapabilmek için eleştirilmek istenen

düşüncenin ya da davranışın olumlu yönlerini belirttikten sonra yapılacak bir giriş tavsiye edilen ve genellikle işe yarayan bir yol.

Burada belirtmeye çalıştığım ve liberal olarak nitelendirdiğim üslûp ve tarz çoğu zaman kararsızlık ve ne yapacağını bilememe ile özdeşleştiriliyor. Kendinden ve duruşundan % 100 emin olanların daha hızlı ve kararlı hareket etme ihtimalleri yüksek olsa da, entelektüel tevazu gerektiğinde tepki göster(e)memek ile aynı anlama gelmiyor. Örneğin liberal yönelimli birisi, bir darbe teşebbüsüne karşı çıkmak için darbe teşebbüsünün arkasında kimlerin olduğu konusunda net bir görüşe sahip olmak zorunda değil. İşkence ve kötü muameleyi kınamak için emin olmamız gereken tek şey, bu muamelelerin gerçekten yapılmış olması ya da yapıldığına dair kuvvetli karinelerin varlığı. Herhalükarda eksik bilgi ile kararlar almaya mahkum olduğumuz liberalizmin asli önkabullerinden biri. Dolayısıyla, herhangi bir siyasi karar ya da eyleme karşı olumlu ya da olumsuz tavır almanız gerektiğinde muhtemel sonuçların ne olabileceği konusunda emin olacak kadar bilgi sahibi olmanız ne mümkün ne de gerekli.

Sonuç

İnsanlar yaşadıkları dönemin daha öncekilere hiç benzemeyen sahici bir dönüm noktası olduğuna inanmaya meyyaldirler. Oysa içinde yaşanılan dönemin gerçekten böyle olup olmadığı ancak yıllar sonra anlamlı bir biçimde değerlendirilebilir. 2002 sonrasında yaşadığımız sürecin bir dönüm noktası olup olmadığını şimdiden kestiremesek bile, bu dönemin hiç de küçümsenemeyecek değişikliklerin yaşandığı bir zaman dilimi olduğu söylenmeli. Cumhuriyet rejimin gerçek koruyucusu olarak algılanan askeri ve sivil bürokrasinin hiç olmadığı kadar seçilmiş sivillerin kontrolü altına girmiş görüldüğü bir sürecin içindeyiz. Liberal demokrasinin ilk şartı –bürokratların seçilmişlere tabii olması- gerçekleşmiş gibi görünüyor. Öte yandan bu yeterli değil. Eski rejim sarsıldı ancak yerine gelen rejimin arzu edilen standartlarda bir liberal demokrasi olmadığı da açık. Seçilmişlerin de iktidarın sınırlı olduğu gerçeğini hazmetmeleri ve buna uygun davranmaları gerekiyor. Yeni elit bu gerçeği kabul etmekte zorlanıyor gibi görünüyor. AK Parti’de temsil edilen yeni siyasal güçler konfigürasyonu hukuku bir ayakbağı ve bir vesayet aracı olarak görme eğiliminde. Milli iradenin yanılmazlığı sloganı ile beslenmiş çoğunlukçu ve popülist renkleri baskın bir demokrasi anlayışından yana. Farklılık ve eleştiriye tahammül düzeyi düşük, Sünni renkleri baskın Türk milliyetçiliğine dayalı bir ideoloji ile flört ediyor. Ayrıca, iktisadi açıdan müdahaleci eğilimleri de yüksek. Düşük kaliteli demokrasi de

diyebileceğimiz bu rejimin yüksek kaliteli bir liberal demokrasiye doğru evrileceğinin garantisi de yok. Tersine daha kötüye gidiş de mümkün.

Siyasetin değişen parametrelerinin liberalleri de zorladığı ve zorlamaya devam edeceği açık. Türkiye liberalleri LDT çevresinden ibaret olmadığı gibi, liberal düşüncenin kaderi de sadece topluluğun ne yapacağına bağlı değil. Fakat, bu noktada en önemli aktörün LDT olduğu söylenebilir. LDT çevresinin de hem yaşanan dönemin niteliği ve hem de yeni dönemde topluluğun neler yapması ve yapmaması gerektiğine dair canlı bir tartışma içine girmesi beklenir. Sadece anti-Kemalizm ya da anti-vesayetçilik ile yetinmeyiz. Çoğunluk tahakkümü tehdidi ile nasıl başa çıkılabileceği üzerinde de daha fazla düşünmemiz gerekiyor.

Türkiye'nin bu günkü siyasi güçler haritasında AK Parti'nin kategorik yandaşları ile karşıtları arasında kalan ve siyasal alanda gerektiği gibi temsil imkanı bulamayan toplum kesimlerinin var olduğu söylenebilir. Liberal muhafazakârlar, iktidarda olmanın sınavından başarıyla geçilemediğini savunan İslamcılar, siyasetle fazla içli dışlı olmanın en çok dine zarar verdiğini düşünen dindarlar, eski vesayet düzenine dönüşün imkansız olduğuna ve gerçekleşse bile bunun maliyetinin yüksek olacağına inanan ılımlı CHP'liler, çözüm sürecinin sona ermesinde PKK'nın büyük sorumluluğunun farkında olan Kürtler ve nihayet sol liberallerin, liberal fikirlere kısmen daha açık bir durumda oldukları düşünülebilir. Demokrasimizin geleceğinin büyük ölçüde bu kesimlerin kategorik yandaş ve kategorik karşıtlarca beslenen merkezkaç eğilimleri kontrol edebilmelerine bağlı olduğu da iddia edilebilir.

Bu ihtimalin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği çok farklı unsurlara ve değişkenlere bağlı. LDT çevresinin bu süreçte yapabileceği muhtemel katkıları abartmamak lazım. Siyasal aktörler sadece fikirlerle hareket etmiyorlar, dünya sadece fikirler üzerinde dönmüyor. Çoğu zaman çıkarlar ve bu çıkarların nasıl savunulacağına dair çıkarımlar belirleyici oluyorlar. Yine de, siyaseten ne kadar etkili olacağı şüpheli olsa bile, liberallerin sözü edilen bu kesimlere hitap etmeye çalışmaları gerekli. Bunun olabilmesi için de LDT'nin ve Türkiye liberallerinin kendilerini yeni koşullara uyarlamaya çalışmaları gerekiyor. Bu yapılmalı zira kısa dönemde anlamlı hiçbir siyasi sonuç doğurmasa bile, derin ve köklü liberal analiz ve ona uygun siyasi duruş geleneğinin güçlendirilmesi uzun dönemde son derece önemli.

Kaynakça

- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara: A.İ.T.İ.A Yayınları, 1981.
- BAŞDEMİR, Hasan Yücel, "15 Temmuz ve Çözüm Noktası," *Hür Fikirler*, 17.07.2017, <http://www.hurfikirler.com/15-temmuz-ve-cozum-noktasi/>. (erişim tarihi, 29.01.2018).
- BERMAN, Sheri, "The Pipedream of Undemocratic Liberalism," *Journal of Democracy*, 28, 3, 2017, ss. 29-38.
- CRICK, Bernard, *In Defence of Politics*, New York: Penguin, 1964.
- DEMİREL, Tanel, "Liberal Düşünce Topluluğu ve Türkiye'de Liberal Düşünce: Kazanımlar, Fırsatlar ve Riskler," *Liberal Düşünce*, Yıl: 17, Sayı: 68, 2012, ss. 83-108.
- DEMİREL, Tanel, "Liberal Düşünce Topluluğu Çevresindeki Farklılaşmalar Üzerine," *Liberal Düşünce*, Yıl: 20, Sayı: 77, 2015, ss. 107-123.
- DEMİREL, Tanel, "Anayasa Değişiklik Teklifi Üzerine," *Liberal Düşünce*, Yıl: 22, Sayı: 85, 2017, ss. 137-156.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik LÛGAT*, 14. baskı, Ankara, Aydın, 1997.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Bir Liberter Olarak Hiç Yönetilmemeyi Tercih Ederim," *Liber (Plus)*, 1, 2, 2015, ss. 44-59.
- FREEDEN, Michael, "The Family of Liberalisms," *The Liberal Political Tradition*, der.: James Meadowcroft, Cheltenham, Edwar Elgar, 1996.
- FREEDEN, Michael, *Liberalism-A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- GEERTZ, Clifford, "The World in Pieces: Culture and Politics at the End of the Century," *Available Light-Anthropological Reflections on Philosophical Topics*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
- GOODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı güven, 3. baskı, İstanbul, İş Bankası, 2014.
- HAYEK, Frederick. A., "Opening Adress to a Conference of Mont Pelerin," *The Collective Works of Hayek, vol IV, The Fortunes of Liberalism*, der.: Peter G. Klein, Chicago, The University of Chicago Press, 1992. (İlk yayımlanma tarihi 1947).
- HAYEK, Frederick. A., *The Constitution of Liberty*, London: Routledge Kegan Paul, 1960.
- KALKAN, Buğra, "Demokrasinin Liberteryen Eleştirisinin Eleştirisi," *Liberal Düşünce*, Yıl: 22, Sayı: 86, 2017, ss. 7-22.
- KORUCU, Serdar, "Sistem eğiştirliği Niçin Gerekli," *Hür Fikirler*, 27.02.2017, <http://www.hurfikirler.com/sistem-degisikligi-nicin-gerekli/>. (erişim tarihi 29.01.2018).
- ÖZİPEK, Bekir Berat, "OHAL Böyle Yürütülmemeli", *Serbestiyet*, 09.02.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/ohal-boyle-yurutulmemeli-762089>. (erişim tarihi, 18.01.2018).
- ÖZİPEK, Bekir Berat, "Travmaya Teslim Olmamak," *Serbestiyet*, 22.07.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/travmaya-teslim-olmamak-805961>. (erişim tarihi 18 Ocak 2018).
- ÖZİPEK, Bekir Berat Özipek "Tek Başına Suç Unsuru Olduğu Belirlenememekle Birlikte," *Serbestiyet*, 07.12.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/berat-ozipek/tek-basina-suc-unsuru-oldugu-belirlenememekle-birlikte-836278>. (erişim tarihi 18.01.2018).

- SHKLAR, Judith, "The Liberalism of Fear," *Political Thought and Political Thinkers*, eds, Stanley Hoffmann, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998.
- SMITH, Adam, *The Wealth of Nations*, vol 1, London: Dent/Everyman, 1910.
- SOWEL, Thomas, *A Conflict of Visions*, 2. baskı, New York: Basic Books, 2007.
- TILLY, Charles, "Where do the rights come from?" *Democracy, Revolution and History*, ed., Theda Skocpol, London: Cornell University Press, 1998.
- TILLY, Charles, *Contention and Democracy in Europe, 1650-2000*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- USLU, Cennet, "Genel İrade, Milli İrade, Keyfi İrade II," *Serbestiyet*, 20.05.2017, <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/cennet--uslu/genel-irade-milli-irade-ve-keyfi-irade-792354>. (erişim tarihi, 18. 01. 2018).
- USLU, Cennet, "Başarısızlık Tesadüf Mü?," *Serbestiyet*, 30.09.2017, <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/cennet--uslu/basarisizlik-tesaduf-mu-820680>. (erişim tarihi, 18. 01. 2018).
- YAYLA, Atilla, "Yaşarken Öğrenmek," *Serbestiyet*, 31.03.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/yasadikca-ogrenmek-776181>. (erişim tarihi 18.01.2017).
- YAYLA, Atilla, "Neden Evet Niçin Yetmez," *Serbestiyet*, 11.04.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/neden-evet-nicin-yetmez-779097>. (erişim tarihi 29.01.2018).
- YAYLA, Atilla, "Ak Parti'nin ve Türkiye'nin İstikameti," *Serbestiyet*, 23.05.2017, <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/ak-partinin-ve-turkiyenin-istikameti-790726>. (erişim tarihi 28.01.2018).
- YAYLA, Atilla, "Olağanüstü Halin Meşruiyetini Koruma ihtiyacı ve Görevi," *Serbestiyet*, 05.09.2017 <http://serbestiyet.com/yazarlar/atilla-yayla/olaganustu-halin-mesruiyetini-koruma-ihtiyaci-ve-gorevi-815260>. (erişim tarihi 18.01.2018).
- YILMAZ, Alim, "Anayasa ve Değişim", *Hür Fikirler*, 07.04.2017, <http://www.hurfikirler.com/anayasa-ve-degisim/>. (erişim tarihi 29.01.2018).

Serbest Piyasa Ekonomisi Savunusu ve Liberte Yayınları: Başarılar ve Eksikler

Buğra Kalkan

Yrd. Doç. Dr. | İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 49-64.

Öz

Türkiye’de entellektüeller arasında anti-kapitalist/anti-liberal zihniyet yaygındır ancak bu durumun değişmez ve dönüştürülemez olduğunu düşünmek yanlıştır. Bununla birlikte entellektüel tutumları sadece normatif liberalizmin ilkelerini açıklayarak ve kültürel yorumlar yaparak değiştirmemiz mümkün değildir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirilen yeni kurumsalcı iktisadın ortaya koyduğu rasyonel tercihçi analizler liberal sosyal teorinin normatif değerlendirmelerden bağımsız açıklamalar yapma yeteneğini büyük ölçüde artırmıştır. Liberte Yayınları sayesinde bu literatür hakkında önemli çeviriler yapılmış ve ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak entellektüel mücadelede avantaj elde edebilmek için Tanzimat döneminden başlayarak Türkiye’nin anti-liberal kurumlarının oluşumunu ele alan yeni açıklamalar getirmek şarttır. Bunu başarmak için imkânlar mevcut olmakla birlikte Liberte Yayınları bağlamında yeni bir yayın programı geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberte Yayınları, İktisat Teorisi, Yeni Kurumsalcılık, Liberalizm.

Defense of Free Market Economy and Liberte Publications: Achievements and Requirements

Abstract

Anti-capitalist/anti-liberal mentality is common among intellectuals in Turkey but it is wrong to think that this situation is irreversible. However it is not possible to change intellectual positions through merely explaining principle of normative liberalism and making cultural interpretations. Rational choice analysis of new institutional economics that has been developed after the second half of the 20th century has increased the explanatory capability of liberal social theory without applying normative assertions. Liberte Publishing has translated some of the important books related to new institutionalism. However, in order to gain advantage in the intellectual battle, it is essential to make new explanations on the development of the anti-liberal institutions of Turkey, starting from the era of Tanzimat. Although it is possible to start such an intellectual initiative, Liberte Publishing needs to start a new publishing program to reach such a goal.

Keywords: Liberte Publishing, Economic Theory, New Institutionalism, Liberalism.

Giriş

2013'de Daron Acemoğlu ve James A. Robinson'un *Ulusların Düşüşü*¹ kitabının Türkçe çevirisi Doğan Kitap tarafından yayınlandı. Açık bir şekilde "dizginlenmemiş" bir piyasa ekonomisi savunusu olan kitabın Doğan Kitap gibi büyük bir yayınevi tarafından yayınlanması entelektüel yayın piyasasını bilenler için şaşırtıcı oldu. Zira daha önce hiçbir "radikal" piyasa ekonomisi savunusu kendine büyük yayınevlerinden destek görmemişti. Buraya kadar sıra dışı olan durum kitabın kısa sürede on baskı yapması ile daha da ilginç hale geldi. Kitap popüler bilim/popüler tarih kategorilerine yerleştirilerek büyük mağazalarda kendisine ön sıralarda yer buldu.

Kitabın iki yazarından biri olan Acemoğlu'nun lise eğitimini Türkiye'de tamamlamış ve ardından MIT'de dünyaca ünlü bir iktisatçı olarak kariyerinde başarı kazanmış bir entelektüel olması şüphesiz kitabın Türkiye'deki başarısının sebepleri arasındadır. "Gurbetçi" bilim insanlarımızın sosyal bilimlerdeki başarıları doğa bilimlerine nazaran sınırlı olduğundan bu durumu anlamak da güç değil. Ancak açıkça sol gelenekten gelen kişilerin ve çeşitli yayın organlarının Acemoğlu'na referansla hükümeti eleştirmeye başlamaları *Ulusların Düşüşü* fenomeninin üzerine düşünmemizi daha da gerekli hale getirmektedir. *Birgün Gazetesi*², *Diken Haberportalı*³ ve *Cumhuriyet Gazetesi*⁴ gibi ekonomik müdahaleciliği savunan pek çok yayın organı Acemoğlu'nu "bilimin sesi" olarak desteklemektedirler. Tüm bunların yanı sıra Koç Üniversitesi Rahmi M. Koç Bilim Madalyası'nı 2017 yılında Acemoğlu'na layık görmüştür. Acemoğlu'nun herhangi bir bilim madalyasını hak ettiğinden şüphe edecek az sayıda kişi olacaktır ama ne Koç Üniversitesi'ni ne de Koç Holding'i serbest piyasa kapitalizmi savunusu ile özdeşleştirmek mümkün değildir.

Acemoğlu'nun medyaya yansıyan popülerliğinin önemli bir kısmı konjonktürel siyasî gelişmelerle ilgilidir. Bununla birlikte Türkiye'de piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi savunusunu popülerleştirmek için *Ulusların Düşüşü* kitabından alınacak dersler vardır. Her türden müdahaleci ekonomi politikalarını savunanların karşısında serbest piyasa ekonomisini savunanla-

1 Daron Acemoğlu, James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev.: Faruk Rasim Velioglu, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

2 Canuto, Otaviano - George, Samuel, "Oy pusulasının ötesinde: Türkiye'nin ekonomisi yol ayrımında", *Birgün*, (Interfima'dan çeviren: Burcu Gündoğan), 1.5.2017, <https://www.birgun.net/haber-detay/oy-pusulasinin-otesinde-turkiye-nin-ekonomisi-yol-ayriminda-157624.html>. Erişim Tarihi: 01.05.2017.

3 "Ekonomist Acemoğlu'na göre 'sağlıksız' büyüyoruz: 2018 ve 2019'da kriz riski var", *Diken*, 25.12.2017, <http://www.diken.com.tr/ekonomist-acemogluna-gore-turkiye-saglıksiz-buyuyor-2018-ve-2019da-kriz-riski-var/> Erişim Tarihi: 25.12.2017.

4 "Prof. Dr. Daron Acemoğlu: Bir-iki yılda kriz çıkacak", *Cumhuriyet*, 25.12.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/892732/Prof._Dr._Daron_Acemoglu__Bir-iki_yilda_kriz_cikacak.html Erişim Tarihi: 29.01.2018.

rın azınlıkta kaldıkları gözlemlenmektedir. Entellektüeller arasındaki serbest piyasa söylemine karşı şüpheli tutumun, Türkiye'deki iktisat eğitiminin ve Türkiye'nin devletçi ekonomik yapısının bir sonucu olduğu belirtilebilir. Bu iki varsayım için pek çok kanıt bulmak mümkün olsa da fikir tartışmalarında yenilikçi yaklaşımlar için her zaman yer vardır. *Ulusların Düşüşü* kitabının serbest piyasa üzerine popüler kültürü nasıl etkilediğini anlayabilmek için kitaba biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'deki piyasa ekonomisi savunusu yapmak için basılan kitaplarda ne türden bir stratejik değişiklik yapılması gerektiği üzerine düşünülmelidir.

Bunun için serbest piyasa ekonomisi perspektifinden Türkiye'deki iktisat araştırmalarına kısaca bir göz atılacak, ardından serbest piyasa savunusunu misyon edinmiş Liberte Yayınları'nın iktisat kitaplarının bir değerlendirmesi yapılacaktır. Türkiye'deki iktisat yazını "trendleri"nin ne ölçüde dünyadaki piyasa ekonomisi iktisadi ile uyumlu olduğu ele alındıktan sonra serbest piyasa ekonomisi savunusu konusunda ne tür bir çalışma planı yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır. *Ulusların Düşüşü* kitabı hem bu çalışmada öne çıkartılacak olan yeni kurumsal iktisadın popüler bir örneği hem de serbest piyasa savunusu olduğu için incelemeye buradan başlanacaktır.

Ulusların Düşüşü ve Yeni Kurumsalcılık

Ulusların Düşüşü kitabı "zenginlik yaratma" problemini merkeze alarak dünya tarihinden örneklerle zenginliği destekleyen ekonomik ve siyasal kurumların neler olduğunu inceleyen bir eserdir. Temel soru tarihte bazı toplumlar zengin olmayı başarmışken diğerlerinin neden zengin olamadığıdır. Milletlerin zenginliğinin bilgi birikiminin ve ahlâkî standartların yükselişi ile ilgili olduğu iddiası entellektüeller arasında yaygın bir kabuldür. Bu iddiaların yanında ülkelerin doğal zenginlikleri ve sömürgecilik de milletlerin zenginliğinin kaynakları arasında gösterilmektedir. Acemoğlu ve Robinson zenginliğin kaynağı olarak sömürgeciliği ve kültürel açıklamaları kategorik olarak reddederken sayılan diğer iddiaların da ancak dolaylı etkilerinin olabileceğini öne sürmektedirler.⁵

Acemoğlu ve Robinson iddialarını bununla sınırlı tutmazlar ve zenginliğin bilinçli bir tasarımın sonucu olmadığını da belirtirler. Örneğin İngiltere'de 14. yüzyılda yaşanan veba salgınının feodalizmin sınırladığı emek piyasasını özgürleştirdiğini ve serbestleşen emek piyasasının İngiltere'de piyasa ekonomisinin gelişmesine büyük katkılar sunduğunu öne sürerler. An-

5 Acemoğlu, Robinson, *Why Nations Fail, The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, New York: Crown Publishers, 2012, ss. 72-105.

cak aynı veba salgınının Doğu Avrupa'da tam tersi sonuçlar verdiğini bunun sebebinin de İngiltere'nin siyasal kurumları ile alâkalı olduğunu belirtirler.⁶ Görüldüğü üzere Acemoğlu ve Robinson zenginliğin önemli bir belirleyicisinin bazı tarihsel kırılma anlarıyla ilgili olduğunu iddia etmektedirler. Ancak zenginliği yaratan koşulların ve kurumların tarihte şansa bağlı olarak ortaya çıkmış olmaları, bu koşulların ve kurumların analitik düzlemde soyut analizin konusu yapılamayacağı anlamına gelmez. Bu açıdan yazarların tarihsel tecrübeyi Humecu bir şekilde inceleyerek genel geçer doğrulara ulaşmaya çalıştıkları belirtilebilir.

Acemoğlu ve Robinson zenginliğin kaynağını açıklamakta acele etmezler. 496 sayfalık bir hayli hacimli olan kitapta (Türkçe baskısı) yazarlar öncelikle, kültürün, doğal zenginliğin, bilgi birikiminin ve sömürgeciliğin zenginliğin kaynağı olduğu inancını karşılaştırmalı tarihsel yöntemle çürütmeye çalışırlar. Örneğin aynı kültüre ve doğal kaynaklara sahip olan toplumların zenginlik yaratma bakımından birbirlerinden nasıl farklılaştıkları Meksika'daki Meksikalılar ile ABD sınırı içinde kalmış Meksikalılar üzerinden açıklanır. Bir diğer örnek olarak Kuzey ve Güney Koreliler'in durumu gösterilir. Bu örneklerin dışında Acemoğlu ve Robinson, Kuzey ve Güney Amerika'da gerçekleşmiş olan İspanyol ve İngiliz sömürgeciliğindeki farklılığın neden kültüre dayanmadığını derinlemesine ele alırlar.⁷

Acemoğlu ve Robinson çok sayıda karşılaştırmalı tarihsel örnekler vererek zenginliğin kaynağı olarak gösterilen açıklamaların yetersizliklerini ortaya koymaya çalışırlar. Yazarlar, okuyucunun zenginlik yaratımına ilişkin yerleşik kanaatlerini yeterince sarstıklarını düşündüklerinde, zenginliğin asıl kaynağının ne olduğunu açıklamaya girişirler. Ancak bu seviyede de Acemoğlu ve Robinson soyut kanunlarla meseleye giriş yapmazlar. Bilakis, geçmişte zenginlik konusunda çok başarılı olmuş örnekleri ele alarak, bu toplumların ve devletlerin neden gelişmelerini devam ettiremedikleri sorunu üzerine yoğunlaşırlar.

Bu örnekler arasında en göze çarpanı Venedik'in hikâyesidir. Venedik'in bir ticaret merkezinden nasıl bir açık hava müzesine dönüştüğü "ibretlik" bir hikâye olarak ele alınır. Bu hikâyeyle okuyucunun zenginliğin evrensel kuralları hakkında ciddi bir kavrayış edinmesi hedeflenir. Bu açıklamada Venedik doğal kaynaklar bakımından fakirdir fakat deniz ticareti bakımından önemli bir coğrafî konumdadır. Ancak ticaret yolları açısından avantajlı olmak ticaret yoluyla zengin olmayı sağlamaz. Önemli olan ticaretin getireceği

6 Acemoğlu, Robinson, *a.g.e.*, ss. 154-194.

7 Acemoğlu, Robinson, *a.g.e.*, ss. 22-77.

avantajları en etkin şekilde destekleyecek kurumsal yapıların geliştirilmesi-
dir. Uzun deniz yolculuklarına dayanan ticaretin yönetilebilmesi ve oluşan
kârın paydaşlar arasında güvenle dağıtılması ve korunması için Venedikliler
şirket örgütlenmesine ve ticaret hukukuna yenilikler getirmişlerdir. Bununla
da yetinmeyen Venedikliler ticaretin sürekli olarak rekabetçi kalmasını sağla-
mak için de ticaret yapanların ve ticaret yapmaya girişenlerin katılımını ga-
ranti eden siyasal bir anayasal düzen oluşturmuşlardır. Böylelikle hem tica-
retle gelen mülkiyet ve miras hakları güvenceye alınmış hem de zenginliğin
sürdürülebilir olmasına yarayan ekonomik özgürlük, siyasal güvenceye bağ-
lanmıştır. Yazarlar Venedik'in ticarî gerileyişini ise ticarî rekabetin ortadan
kaldırılması ile ilişkilendirmişlerdir. Venedik'te zengin zengin bir oligarşinin
siyasal kurumları katılımcılığa kapatması ve yeni şirket kurulumlarını güç-
leştirmesi Venedik'in hızlı ekonomik büyümesini de durdurmuştur.⁸

Bu incelemenin ardından Acemoğlu ve Robinson'un nereye varmaya ça-
lıştıkları açık hale gelmektedir. Zenginlik yaratmak ancak zenginliği destek-
leyen kurumların varlığı ile mümkün olabilir. Bu kurumlar özetle şu şekilde
sıralanabilir: Mülkiyet hakkı, serbest girişimcilik hakkı ve katılımcı siyasal
karar alma mekanizmaları. Acemoğlu ve Robinson'un perspektifinden emek
sömürüsünün esası bireyleri ve grupları üretken ekonomik faaliyetlerden
uzak tutmaktır. Örneğin bir kölenin bütün emeği "köle sahibi" tarafından sö-
mürülür. Bu emek sömürüsünün en açık örneğidir. Ancak kölelik kurumu ka-
dar açık olmayan ve daha zor fark edilen sömürü biçimi ise insanların üretici
ekonomik faaliyetlere girmesinin yasaklanması veya zorlaştırılmasıdır. Eğer
siyasal yönetimler girişimciliği önlemek üzere kurumsallaştıysa bu durum
Acemoğlu ve Robinson'un habis döngü (vicious circle) olarak isimlendirdik-
leri durumu ortaya çıkarır.⁹ Habis döngü üretkenliğin marjinal verimliliğini
sürekli olarak düşüren yozlaşmış bir siyasal sistemdir. Bunun karşısında ise
bireyleri üretici süreçlere girmeye teşvik eden erdemli döngü (virtuous circ-
le) bulunmaktadır.¹⁰ Bu iki döngü de kendi içlerindeki eğilimi devam ettire-
cek kadar güçlüdürler. Ancak habis döngünün en önemli problemi ekonomik
etkinsizlik yaratmasıdır. Bu ekonomik etkinsizlik zamanla siyasal istikrarı
tehdit ederek ülkelerin siyasal ve ekonomik kurumlarını daha da yozlaştıra-
bilmektedir.

Habis döngüden kurtulmak kolay değildir. Çünkü zenginliği destekleyen
kurumların oluşturulması bilgi ya da kültürle doğrudan alakalı değildir. Ace-
moğlu ve Robinson siyasal karar alıcıların kendi kişisel çıkarlarını tatmin et-

8 Acemoğlu, Robinson, *a.g.e.*, ss. 236-280.

9 Acemoğlu, Robinson, *a.g.e.*, ss. 529-576.

10 Acemoğlu, Robinson, *a.g.e.*, ss. 482-528.

meye çalışan bireyler ve gruplar olduğunu ileri sürerler. Böylece üretkenliği artıracak ekonomik reform yapmak ekonomik rekabetin artırılmasını ve daha önce hakları korunmayan kitlelerin haklarının korunmasını gerekli kılar. Bu yüzden ekonomik reform asla sadece ekonomik bir karar değil ama aynı zamanda siyasal bir karardır.

Liberal Teoride Güncel Gelişmeler

Acemoğlu ve Robinson'un üzerinde durduğu meseleler ve kullandığı yöntem özellikle Douglass North ile gelişen yeni kurumsalcılık ekolünün bir örneğidir.¹¹ Yeni kurumsal iktisat ile birlikte devlet kurumları ve dolayısıyla siyaset, iktisadî problemlerin merkezine yerleştirilmiştir. Siyasal karar vericileri yok sayarak sadece maddi ve teknolojik koşulları dikkate alan ya da devlet yetkililerini kişisel çıkarından bağımsız hayırseverler olarak gören iktisat teorilerinin, iktisadî kararların gerçekte nasıl alındığına dair doğru bir perspektif sunması da mümkün değildir. Ancak siyasal kararların nasıl alındığı sorusu tamamen siyaset teorisinin alanıdır ve bu konuyu ele alacak olan iktisatçıların da siyaset bilimi yapmaları gerekmektedir.

Ekonomik büyümenin sağlanması için siyasetçilerin ne yapması gerektiği ile siyasetçilerin ekonomik kararları nasıl aldığı iki farklı sorudur. Birincisi tamamen iktisadî soyut aksiyomlara, analizlere ve maddi koşullara bağlı olarak ortaya atılan iktisadî bir sorudur. İkincisi ise siyasetçilerin mevcut iktidar ilişkileri ve çıkar çatışmaları içinde nasıl karar aldıkları ile ilgilidir.

Bu iki soru arasındaki farkı kendilerine ciddi şekilde dert edinen iki isim James M. Buchanan ve Gordon Tullock'tur. Bu iki yazar seçmenlerin ve siyasetçilerin (daha geniş anlamda devlet görevlilerinin) kişisel çıkar azamileştirmesi yapan bireyler olduğunu kabul ederek, siyasal karar mekanizmalarının ve seçim sistemlerinin alternatif bir teorisini ortaya koymuşlardır.¹² Bu yazarların incelediği temel problem şudur: Siyaset teorisi ve siyasal karar alıcılar hakkındaki normatif/ahlâkçı teorileri gözardı edilirse, siyasal karar alıcıların ve seçmenlerin gerçekte nasıl davrandıklarını inceleyebilir miyiz? İktisatta sıklıkla karşımıza çıkan homoekonomikus postulatının siyasal ilişkilere ve kurumlara uyarlanması ile ortaya çıkan bu teoriye kamusal tercih teorisi adı verilmiştir. Kamusal tercih adı "özel tercih"lerimizin kişisel çıkarlar bağlamından alınmasına gönderme yaparak ortaya koyulmuştur. Böyle-

11 Douglass North, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

12 James M. Buchanan, Gordon Tullock, *Calculus of Consent: The Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Indianapolis: Liberty Foundation, 1999.

ce piyasa ilişkilerinde kullanılan homoekonomikus postulatı aynı zamanda piyasa dışı ilişkilere de uygulanmıştır. İktisadî metodoloji iktisadî olmayan sosyal ilişkileri de açıklama girişiminde bulunmuştur.

1950'lerde iktisadî yöntemin diğer sosyal bilimlere uyarlanması ile yeni çalışma alanları ortaya çıkmıştır. Sosyoloji, hukuk ve tarih iktisat teorisinin ilgi duyduğu alanların başında gelmektedir. Ancak bu alanlardaki pek çok çalışma iktisadî kararların nasıl alındığını incelemek için değil bilakis bu disiplinlere has sorunlara yönelik yenilikçi teoriler geliştirmek için kullanılmaktadır. Özellikle rasyonel tercihçi yeni kurumsal yaklaşımın bu konular üzerindeki ağırlığı bir hayli fazladır. Örneğin din sosyolojisi alanında rasyonel tercih teorisyenleri dinî piyasalar teorisine sekülerleşme teorisine meydan okumuşlardır. Bu bakımdan dinî piyasalar teorisine, sekülerleşme teorisinin pek çok iddiasını çürütmeye çalışmakla kalmayıp, dinî sınırlamalar ile siyasal kurumların arasında doğrudan ilişki kurarak, sekülerleşme teorisinin daha önce kapsamı dışında olan yeni alanlar keşfetmektedir.¹³ Örnekleri çoğaltmak çok kolaydır ve geleneksel teoriler karşısında rasyonel tercihçilerin yükselişleri çok hızlıdır.

Rasyonel tercih ve yeni kurumsalcılık normatif teorilerden ve eski formel kuramsalcı yaklaşımlardan uzaklaşmayı temsil etmekte ve olması gerekenden önce olanı incelemeyi hedeflemektedir. Siyaset felsefesinin adalet ve özgürlük gibi kadim meseleleri üzerine liberal/liberteryen teorisyenler tartışmaya devam etseler de, rasyonel tercih kurumsalcılığının uygulama alanının hızlı bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Bu literatürde açığa çıkan ilginç bir problem liberal iktisatçılar ve liberal sosyal bilimciler arasındaki temel bir çalışma alanını ortaya çıkartmıştır.

Her ne kadar rasyonel tercih kurumsalcılığı rasyonel bireyin planlı eylemlerinin belirli kurumlar içinde nasıl şekillendiğini incelese de, bu çalışma alanının sınırları Hayekçi bilgi teorisine ile sınırlanmıştır. Bilindiği üzere Hayek, piyasa medeniyetini/genişletilmiş düzeni ayakta tutan kurumların rasyonel bireylerin planlı tasarımlarına dayanmadığı savını, bireylerin sınırlı bilişsel kapasitelerine vurgu yaparak ortaya koyarak açıklamaktadır. Rasyonel tercihçiler bireylerin bilişsel kapasitelerinin sınırlılıklarının farkında olsalar da kurumsal gelişmeleri çatışan çıkarların ve işbirliği imkânlarının bir bileşimi olarak açıklamaktadırlar. Bu sebeple kurumsal reformlar ya da kurumsal yeneden inşalar söz konusu olduğunda bireysel planların ve kurumsal tasarımların ne ölçüde etkin olacağı temel bir tartışma konusu haline gelmiştir.

¹³ Anthony Gill, *The Political Origins of Religious Liberty*, UK: Cambridge University Press, 2008.

Bu sorunun hedeflediği iki temel alan vardır. Birincisi, Batı'da ortaya çıkan piyasa kurumlarının ve liberal demokrasinin nasıl açıklanacağı üzerinedir. Bu problem Batı'da var olan kurumlarda liberal reform çabaları için de önemlidir. İkinci sorun alanı gelişmekte olan ülkelerde liberal reformun nasıl yapılacağına ilişkindir. Hali hazırda sağlam bir piyasa ekonomisine ve liberal bir demokrasiye sahip olmayan ülkelerde liberal politikalar nasıl oluşturulmalıdır? Bu iki soruyu da kapsayan bir diğer meta problem ise kendi kişisel çıkarlarının peşinde koşan siyasal karar vericileri devletin sağladığı ekonomik avantajları terk etmeye ikna ederek/zorlayarak liberal kurumsallaşmanın önünü açacak olan gelişmelerin neler olacağıdır. Fark edildiği üzere, bu tür sorular liberalizmin normatif önermeleri, fikrî/ideolojik tartışmaları ya da meli-malı ile biten cümleleri ile alâkalı değildir. Bilakis, kişisel çıkar takibindeki siyasal aktörlerden hareketle liberal kurumsallaşmanın nasıl mümkün olabileceğine yönelik yeni bir tartışma alanıdır. Bu konudaki en önemli eser D. C. North, W. Wallis ve B. Weingast tarafından yazılan *Şiddet ve Sosyal Düzenler: Kaydedilmiş İnsan Tarihini Yorumlamak İçin Kavramsal Bir Çerçeve*'dir.¹⁴ Açıkçası *Ulusların Düşüşü* kitabı North'un açtığı yeni kurumsalcı yolda ilerleyen pek de orijinal olmayan bir denemedir. Ancak North'un teorisini geniş kitlelere tanıtmaya açısından bir hayli önemlidir. Bu bakımdan bahsedilmesi gereken dikkate değer bir diğer eser de Roger D. Congleton tarafından kaleme alınmış olan *Parlamentoyu Mükemmelleştirmek: Anayasal Reform, Liberalizm ve Batı Demokrasisinin Yükselişi* adlı kitaptır.¹⁵ Hayek'in bilgi teorisiyle rasyonel tercih teorilerinin birlikte kullanımının mükemmel bir örneği olan kitap anayasal devletlerin yükselişlerini fikir tartışmalarından bağımsızlaştırarak açıklamaktadır.

Türkiye'de İktisat Literatürü

Türkiye'de iktisat deyince ilk akla gelen iktisat ders kitapları yurt dışındaki muadillerinin kopyası niteliğindedir ve genellikle yine Batı'daki trendleri takip eder. Ders kitaplarında Marksizmi görmek pek mümkün değilken Adam Smith'in görünmez eline de pek değinilmez. Marjinal değer teorisi geniş bir şekilde anlatılır ancak fiyat sisteminin işlevi teknik açıklamaların ötesine geçemez. Örneğin Ludwig von Mises ya da Friedrich von Hayek'ten bahsedilmez. Öte yandan makro iktisadın merkez noktası Keynesçilik olarak durmaya devam eder. Daha fazla serbest piyasa taraftarı bir ders kitabı bulmak müm-

14 D. C. North, W. Wallis, B. Weingast, *Violence and Social Orders: Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, New York: Cambridge University Press, 2008.

15 Roger D. Congleton, *Perfecting Parliament, Constitutional Reform, Liberalism, and the Rise of Western Democracy*, US: George Mason University Press, 2011.

kün görünmezken, piyasa ekonomisinin yayıncılık piyasasındaki en büyük destekçisi olan Liberte Yayınları'nın bu konudaki girişimi istenilen ilgiyi toplayamamıştır.

İktisat literatürü açısından bir diğer önemli konu Türkiye iktisat tarihi ders kitaplarıdır. Ders kitapları çeşitlense de bu konudaki standardı Korkut Boratav'ın¹⁶ koyduğu belirtilebilir. Türkiye iktisat tarihi araştırmalarının değerlendirilmesi ayrı bir makale konusudur. Ancak burada öne çıkan birkaç husus belirtilmelidir. İlk olarak farklı dönemlerde uygulanan iktisat politikaları genellikle makro düzeydeki dışsal verilerin kaçınılmaz sonucu olarak sunulmaktadır. Örneğin Boratav için 1933 sonrası planlı ekonomi tercihi tamamen ülkede özel sermaye birikiminin az olmasından kaynaklanır. Planlı ekonominin başarısı ise yine makro ölçekte ortaya koyulan büyüme oranları ile kanıtlanmaya çalışılır. Genel olarak sosyalist, özel olarak ekonomik müdahaleci iktisatçılar kuşağının iktisat tarihi araştırmalarının daha derinlikli kurumsal analizler içermesini beklemek pek de mümkün değildir.

Bu alanın yeni kurumsalcı iktisatçılar için bakir bir alan olduğu hemen belirtilmelidir. Örneğin, Türkiye'nin ekonomik büyümesi genellikle sermaye birikimiyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Oysa önemli olan sermayenin birikmesi değil ancak ekonomik kaynakların piyasa ilişkileri içinde fiyat mekanizmasının denetiminde etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Bu açıdan piyasa ekonomisinin temel dinamiğinin sermaye birikimi olmadığını açıklayan bir iktisat tarihi kitabı mevcut literatüre önemli bir katkı sunabilir. Ayrıca bu tür bir etkin kaynak kullanımı Acemoğlu ve Robinson'un belirttiği kurumsal gelişmelere bağlıdır. Bu tür kurumsal gelişmeler ise politik tercihlerdir, yoksa inanmamızı istedikleri gibi salt ekonomik kararlar değildir.

Türkiye iktisat tarihi yazını için ikinci önemli sorun serbest piyasa ekonomisi ile hukuk devleti arasındaki ilişkinin hiçbir şekilde kurulmamasıdır. Örneğin Boratav'a göre Kemalist Devrim bir Burjuva Devrimidir.¹⁷ Bunun sebebi ise Batı'nın hukukunun Türkiye'ye uyarlanması ve mülkiyetin kabul edilmesidir. Devlet eliyle geliştirilmeye çalışılan "millî burjuvazi" ise Türkiye'de desteklenen kapitalist gelişiminin en önemli kanıtlarından biridir. Açıkçası serbest piyasacı bir iktisatçı için devletin "burjuva yaratma girişimi" piyasa ekonomisinin "doğası"na aykırıdır. Siyasal kararlarla dağıtılan ekonomik kaynaklar çoğunlukla siyasal kurumların yozlaşmasına ve ekonomik etkisizliklere sebebiyet verir. Son olarak devletin ekonomik kaynakların

16 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Yayınevi, 2009.

17 Korkut Boratav, "Kemalist Economic Policies and Etatism", içinde *Atatürk: Founder of a Modern State*, ed.: Ali Kazancigil and Ergun Ozbudun, Hamden: Archon Books, 1981.

büyük bölümünü kontrol ettiği bir ülkede hukuk, bireysel hakları korumak yerine siyasal elitlerin amaçlarını gerçekleştirmenin meşrulaştırıcı bir aracı haline gelir. Bu sebeple geçmiş tarih yazınları ile hesaplaşmaktan ziyade alternatif iktisat tarihi kitaplarına ihtiyaç olduğu rahatlıkla belirtilebilir.

Üçüncü olarak bölüşüm problemi iktisat tarihi kitaplarında önemli bir konudur. Burada da temel vurgu çiftçiler ile sanayiciler, köylüler ile şehirliler ve memurlar ile piyasa aktörleri arasında ortaya çıkan gelir farklılıkları üzerine odaklanır. Farklı ekonomi politikası tercihlerinin farklı gruplar/sınıflar üzerindeki etkileri incelenir. Bu konuda Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*¹⁸ kitabı önemlidir. Ekonomik müdahaleciliğin farklı gruplar üzerindeki etkilerini takip etmek açısından önemli bir çalışmadır. Ayrıca Ayşe Buğra'nın *Devlet ve İşadamları*¹⁹ kitabı da devletin ekonomik kaynaklar üzerindeki etkisinin gelir dağılımındaki payını ortaya koymasından önemlidir. Son derece bilgilendirici kitaplar olmalarına karşın, bu kitaplar ve türevleri Marksist terimlerle Türkiye'de kapitalizm eleştirisi yapmaya çalışmanın yarattığı sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Kapitalist birikim-dağıtım, kapitalist devlet, burjuva, sınıflar gibi pek çok terimin Türkiye tarihinde hayli eğreti duruyor olması bu kitapların önemli bir problemidir. Bunun dışında gelir dağılımının dışında gelirin toplumun tüm kesimleri için nasıl artırılacağına dair bir tartışma bulmak da zordur. Genellikle bu kitaplar ve türevleri gelir dağılımını temelde sıfır toplamlı bir oyun olarak görmektedirler.

Liberal iktisatçıların iktisat tarihi araştırmaları da bir hayli sınırlıdır. Bu bakımdan kapsamlı bir girişim olarak sadece Güneri Akalın'ın *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu* adlı kitap sayılabilir.²⁰ Akalın'ın kitabı cesur bir girişim olmakla birlikte belirli bir sistematiğe uzak bir şekilde kaleme alınmış bir ders kitabı görünümündedir. Bu durum hem kitabın okunmasını zorlaştırmakta hem de bu kitaptan hareketle yeni araştırmalar geliştirilmesini engellemektedir. Aslında kitabın bu kusuru Türkiye'deki liberal düşüncenin normatif teorisinin ötesine geçen kurumsal analizlerinin azlığından kaynaklanmaktadır. Akalın, sıklıkla devletçiliğin kötülüklerinden ve piyasa ekonomisinin meziyetlerinden bahsetmektedir ancak bu tür fikirlerin Türkiye'de uygulanamayışını temelde bir zihniyet meselesine indirgemektedir. Bu sebeple analizleri de bir tür "öğüt" mertebesini geçememektedir. Oysa liberallerin ihtiyaç duyduğu araştırmalar Türkiye'deki siyasal ve ekonomik kurumsal gelişmenin açıklanmasına yönelik olanlardır. Aksi takdirde liberal-

18 Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A study in Capitalist Development*, New York: Verso, 1987.

19 Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey, A comparative Study*, New York: State University of New York, 1994.

20 Güneri Akalın, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Ankara: Orion Yayınları, 2010.

ler inandırıcılıktan hem uzak kalmakta hem de sadece ideolojik bir pozisyonu savunuyor görünme tehlikesine düşmektedirler.

Ders kitapları ve tarih kitaplarının dışında iktisat teorisi kitaplarının Türkçeye ciddi ölçüde çevrildiği ve çevrilmeye devam ettiği görülmektedir. Teorik kitaplar bakımından sosyalist ve devletçi kitapların ağırlıkta olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Bu kitapların genişleyen bir kitlesi olmasının yanında bu tür kitapların çıkmasına katkı sunmak isteyen entellektüellerin sayısı da söz konusu kitapların başarısında önemli pay sahibidir. Buradan anlaşılacağı üzere daha fazla sayıda liberal iktisat kitabının basılıp yaygınlaşması bu kitapları destekleyecek ve olumlayacak kültürel bir birikime de ihtiyaç duyar. Bu tür entellektüel grupların ortaya çıkabilmesi ise yine liberal akademisyenlere ve onların eserlerine dayanır. Bu konuda bakılması gereken öncelikli yer şüphesiz Liberte Yayınları'dır.

Liberte Yayınları ve Yeni Ufuklar

Türkiye'de sistematik bir serbest piyasa savunusu yapan bir yayınevi için 1998 yılında Liberte Yayınlarının kurulmasına kadar beklenilmiştir. Bu tarihten önce liberal iktisatçıların, liberal perspektifli çeşitli kitap ve makale çalışmaları bulunmakla birlikte, liberal bir yayın politikası ile liberal yazarları destekleyecek bir yayınevi bulunmamaktaydı. Liberal yazarların azlığından ve tabii ki çevrilmeyi bekleyen onlarca klasik liberal eserden olsa gerek Liberte yoğun bir çeviri kitap girişimciliği başlatmıştır. Ancak iktisadî kitapların sayısı siyaset ve diğer alanlara kıyasla yine de azınlıkta kalmıştır. Bu bakımdan iki yüzü aşkın kitap arasından iktisadî olanların sayısı otuzdokuzdur. Bu sayıya *Kölelik Yolu*²¹ ve Hayek ile ilgili kitaplar dahil edildiğinde sayı kırkbeşe çıkmaktadır.

Tabii ki kitapların sayısı ile birlikte içerikleri de önemlidir. Kitapların içerikleri yirmi yıl öncesinin Türkiye'sinde bir hayli yenilikçiydi. Aydın Yalçın ve *Yeni Forum* yazarları dışında piyasa ekonomisine ilişkin olumlu bir açıklamanın zor bulunduğu bir ülkede Liberte kitapları cesur ve radikal bir girişim olarak görülmelidir. Bu kitapların hepsiyle ilgili konuşmak mümkün değil fakat alanında ilk olan bazılarından söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki R. L. Stroup, J. D. Gwartney, D. R. Lee ve T.H. Ferrarini tarafından kaleme alınan *Temel Ekonomi*²² (*Common Sense Economics*) kitabıdır. Genel okuyucu ve öğrenciye hitap etmeyi amaçlayan kitap aslında sosyal bilimlerde çalışan her akademisyen için kullanışlı bir ekonomiye giriş kitabıdır. Kitap temelde

21 F.A. Hayek, *Kölelik Yolu*, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.

22 R. L. Stroup, J. D. Gwartney, D. R. Lee ve T. H. Ferrarini, *Temel Ekonomi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

ekonomik ilişkilerde müşevviğin (incentive) önemi üzerinde durmaktadır. Müşevvikle kast edilen bireylerin kendi amaçları doğrultusunda faydalarını maksimize etme arayışıdır. Kitap, bireylerin kendi faydalarını maksimize etme güdülerinin işbirlikçi (cooperative) sosyal ilişkiler kapsamında genelin faydasına çalışması için hangi tür kurumların oluşturulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Genelin faydasına çalışan kurumların varlığı ise ekonomik kaynakların siyasal karar alıcılar vasıtasıyla ekonomik rant yaratma potansiyellerinin en aza indirilmesi ile mümkün olabileceği açıklanmaktadır. Kitabın siyasal ilişkileri konu alan üçüncü bölümü büyük ölçüde 1950 sonrası gelişen kamu tercihi teorisinin kavram ve analizlerini açıklamaktadır. Kitap bu bakımdan yeni kurumsal iktisadın bazı temel kavram ve açıklamalarına giriş niteliğindedir. Bu bakımdan Buğra Kalkan'ın *James M. Buchanan: Demokrasinin Patolojileri ve Anayasal Çözüm Önerileri*²³ kitabı dikkate değerdir. Kalkan, kamu tercihi teorisinin siyasal kurumlara nasıl uyarlanacağı ve 20. yüzyılda geliştirilen yeni liberal teoriler kapsamında anayasal devlet anlayışının nasıl yorumlanması gerektiği üzerine önemli bir tartışma sunmuştur.

Dikkat çeken bir diğer başarılı çalışma Atilla Yayla'nın derlediği *Piyasa Medeniyeti*²⁴ kitabıdır. Anti-liberal propaganda üzerine odaklanan kitap, Türkiye'de belki de ilk sistemli kapitalizm/serbest piyasa ekonomisi savunusudur. Genel okuyucuya hitap eden yazıların yanında bazı ağır teorik makalelerin de yer aldığı kitap, temelde piyasa ekonomisi üzerine yapılan polemiklere karşı verilmiş bir cevap niteliğindedir. Bu kitabın izinde ele alınabilecek bir diğer çalışma ise Murat Çokgezen'in *Homoekonomikus*²⁵ kitabıdır. *Piyasa Medeniyeti* kapitalizm hakkındaki küresel tartışmalara ilişkin bir eserken, *Homoekonomikus* Türkiye'deki günlük olaylara karşı yazılmış köşe yazılarından oluşmaktadır. Bu kitabı dikkate değer kılan özellik ise Çokgezen'in ekonominin temel ilkelerini normatif yargılara yer bırakmadan nüktedan bir dille mevcut tutarsızlıkları eleştirmek için kullanmasıdır. Evlilik, arkadaşlık gibi sosyal pratiklerden ekonomi politikalarına kadar hayatın pek çok alanına yönelik kısa yazılar, bir iktisatçının keskin zekâsının iyi bir örneğini sunmaktadır. İktisatçıları günlük hayatta döviz kuru tahmincisi olarak kullanmaya çalışan bir toplumda Çokgezen, dünya çapında bir ekonomi gazeteciliği örneği sunmuştur.²⁶

23 Buğra Kalkan, *James M. Buchanan: Demokrasinin Patolojileri ve Anayasal Çözüm Önerileri*, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.

24 Atilla Yayla, *Piyasa Medeniyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, 2013.

25 Murat Çokgezen, *Homoekonomikus*, Ankara: Liman Kitapları, 2016.

26 *Homoekonomikus* kitabı dışında, aynı türün örnekleri olarak şu iki kitap gösterilebilir: Murat Çokgezen, *Bir İktisatçı Gazete Okuyor*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010; Birol Kovancılar, *Dünya Bir Pazaryeri*, Ankara: Liberte Yayınları, 2011.

Bahsedilmesi gereken daha çok kitap olmakla birlikte ilgiyi ve övgüyü hak eden bir çeviri projesinden öncelikle bahsetmek gerekmektedir. Avusturya İktisat Okulu Serisi başlığı altında toplanan çeviriler Carl Menger, Mises, E. Von Böhm Bawerk ve Murray Rothbard'ın kitaplarından oluşan seri toplam dokuz kitaptan oluşmaktadır.²⁷ Her biri bir hayli hacimli olan bu kitaplar, gönüllü girişimciliğin gücünü bir kez daha kanıtlar niteliktedir. Kerem Tibuk'un bağışlarıyla gerçekleştirilmiş olan çeviri projesinin editörlüğünü Atilla Yayla üstlenmiştir. Ortodoks iktisadın dışında kalan Avusturya İktisat Ekolü dünyada özellikle Hayek'in çalışmaları ile tanınmıştır. Seride Hayek'in çalışmalarına yer verilmese de özellikle Menger ve Mises'in kitaplarının çevirisi Türkçe literatürü bakımından iktisat teorisinde önemli bir atılım olarak görülmelidir. Seride yer alan Rothbard'ın beş kitabı, anarşist pozisyonu nedeniyle diğerlerine nazaran daha az etki bırakmıştır. Ancak Mises'in *Sosyalizm* kitabının çevirisi 20. yüzyılın en önemli tartışmasını Türkçeye kazandırmış ve Hayek'in çalışmalarını anlamak isteyenler için önemli bir kılavuz olmuştur.

Bu kitapların ardından bahsedilmesi gereken bir diğer seri şüphesiz Hayek külliyyatıdır. Rasyonel tercihçi kurumsalcılık 20. yüzyılda liberal iktisat teorisinin iki ayağından biri ise, Hayek de tek başına liberal iktisat teorisinin diğer ayağını oluşturmuştur. Mises'in fiyat teorisini neo-klasik iktisadın terminolojisiyle yeniden kuran Hayek'in bilgi teorisi, 1963 yılında Milton Friedman ve Anna J. Schwartz'ın *Amerika Birleşik Devletlerinin Parasal Tarihi*²⁸ kitabına kadar anti-liberal blok karşısındaki en önemli direnç ve ilham kaynağıydı. Hayek ile ilgili ilk çeviriler 1940'larda görülmeye başlamışsa da bu tartışmalar fazla bir iz bırakmadan yok olmuştur. Açıkçası 1990'ların Türkiye'sinde değil Hayek'i anlamak, Hayek'in sorun edindiği temel meseleleri anlayacak iktisatçıların ve sosyal bilimcilerin bulunması dahi pek mümkün değildi. Bu bakımdan Atilla Yayla'nın *Özgürlük Yolu*²⁹ adlı çalışması Türkiye'deki sosyal bilimler açısından çığır açıcı bir çalışmadır. Külliyyatta yer alan diğer beş kitap da Hayek'in çalışmalarını sosyal bilimcilere tanıtmaya görevini üstlenmişlerdir.

Liberte'nin halen liberal iktisattaki güncel tartışmaları takip etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bakımdan önemli görülebilecek olan eserler arasında

27 Bu seride yer alan kitaplar şunlardır: Ludwig von Mises, *Sosyalizm*, Ankara: Liberte Yayınları, 2007; Ludwig von Mises, *İnsan Eylemi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2008; Ludwig von Mises, *Kadir-i Mutlak Devlet*, Ankara: Liberte Yayınları, 2008; Eugen von Böhm-Bawerk, *Marx ve Marksist Sistemin Bitişi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2006; Carl Menger, *İktisadın Prensipleri*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009; Murray Rothbard, *İnsan İktisat ve Devlet*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009; Murray Rothbard, *Eşitlikçilik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009; Murray Rothbard, *Özgürlüğün Etiği*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009; Murray Rothbard, *Ekonomiyi Anlamak*, Ankara: Liberte Yayınları, 2012.

28 Milton Friedman, Anna J. Schwartz, *Monetary History of the United States, 1867-1960*, New York: Princeton University Press, 1963.

29 Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu*, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

Cento Veljanovski'nin *Hukuk ve Ekonomi*³⁰, Hernando De Soto'nun *Sermaye'nin Sırrı*³¹, Richard L. Stroup'un *Eko-nomi*³² ve Mark Pennington'un *Sağlam Politik Ekonomi*³³ kitaplarının yer aldığı belirtilebilir. Sayılan bu kitapların hepsi yeni kurumsalcı iktisadın örnekleridir ve *Sermayenin Sırrı* ve *Sağlam Politik Ekonomi* dışında ekonomiye giriş düzeyindeki kitaplardır. Ancak 2014 yılında yayınlanmış olan Pennington'un kitabı yılın çeviri olayıdır. Bir giriş kitabının ötesinde 21. yüzyılda sosyal liberal teoriye ve piyasa iktisadına yönelik ciddi eleştirilere karşı yazılmış üst düzeyde teorik bir eserdir. Yine bir Atilla Yayla çevirisi olan *Sağlam Politik Ekonomi* lisans üstü düzeyde üzerine çalışma grupları oluşturulması gereken modern bir klasiktir. Pennington, Hayekçi kendiliğinden doğan düzen teorileri ile rasyonel tercihçi kurumsalcılığı birleştirmeye çalışarak 21. yüzyılda liberal iktisadın evrildiği yolun en önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Liberte Yayınları'nın iktisat literatürünün de yöneleceği alanın bu yönde olması gerektiği liberal iktisat teorisini takip edenler için açıktır.

Sonuç

Şüphesiz Türkiye'de anti-kapitalist zihniyet entellektüeller arasında çok yaygındır. Ancak bu zihniyeti Türkiye toplumunun verili bir özelliği olarak kabul ederek bunu kabullenmek liberallerin yapacağı en önemli hatalardan biri olabilir. Anti-kapitalist zihniyete karşı açıklanacak piyasa teorilerine duyulan ihtiyaç tartışma konusu bile yapılamaz ama sadece bu türden açıklamaların fikir tartışmalarında liberallere avantaj kazandıracağını düşünmek de bir o kadar yanlıştır. Entellektüeller ahlâkî öğütler almaktan ziyade içinde buldukları sosyal, ekonomik, siyasal şartları oluşturan tarihsel gerçeklerin bir açıklamasını beklemekte ve reform çabasının gideceği yönü görmek istemektedir. Türkiye'nin nereden geldiği ve nereye gidebileceği üzerine tarihsel kurumsal açıklamalar geliştirilmeden, mevcut açıklamaların kısacasından kurtulmak mümkün değildir.

Türkiye'deki liberal iktisat literatürü incelendiğinde, yeni kurumsalcılık ve Hayek hakkında yapılan yayınların liberallere ihtiyaç duydukları hareket alanını sağladığı rahatlıkla görülebilir. Ancak bu yayınlar belirli bir akademik program ve belirli bir tartışma kapsamında yapılmamıştır. Bunlar daha çok liberallerin birbirinden kopuk bireysel çalışmalarının ürünleridir. Kitaplar bir kere yayınlandığında liberal camiada bir çalışma alanı yaratmaktan

30 Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

31 Hernando De Soto, *Sermayenin Sırrı*, çev.: Murat Aygen, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.

32 Richard L. Stroup, *Eko-nomi*, çev.: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

33 Mark Pennington, *Sağlam Politik Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

ziyade yine belirli akademisyenlerin ya da öğrencilerin sınırlı girişimlerine yardımcı olmaktadır. Oysa liberal bir ekolün geliştirilmesi bu konuyu ciddi- yetle ve sistematik bir şekilde ele alacak olan akademik grupların yoğun tar- tışmalarına ve bu konular üzerine eserler yazılmasına bağlıdır.

Bu bakımdan, Liberte Yayınlarını ve daha geniş bağlamda Liberal Düşünce Topluluğu'nun pozisyonunu yeniden değerlendirmekte fayda vardır. Yukarıda Liberte'nin başarılarının önemi vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Liberte'nin neden daha iyi duruma gelemediği üzerine de düşünmek gerekmektedir. Liberte'nin yayın programını, liberal iktisatta gerçekleşen yeni te- oriler ve çalışma alanları bağlamında yeniden yapılandırması gerekmektedir. Bu tür bir talebin bir yayınevinden beklenemeyecek kadar büyük olduğu iddia edilebilir. Ancak Liberte'nin bugüne kadarki başarısı onun sadece bir yayınevi değil aynı zamanda Liberal Düşünce Topluluğu ile birlikte bir okul hüviyeti taşıdığını göstermektedir. Tazminattan başlayarak Türkiye tarihinin kurumsal analizini yapmayan liberal düşüncenin fikrî tartışmalarda ana akı- mı domine eden fikir hareketi olması pek mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- ACEMOĞLU, Daron, Robinson, James A., *Why Nations Fail, The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, New York: Crown Publishers, 2012.
- ACEMOĞLU, Daron; Robinson, James A., *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev.: Faruk Rasim Velioglu, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- AKALIN, Güneri, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Ankara: Orion Yayınları, 2010.
- BORATAV, Korkut, "Kemalist Economic Policies and Etatism", içinde *Atatürk: Founder of a Modern State*, ed.: Ali Kazancıgil and Ergun Ozbudun, Hamden: Archon Books, 1981.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Yayınevi, 2009.
- BÖHM-BAWERK, Eugen von, *Marx ve Marksist Sistemin Bitişi*, çev.: Can Madenci, Ankara: Liberte Yayınları, 2006.
- BUCHANAN, James M.; Tullock, Gordon, *Calculus of Consent: The Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Indianapolis: Liberty Foundation, 1999.
- BUĞRA, Ayşe, *State and Business in Modern Turkey, A comparative Study*, New York: State University of New York, 1994.
- CONGLETON, Roger D., *Perfecting Parliament, Constitutional Reform, Liberalism, and the Rise of Western Democracy*, US: George Mason University Press, 2011.
- ÇOKGEZEN, Murat, *Homoekonomikus*, Ankara: Liman Kitapları, 2016.
- ÇOKGEZEN, Murat, *Bir İktisatçı Gazete Okuyor*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
- DE SOTO, Hernando, *Sermaye'nin Sırrı*, çev.: Murat Aygen, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.
- FRIEDMAN, Milton; Schwartz, Anna J., *Monetary History of the United States, 1867-1960*, New York: Princeton University Press, 1963.

- GILL, Anthony, *The Political Origins of Religious Liberty*, UK: Cambridge University Press, 2008.
- HAYEK, F. A., *Kölelik Yolu*, çev.: Yıldırım Arsan ve Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.
- KALKAN, Buğra, *James M. Buchanan: Demokrasinin Patolojileri ve Anayasal Çözüm Önerileri*, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.
- KEYDER, Çağlar, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, New York: Verso, 1987.
- KOVANCILAR, Birol, *Dünya Bir Pazaryeri*, Ankara: Liberte Yayınları, 2011.
- MENGER, Carl, *İktisadın Prensipleri*, çev.: A. Kemal Çelebi, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- MISES, Ludwig von, *Kadir-i Mutlak Devlet*, çev.: Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2008.
- MISES, Ludwig von, *İnsan Eylemi*, çev.: İsmail Aktar, Ankara: Liberte Yayınları, 2008.
- MISES, Ludwig von, *Sosyalizm*, çev.: Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2007.
- NORTH, D. C.; WALLIS, W.; WEINGAST, B., *Violence and Social Orders: Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, New York: Cambridge University Press, 2008.
- NORTH, Douglas, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
- PENNINGTON, Mark, *Sağlam Politik Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.
- ROTHBARD, Murray, *Ekonomiyi Anlamak*, çev.: Nejdet Kandemir, Ankara: Liberte Yayınları, 2012.
- ROTHBARD, Murray, *Eşitlikçilik*, çev.: Mustafa Acar, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- ROTHBARD, Murray, *İnsan İktisat ve Devlet*, çev.: Ahmet Uzun ve A. Meral Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- ROTHBARD, Murray, *Özgürlüğün Etiği*, çev.: Recep Tapramaz, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- STROUP, Richard L., *Eko-nomi*, çev.: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.
- STROUP, R. L.; Gwartzney, J. D.; Lee, D. R. ve Ferrarini, T. H., *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.
- VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.
- YAYLA, Atilla, *Özgürlük Yolu*, Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı, 2000.
- YAYLA, Atilla, *Piyasa Medeniyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı, 2013.

İnternet Kaynakları

- CANUTO, Otaviano - GEORGE, Samuel, "Oy pusulasının ötesinde: Türkiye'nin ekonomisi yol ayrımında", *Birgün*, (Interfima'dan çeviren: Burcu Gündoğan), 1.5.2017, <https://www.birgun.net/haber-detay/oy-pusulasinin-otesinde-turkiye-nin-ekonomisi-yol-ayriminda-157624.html>. Erişim Tarihi: 01.05.2017.
- CUMHURİYET, "Prof. Dr. Daron Acemoğlu: Bir-iki yılda kriz çıkacak", 25.12.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/892732/Prof._Dr._Daron_Acemoglu__Bir-iki_yilda_kriz_cikacak.html Erişim Tarihi: 29.01.2018.
- DİKEN, "Ekonomist Acemoğlu'na göre 'sağlıksız' büyüyoruz: 2018 ve 2019'da kriz riski var", 25.12.2017, <http://www.diken.com.tr/ekonomist-acemogluna-gore-turkiye-saglik-siz-buyuyor-2018-ve-2019da-kriz-riski-var/> Erişim Tarihi: 25.12.2017

Adalet ve Sosyal Düzen Arayışında Özgürlük ve Eşitlik Çatışması

Alim Yılmaz

Doç. Dr. | İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 65-76.

Öz

Bu makalede adalet, sosyal düzen ve insan doğası kavramlarının modern siyaset felsefesinin temel konuları içinde yer aldığı düşüncesinden hareketle, esas olarak adalet, sosyal düzen ve özgürlük ilişkisi çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Mülkiyet ve hukuk arasındaki ilişkinin anılan kavramlar bağlamında oluşturulan teorik çerçeveye göre şekilleneceği ileri sürülmektedir. Adalet nedir, sosyal düzen nedir, insan doğası nedir? Bu sorulara yönelik cevaplar farklı teorik tarzların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adalet ve sosyal düzen fikri bir arada değerlendirildiğinden, adaletin mahiyeti ve tatbiki sosyal düzen anlayışına göre oluşmaktadır. Bu bakımdan, adalet sosyal bir içeriğe sahiptir ve sosyal düzen ve özgürlük anlayışına göre anlam kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Sosyal Düzen, Özgürlük, Mülkiyet, Hukuk.

Conflict of Liberty and Equality in Finding Justice and Social Order

Abstract

This paper argues that the notions of justice, social order and human nature are essential topics of modern political philosophy. The connection between justice and social order, and liberty brings about a discussion on the right of property and law. Therefore, the main aim of this paper is to review the notions of justice, social order and liberty and to clarify the subject matter in terms of classical liberal perspective. Indeed, Social-political and moral evaluations are based on the concepts of justice. In this sense, social order and human nature are the main theme of political philosophy. What is justice, what is social order, what is human nature? The answers to the question have provided the emergence of various theoretical perspectives. Since the idea of justice and social order is often taken in tandem and evaluated together, the question of what justice is and how it can be ensured necessarily requires the definition of social order. In this respect, justice has a social content and it is related to social order and liberty.

Keywords: Justice, Social Order, Liberty, Property, Law.

Giriş

Adalet, hukuk ve sosyal düzen kavramları mülkiyet ve özgürlük kavramlarıyla beraber düşünüldüğünde siyaset teorisinin ana teması ortaya çıkmaktadır. Siyaset felsefesi veya teorisi tarihsel olarak daima “iyi toplum” arayışı içinde olmuştur. İyi toplumun doğası, niteliği ve iyi bir toplumu mümkün kılacak koşullar bu araştırma faaliyetinde süreklilik arz eden temel konular olmaya devam etmektedir. Nitekim siyaset teorisini metodolojik olarak ele alan normatif ve açıklayıcı yaklaşım, bu alanın ana kavramlarını da oluşturmaktadır.

Normatif metodolojik yaklaşım, adalet kavramını başat öge olarak siyaset felsefesinin bağlamını oluşturmak üzere kullanıma sunarken, açıklayıcı veya tasvir edici metodolojik yaklaşım, sosyal düzen kavramını temel bilimsel çalışma konusu olarak sunmaktadır. Siyaset felsefesini normatif veya değer oluşturuca entelektüel uğraş olarak ele alan metodolojik bakış açısı, adalet kavramını merkeze alarak adaletin doğasını araştırıp, adalet kavramını “doğallık” üzerinden izah etmeyi amaçlamaktadır. Buna göre adaletin ne olduğunu kavrayabilmek için, adaletin doğasını kavramak zorunludur. Bu metodolojik yaklaşım norm ve olgu arasında ayırım yapmadan, adalet kavramını doğasıyla birlikte açıklamaya girişerek, ahlak ve siyaset arasında kurduğu özdeşlik çerçevesinde sosyal ilişkilerde yer alan ve asıl olarak siyasal olan “adalet” arayışını doğallık düzleminde anlatmaktadır.¹

Açıklayıcı ya da tasvir edici yaklaşım “adalet” gibi soyut ve normatif bir değer yargısının araştırılmasından ziyade, “sosyal düzen” kavramını açıklamayı ve sosyal düzenin doğasını açıklamayı esas sorunsal olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre sosyal düzenin ne olduğu, doğası ve nasıl oluştuğu gibi hususlar iyi bir toplumu oluşturmanın da anahtarı olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Platon’dan günümüze kadar uzanan iyi ya da doğru insan ya da toplum arayışı, içkin ya da açık olarak “insan doğası” sorunsalıyla ilgilenmiş ve bu temel sorunsalı, ister normatif olsun ister deneysel, sosyal bilimlerin ve özel olarak siyaset felsefesinin temel dinamiği olarak değerlendirmişdir.

Adalet, bu açıdan, sosyal düzen ve insan doğası kavramları üzerinden oluşturulan sosyal-siyasal ve moral değerlendirmeler, genel olarak siyaset felsefesinin ana temasını oluşturmaktadır. “Adalet nedir?”, “Sosyal düzen nedir?”, “İnsan doğası nedir?” sorularına verilen cevaplar çeşitli teorik bakışların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adalet ve sosyal düzen fikri çoğu zaman birlikte ele alınıp değerlendirildiğinden, adaletin ne olduğu ve nasıl sağlana-

1 George H. Smith, *Self-Interest and Social Order in Classical Liberalism*, Cato Institute, 2017, ss.1-20.

çağı sorunu zorunlu olarak sosyal düzen kavramını açıklamayı gerektirmiştir. Bu bakımdan adalet sosyal bir içeriğe sahiptir. Buna göre adalet bireyler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Gerçi Sokrates ve onun takipçisi olan Platona göre, birey kendi ruhunda ya da modern psikolojinin kavramıyla “bilincinde” belli bir düzen sağlamadığı sürece, toplumsal ilişkilerde adalet prensibine uygun bir düzen oluşturmak mümkün olmayacaktır.² Zira adalet ideal olarak öncelikle ruhta tesis edilmesi gereken bir ölçü ya da düzen olarak değerlendirilmiştir.

İdeal Toplum Arayışı: Adalet ve İyi Nedir?

Adalet ontolojik olarak bireyde başlasa bile, reel olarak bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkmaktadır ve bu ilişki biçimi epistemolojik düzlemde açıklanabilmektedir. Dolayısıyla, adalet asıl olarak “düzen” ve “ölçü”ye tekabül eder ve daha çok karşılıklı ilişkilerde somutlaşır. Bu bakımdan bir adalet teorisi, ideal olarak uyum ve iş birliğini esas alarak kaos ve çatışmayı dışarıda bırakacak şekilde, epistemolojik çerçevesini temel varlık olan bireysel ontoloji üzerine kurmaktadır. Buradaki uyum-kaos veya iş birliği-çatışma karşıtlığı üzerinden oluşturulan her nazariye, zorunlu olarak bahse konu müphem tenakuz veya ikilemleri aşmak ve buna bağlı olarak oluşturacağı teorinin somut temellerini oluşturmak durumunda kalacaktır. Adalet ve sosyal düzen arasında var olan ilişkileri anlamak ve yeni nazari pencereler oluşturmak, doğal olarak siyasal ve sosyal araştırmaları değer ve olgu ikilemine sürüklemektedir. Adaletin ne olduğu ve adaleti gerçekleştirmek üzere ortaya çıkan hukuk mefhumunun dayandığı temelin nasıl anlaşılması gerektiğine dair teorik değerlendirmeler, doğal olarak sosyal düzen, siyasal rejim ve özgürlük anlayışının genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde, liberal siyaset yaklaşımını toplumcu düşünceden ayıran temel hususun, sosyal düzenin yasal olarak veya kural kaydıyla nasıl oluşturulacağı ve sınırlandırılacağıdır. ³Açıkçası, burada ortaya çıkan yaklaşımlar sosyal düzenin nasıl sağlanacağına dairdir: “Yazılı kanunlar olmadan sosyal düzen sağlanabilir mi?” veya “Bireyler yazılı ve formel bir metne müracaat etmeden, zımni bir sözleşmeyle sosyal düzeni oluşturabilirler mi?”. Bu sorulara cevap olarak ortaya çıkan siyasal idealler, farklı kavramlarla ifade edilmekle beraber, belli bir adalet anlayışı ve sosyal düzen önerisiyle ortaya çıkarlar. Sosyal düzen, insan doğası, adalet ve özgürlük gibi insanı ve toplumu bir bütünün cüzi olarak değerlendiren kavramsal

2 Plato, *The Republic*, ed. and trans.: C. D. C. Reeve, Indianapolis: Hackett, 2004, s. 10.

3 Salih Zeki Haklı, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Ankara: Liberte Yayınları, 2017, s. 141.

yaklaşımlardan ortaya çıkan felsefi sistemleri, çok genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bireyi esas ontolojik varlık olarak ele alan liberal yaklaşımlar ile toplumu siyasal varlığın temeline oturtan cemaatçi yaklaşımlar bu iki kategorinin iki ana unsurudur.

Bu çalışmanın kapsamında cemaatçilikle liberalizm arasında nitelikli bir karşılaştırma yapmak amaçlanmadığından, adaletin tesisi anlamına gelen hukuk ve bireyin temel haklarını korumak açısından özgürlük kavramını tartışmak yeterli görülmüştür. Bununla birlikte liberal veya cemaatçi bir adalet teorisinin, iddia ettikleri “iyi” sonuçları sağladıkları hususunda şüpheli olmak ve hangi koşullarda “iyi” sonuçların ortaya çıkabileceğini sorgulamak zorunludur. Nitekim adalet teorisinden hareketle sosyal düzen anlayışı ortaya çıkacaktır ve bu düzen içinde özgürlüğün mahiyeti belirlenmiş olacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında sosyal düzenin ne olduğuna dair ortaya çıkan nazari yaklaşımlar, liberal ve cemaatçi şeklinde iki ayrı kategoride değerlendirilebilir. İyi bir toplumun sahip olması gereken zorunlu koşulları tespit eden fakat bu koşulları sınırlı ve zorlayıcı olmayacak şekilde kayıt altına alan liberal bakış açısıyla, iyi bir toplum için daha kapsayıcı, bağlayıcı ve bu yönüyle yeterli koşulları vaaz eden cemaatçi yaklaşımlar bu ayrımın temelini oluşturmaktadır. Birinci yaklaşım özgürlük kavramını öncelerken, ikinci yaklaşım sorumluluğu esas almaktadır. Benzer şekilde liberal yaklaşım toplumsal ilişkilerde gönüllüğü esas alıp, toplumsal farklılık ve değişim dinamiği üzerinden açık toplum öngörüsüyle hareket etmesine rağmen ikinci yaklaşım olan cemaatçilik sınır koyucu, zorlayıcı ve otoriter bir düzen öngörmesi bakımından kaçınılmaz olarak kapalı toplum idealinin zeminini oluşturmaktadır.⁴

Liberal teori klasik liberalizm bağlamında adalet kavramını birey ve devlet veyahut sivil toplum ve siyasal toplum ilişkisi içinde ele almaktadır. Klasik liberalizmin adalet teorisi, bu bakımdan, devletin sınırlarını tayin etmek ve rızayı esas alan bireyler arasındaki etkileşime karşıt “zor kullanma” durumunun meşru sınırlarını çizmeyi amaçlamaktadır.⁵ Dolayısıyla özgürlüğü esas alan bir siyaset teorisi “iyi” toplumun değil, “adil” toplumun doğasını araştırmalıdır. Zira özgürlüğün korunması, barış ve güvenliğin sağlanmasını temin eden sosyal düzen mefhumu, adaletin gereklerini zorla uygulamayı öngörmektedir. Buna mukabil iyilik, hayırseverlik, dostluk, dayanışma gibi değer yargıları ya da toplumsal erdemler gönüllülük esasında ortaya çıkan ve dolayısıyla zorlamaya dayalı olmayan iyi bir toplumun önemli vasıflarıdır.

4 Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları, Hegel, Marx ve Sonrası*, cilt II, çev.: H. Rızatepe, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989, ss.197-220. Haklı, a.g.e., ss. 13-35.

5 F. A. Hayek, “Liberalizm”, çev.: Ü. Çetin, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2009, Sayı: 55. ss. 197-224.

Adam Smith'in de ifade ettiği gibi "adil toplum" en iyi toplum olmayabilir ama sosyal düzenin ya da toplumsal varlığın temelinde adalet yer alır. Şüphesiz adalet hukuki normların cebri uygulamasını gerektirdiği için, "iyi" toplumun kalitesini belirlemek bakımından yegâne kıstas değildir. İyi bir toplumda adaletin yanı sıra var olması gereken başka erdemler de mevcuttur. Ahlaki, dini, geleneksel ve iktisadi değerler, iyi bir toplumun niteliğini belirler. Mamafih, açık ve özgür bir toplum için adaletin tesis edilebilmesi ve sürdürülebilmesi, asgari düzeyde siyasal otoriteyi gerekli kılmakla beraber, tarihsel şuur içinde ortaya çıkan ve rızaya dayalı olarak kabul gören ahlaki normlara da ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan sosyal düzen ve adalet arasında kurulan zorunlu ilişkinin daha iyi kavranabilmesi için hukuk ve özgürlük kavramlarını teorik olarak açıklamak gerekmektedir.

İdeal Hukuk İçin Arayışlar: Doğal ve Pozitivist Hukuk

Bir fenomen olarak siyasal ve toplumsal alan, hukuk mefhumunu başat kavram olarak muhafaza eder. Belli bir hukuk sistemi üzerinde düşünürken ve felsefi eleştiri kıstasları oluştururken, öncelikle hukuk kavramının "ne"liğini belirlemek gerekir. Her kavram gibi hukuk da soyut olarak tanımlanabilmekle beraber, yarattığı somut sonuçlar kadar teorik olarak da farklı bakış açılarına göre anlam kazanmaktadır. Nitekim toplumsal düzeni olduğu kadar, bireysel davranışları da yönlendiren, düzenleyen ve kontrol eden değer yargıları hukuksal düzenlemelerden önce ahlaki değerlerden çıkmaktadır.

Bu bakımdan yapılan değerlendirmeler ve hukukla ilgili felsefi çalışmalar iki ana görüşü ön plana çıkarmaktadır: doğal ve pozitivist hukuk yaklaşımı. Doğal hukuk kavramı hukuku zorunlu olarak takip edilmesi gereken her türlü niteliğe sahip temel değer olarak sunarken, pozitivistler hukuk ve ahlak arasında açık bir ayrım olduğunu ve bu bakımdan hukuksal normlarla ahlaki normların bilimsel olarak uzlaşamayacağını iddia etmektedirler. Bu görüşe göre hukukun kaynağı ahlak değil pozitif olgulardır.

Hukukla ahlak arasında yapılan bu niteliksel ayrım *doğal hukuk* anlayışına ek olarak *pozitif hukuk* kavramını geliştirmiştir. Doğal ve pozitif hukuk, sadece birer kavram olarak değil, iki ayrı hukuk felsefesi, iki ayrı politik görüşü ve dolayısıyla farklı ve karşıt felsefi yaklaşımları da ifade etmektedir. Esasında "Doğal Hukuk" kavramı hukuk teorileri kadar, ahlak teorilerine ve teolojik yaklaşımlara da vurguda bulunur. Burada ahlak teorileri genel olarak insan davranışlarına yön veren, doğal veya ilahi bir kaynaktan türeyen kuralları ve standartları ifade etmektedir. Doğal hukuk yaklaşımı kapsamında kullanılan

“hukuk” kavramı, pozitif kanunların arkasında yer alan, yasaya veya hukuka geçerlilik kazandıran ahlaki otoriteye göndermede bulunur.

Doğal hukuk, evrensel ahlâkî standartlara vurguda bulunurken, ahlâkî ilkeleri ihlal eden kuralların, hukukun bazı şekli unsurlarını karşılarsa dahi hukuk sayılamayacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla belli bir kurala hukukî statü ve buna bağlı olarak meşruiyet kazandıran temel ölçüt ahlâktan çıkmaktadır. Bu çizgede gelişen doğal hukuk anlayışı, temel ahlâkî ilkelerin sadece ilahî kaynaktan değil, insan aklına müracaatla, *akılcı doğal hukuk* teorilerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, örneğin Örfü Hukuk (*Common Law*) gibi, toplumun mülkiyet haklarını olduğu kadar kişisel hakları da güvence altına almak üzere ve doğal hukuk ya da ahlakla çelişmeyen sınırlı kuralların geliştirebilmesinin yolunu açmıştır.

Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Aquinumlu Thomas, doğal hukukla uyumlu olmayan hiçbir kanunun doğru kanun olamayacağını belirtir. Thomas, ahlâkî ilkelerin akıl yoluyla belirlenebileceğinden ve ahlâkî değerlerin evrenselliği ile değişmezliğinden hareket ederek, hukuku sahip olduğu amaçlarla açıklar. Zaman içinde ortaya çıkması kaçınılmaz olan sosyal değişimler, farklı ihtiyaçlar, ahlâkî değer yargıları, Thomasçı tabii hukukçuları tali kuralların değişebileceği fikrine götürmüştür.⁶

Doğal hukuk evrensel ahlaki standartlara göndermede bulunurken, *pozitif hukuk* yaklaşımı ahlâkla hukuk arasında kesin bir çizgi çizmek ister. Bu yönüyle pozitif hukuk veya hukukî pozitivizm 19. yüzyılda ortaya çıkan bilimsel alandaki pozitivist yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Doğayı ve gerçekliği anlamak için gözlem ve deneyi esas alan pozitivizme göre, insan zihni olgular üzerine çalışarak gerçek bilgiye ulaşabilir. Benzer şekilde hukukî pozitivizm de yürürlükteki pozitif yasalar dışında yer alan normatif hukuk kavramları üzerinden yapılacak araştırmaların, bilimsel değil metafiziksel sonuçlar doğuracağını iddia etmektedir.

Bu bakımdan, hukukî pozitivizm *norm* ve *olgu* arasında kesin bir ayrım yaparak, hukukla ilgili çalışmaların, bilimsel bir hüviyet kazanabilmesi için, sadece olgulara yani var olan hukuk düzenine bakarak, özgün bir yöntem izlemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁷ Hukuki pozitivizm hukukla ahlâk arasında ayrım yaparken, bir kanunun amacının onun kanuni *statü* kazanması olmadığını iddia eder. Bununla birlikte, kuralların geçerliliğinin salt biçimsel şartları sağlamasına indirgeyen ana akım hukuki pozitivizm içinde fark-

6 Mete Tunçay, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar, Eski ve Orta Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 423.

7 John Austin, *Hukukun Belirlenmiş Alanı*, çev.: Y. Ülker, S. Üye, U. Koloş, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.

lı görüşler de yer almaktadır. Örneğin Bentham “fayda” kavramını ön plana çıkarırken, H. L. A. Hart bir hukuk düzeninin var olabilmesi, değişmez ahlâkî ilkelerden ziyade, temel insani zaruretleri dikkate alması gerektiğini belirtmektedir.

H. L. A. Hart tarafında 1958’de yazılan ‘*Positivism and the Separation of Law and Morals*’ (*Pozitivizm ve Hukukun ve Ahlakın Ayrılması*) adlı makalede, pozitivizmi, hukukçuların nasıl akıl yürüttüğü, hâkimlerin nasıl karar verdikleri ve insanların nasıl davrandıklarıyla ilgili bir teori değil, “hukukun doğasını araştıran bir teori” olarak tanımlar. Ayrıca, Hart, Jeremy Bentham ve John Austin gibi üstatlarından hareketle, hukuk ve ahlâk arasında zorunlu bir bağın kurulamayacağını öne sürmektedir. Hart, bazı müphem kanunların varlığından hareketle, bu durumda kanunun yorumlanması ve tatbiki aşamasında hukuk ve ahlâk arasında belli bir bağın zorunlu olarak kurulamayacağını söylemekle birlikte, karar aşamasında belli bir ahlaki bakışın kaçınılmaz olarak mevcut olduğunu ima etmektedir.

Kanunun lafzı ile somut durum arasında oluşacak niteliksel belirsizlik, yorum sürecine öznel ahlâkî öğeleri dâhil edebileceğini ima eden bu yaklaşım, ahlâkın bütünüyle hukuktan ayrılamayacağını göstermektedir. Nitekim hukuk nosyonunun belirleyici vasfının *emir* kavramı olarak telakki edilmesi durumunda, örneğin adaletsizliğe yol açtığını düşündüğümüz bir kuralın pozitif olarak hukuk sayılması ne kadar mümkün olacağı bir sorundur. Bu ve benzeri teorik ve uygulamada çıkan sorunlar hukukî pozitivizmin doğal çıkmazları olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber, Austin ve Bentham gibi siyaset düşünürlerinin pozitif hukuk teorisinden mülhem olarak, Hart tarafından ortaya atılan ve hukukla ahlakı farklı düşünsel kategoriler olarak ayıran görüşün belli bir zemini olduğu da söylenebilir.⁸

Salt olgulardan hareketle, olgulara yönelerek bilim veya bilimsel hukuk inşa etmek mümkün müdür? Deney ve gözlemi esas alan pozitivist bilimsel yaklaşımın, doğa bilimlerinde yarattığı başarının baş döndürücü olduğu açıktır. Son üç yüzyılda yaşanan bilimsel devrimler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan teknoloji ve devasa sanayi, bir yönüyle pozitivist ya da olgusal metodolojiyi haklı çıkarmaktadır. Ancak günümüzde yaşadığımız sosyal ve siyasal problemleri nasıl çözeceğimiz, adaleti nasıl tesis edeceğimiz ve iyi ve adil bir sosyal düzeni nasıl oluşturacağımız gibi konularda somut yetersizlikler ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki pozitif bilimin (pozitif hukuk, deneysel psikoloji,

8 Herbert L. A. Hart, “Positivism and the Separation of Law and Morals”, *Harvard Law Review*, vol. 71, 4, 1958, ss. 593-629.

siyaset bilimi, ekonomi) ne kadar pozitif olduğu ve normları ne ölçüde dışladığı da ciddi bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Doğal hukuk fikrinin eleştirisi, ayrıca, hukuku ahlâkî açıdan tanımlamanın, ahlâk ile hukuk arasında zorunlu bir bağ kurmanın önemli olumsuz sonuçlar yaratacağını iddia ederler. Onlara göre, doğal hukuk anlayışı, ilahî ya da ahlâkî bir referansa dayandırılan ve adil olmayan yasalara karşı direnme meşruiyetini ortadan kaldırabilir çünkü ilahî referanslarla oluşturulacak bir hukuk sisteminin değiştirilmesi için yeni ve meşru bir norm oluşturmak ciddi zorluklar ihtiva etmektedir. Ayrıca, doğal hukuk teorisi usulü, kurallar yerine hukukta ahlâkîliği esas aldığından, toplumsal belirsizliğe yol açmakta ve somut (pozitif) öngörülebilirliği de ortadan kaldırmaktadır.

Tam da bu fikre karşı olarak, Lon Fuller gibi doğal hukukun modern savunucuları, adaletin usulü olarak tesis edilebilmesi için hukukun gerekliliğini vurgulamak için “ödev ahlâkî” ile “amaç ahlâkî” arasında temel bir ayırım yaparlar. Örneğin, Fuller, “genellik, ilan edilme, geçmişe yürümeme, açık-seçiklik, çelişmezlik, uyulabilirlik, nispî süreklilik ve resmî faaliyet ile ilan edilmiş kural arasında uyum” gibi sekiz özelliği hukukun “iç ahlâkî” olarak tasnif eder. Ancak, bir kuralın gerçek hukuk sayılabilmesi için bu kuralların hepsini (geriye yürümeme ilkesi hariç) aynı anda karşılaması gerekmez. Fuller tarafından ortaya konan bu ölçütler esas olarak bağımsız yargı ve yasama organı üzerindeki geleneksel sınırlamaları ifade etmektedir. Kaldı ki bu tür kriterlerle uyumlu ama hukuk devleti olmaktan uzak Nazi Almanya’sı gibi sayısız ülke ve toplumdaki söz etmek pek ala mümkündür.⁹

Klasik liberal felsefenin spesifik sorunlara yönelik olarak geliştirdiği hukuki argümanlar ve hukukun kaynağının toplumca ahlaki erdemler olarak benimsenen değer yargıları olması gerektiğini öne süren ve hukukî pozitivizmin önemli bir eleştirmeni olan Dworkin’e göre, hukukî geçerlilik için kuralların biçimsel yönü değil altında yatan ilkeler önemlidir. Bu ilkelerin ortaya çıkarılmasında yargıçların özel bir statüsü bulunmaktadır ve yargıçlar yorum yaparken genel ahlâkî ve siyasî ilkeleri dikkate almak zorundadırlar. Dworkin burada *kurallar* ve *ilkeler* arasında bir ayırım yapar. Ona göre, hukuk sistemi, kurallar ve ilkelerden oluşur. Fakat kurallar uygulanacakları durumlar bakımından öngörülebilir ve kesin olmakla birlikte, ilkelerin kesinliğinden söz edilemez. Bu bakımdan ilkeler, somut durumlarda yorum sürecinde ortaya çıkarılabilir ve uygulanabilir. Ayrıca ilkelerin her olayda uygulanmak zorunluluğu da olamaz. Dworkin, bu görüşten hareketle yargıyla siyaset arasında güçlü bir bağ olduğunu ve olması gerektiğini öne sürmektedir. Zira yargıçlar

9 E. İrem, Akı, “Hukuk İç Ahlakı: Lon Fuller’in Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme”, *AÜHFĐ*, Sayı: 64 (1), 2015, ss. 1-35

özel durumlarda “karar” oluşturabilmek için, temel ahlaki ilkeleri kavrayabilmek ve baktıkları somut davaya uygulamak için kaçınılmaz olarak siyaset teorisine başvuracaklardır. Dworkin’in ifade etmeye çalıştığı şudur: bir kural olarak “tanıma”, ilkelere uygulanamayacağı gibi, ilkeler de kuralların geçerliliğini belirleyen üstün bir hiyerarşik konumda olamazlar.¹⁰

Hukuk ve Özgürlük

Modern demokratik rejimler hukukun üstünlüğünü esas alarak teşekkül etmişlerdir ya da böyle varsayılmaktadır. Zira hukukun üstünlüğü prensibi, demokratik rejimlerin temel yapı taşıdır ve bu yönüyle sistematik olarak bütün kurumların ve bireylerin üstünde yer alır. Bu durumda hiç kimse veya bir yapı yasadan üstün olamaz. Modern siyaset felsefesinde merkezi bir değere sahip olan *yasanın üstünlüğü* ilkesi, ahlâkî prensiplerin önemini vurgularken, diğer yandan özgürlük kavramına göndermede bulunur. Nitekim özgürlüğün ne olduğu, nasıl tanımlandığı gibi hususlarda hukuki değerlendirmeler önem kazanmaktadır. *Pozitif* ve *negatif* özgürlük tanımı bu bağlamda hukuk sistemi içinde anlam bulmaktadır.

Adalet ve özgürlük arasında kategorik olmasa da, şartlara bağlı olarak ortaya çıkan karşıtlıklar, özgürlük aleyhine sonuçlar doğurmalıdır. Bu bahsin en bariz örneği mülkiyet ve özgürlük arasında ortaya çıkan karşıt durumlarda görülmektedir. Mülkiyet hakları bazı durumlarda özgürlüklere sınır getirirken, bazı durumlarda özgürlüğün oturacağı zemini oluşturmaktadır. Bu bakımdan özgürlükle mülkiyet hakkının özdeşliğinden söz edilebilir. Özel mülkiyetle özgürlük arasında nasıl bir denge kurulabileceği ve bazı durumlarda, örneğin siyasal otoritenin ya da başka güç ilişkilerinin keyfi tutumları söz konusu olduğunda, özel mülk edinme arzusunun özgürlüklerin alanını kısıtlayabileceği hususu ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir.

Mülkiyetin edinilmesi sürecinde temel ahlâkî prensiplere ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yasalara uygunsuzluk olması durumunda, sosyal çatışmalar bireysel hakları olduğu kadar, özgürlükleri de tehdit edecektir. Normatif olarak herkesin sahip olacağı eşit özgürlük statüsü, her bireye ihtiyaçları karşılamak için toprağı ve diğer bütün üretim ve tüketim unsurlarını kullanmak üzere eşit haklar sunmaktadır. Ancak bu eşitlik, hukukî ya da siyasal olarak mümkündür, çünkü bireysel farklılıklar, karmaşık iktisadî ve sosyal süreçler, zaman içinde eşitsizliklere neden olacaktır. Bu eşitsizlik durumu dinamiktir.

¹⁰ Ronald Dworkin, “Philosophy, Morality, And Law”, *Observations Prompted by Professor Fuller’s Novel Claim University of Pennsylvania Law Review*, 1965, ss. 683-690.

Zamanla oluşan mülk edinme süreçleri, bireyler arasında el değiştirecek, bu dinamik yapı iktisadi üretimin de temelini oluşturacaktır.

Nitekim ihtiyaçların karşılanması sürecinde ortaya çıkan iş bölümü ve özel mülkiyet, “doğal özgürlük sistemi” üzerinde yükselen özgür bir toplumun ortaya çıkmasında en önemli faktör olarak görünmektedir. Bu bakımdan, doğal özgürlük sisteminin ilk ve en önemli bileşeni *özel mülkiyet* hakkıdır. Mülkiyet hakkı bireyin öz amaçlarını gerçekleştirmesinin yolunu açtığı gibi, toplumsal fayda da sağlamaktadır. Her bir bireyin gayretiyle sağlanan iktisadî girdiler belli endüstri alanlarını oluşturarak genel refaha ya da mutluluğa katkıda bulunur. Ortak mülkiyet asıl olarak mülksüzleşme anlamına geldiğinden, kaçınılmaz olarak fakirlik ve köleliğe yol açmaktadır. Bu bakımdan dağıtıcı her faaliyet (mal ya da adalet) sürecinde, güçlü bir otoritenin varlığı gerektiği için, oluşacak transfer faaliyetleri doğal olarak baskı, yolsuzluk ve adaletsizlikler ortaya çıkacaktır.

Sistematik olarak ilk kez Francis Hutcheson tarafından dile getirilen bu yaklaşım, 20. yy. Avusturyalı ekonomist ve siyaset teorisyeni Hayek’i ve liberteryenizmi de etkilemiştir. İskoç aydınlanmasının temelinde yer alan bu ana yaklaşım, farklı liberal teorisyenler tarafından adalet, mülkiyet ve özgürlük arasında var olan zorunlu münasebeti farklı formlarda ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma karşıt olarak ortaya atılan *sosyal adalet* kavramı, çekici ve ikna edici bir tınıya sahip olmasına rağmen, mülkiyet haklarını zedelediği için, toplumsal düzeni eşitlik temelinde doğal mecrasından kopararak daha baskıcı ve gayr-ı adil siyasal bir otoritenin oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin Rawls tarafından ortaya atılan yeniden dağıtımçı adalet anlayışı, toplumda bulunan en zayıf kesimleri gözetecek bir sosyal adalet yaklaşımı olarak, hedeflediği çözümü gerçekleştirmekte başarılı olamayacaktır. Zira sosyal adalet yaklaşımı ekonomik, entelektüel ve sosyal üretimi zayıflatacak ve siyasal çatışmaların zeminini hazırlayacaktır.

Bu noktada Locke tarafından çerçevesi oluşturulan *doğal haklar* teorisi, Hutcheson’da ahlâkî zeminde *doğal özgürlük sistemine* dönüşmüştür. Her bireyin doğal ve ahlâkî olarak doğuştan sahip olduğu hayat, özgürlük ve doğru yollardan edindiği mülkiyet hakları toplumsal faydanın, zenginliğin temelini oluşturduğu gibi bireysel ve sosyal özgürlüğü de teminat altına alır. Bu durumda oluşturulacak her yasama faaliyeti, bu temel değerlerin aleyhinde olmamak koşuluna bağlı olarak meşruiyet kazanacaktır. Doğal hukuk, her bireye kendi amaçları doğrultusunda başkasına zarar vermeden yapacağı her türlü faaliyete saygı göstermeyi ön görür. Birey, doğal olarak, aklını ve sahip

olduğu tüm yeteneklerini kullanmak ve diğerleriyle bu bakımdan eşit haklara sahip olduğunu bilerek eylemde bulunmak serbestisine sahiptir.

Sonuç

Adaletin tesisi, sosyal düzenin oluşumu ve insan doğasına yönelik teorik değerlendirmeler, özgürlük konusundaki değerlendirmeleri zorunlu olarak içermektedir. Bununla birlikte, özgürlük kavramını açıklamakta önemli zorluklar bulunmaktadır. Zira özgürlük kavramının birçok bağlamı vardır. İrade özgürlüğü, iç özgürlük olarak ele alındığında, özgürlük mefhumunu metafizik göndermelerle açıklamak gerekmektedir. Ancak metafizik araştırmalar kapsamlı değerlendirmeler gerektirmektedir. Bu tartışmanın başka bir zeminde sürdürülmesi düşüncesinden hareketle, biz daha çok eylem özgürlüğünü esas alan ve dış özgürlük olarak nitelendirdiğimiz ahlaki ve politik bağlamın niteliğini tartışmayı tercih ettik.

Özgürlük kavramı hukuk, devlet, iktidar, sosyal düzen, eşitlik ve sorumluluk gibi kavramların da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Siyasî ya da ahlâkî olarak özgürlük, kısıtlamadan muaf olma durumu olarak tanımlanabilir. Buna eylem özgürlüğü de denebilir. Bir failin tercihleri ya da eylemleri engellenmiyorsa, ahlâkî düzeyde özgürlükten söz etmek anlamlı olacaktır. Politik düzeyde ise birey ya da grupların sahip olduğu hareket serbestisi ile siyasal iktidarın sınırlama yetkisi arasında bir bağlantı vardır. Yasal yetkilerin adilliği ve sosyal düzenin oluşturulması bakımından ortaya çıkacak eylem özgürlüğü ile onu kısıtlama arasındaki tenakuzun hangi ilkeyle izah edilebileceği temel sorundur.

Hukuk ve özgürlük birlikte ele alındığında, sosyal düzenin mahiyeti ve nasıl oluşmakta olduğu sorunu ortaya çıkar. Burada özgürlükle sosyal düzen ikilemine bir çözüm olarak, J. S. Mill tarafından önerilen “zarar ilkesi” çözüm olma vasfını korumaktadır. Bu noktada hukukun üstünlüğü ilkesi ve başkasına zarar vermeme koşulu, özgürlüğün sınırlayıcı yegâne meşru durumudur.¹¹

Doğal hukuk ve pozitif hukuk arasında yapılan kesin ayırım, “zarar” prensibi ilkesinin uygulanmasıyla aşılabilir. Zira sosyal düzenin temelinde yatan özgürlük prensibi, bireysel hakların ana çerçevesini oluşturmaktadır. Hayat, mülkiyet ve ifade hürriyeti gibi belli somut hakların kullanımı, somut olarak “başkasına zarar vermeme” koşuluyla her türlü davranış serbestisi gerektirmektedir. Bu bakımdan kimi sorunlarına rağmen özgürlüğü klasik liberaliz-

11 John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, çev.: Osman Dostel, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

min, genel eğilimi içinde negatif olarak tasnif etmek anlamlı görünmektedir.¹² İcbardan muaf olma durumu olarak ifade edilebilecek olan negatif özgürlük yaklaşımı, bireysel tercih ve davranış serbestîsini, yine bireyin öz iradesine indirgeyerek izah etmektedir. Zira özgürlük pozitif olarak anlaşıldığında, özgürlüğü belirlemek ve dağıtmak için, üst bir otoriteyi zorunlu kılmaktadır ve sosyal düzenin yasal gereklerine kurban edilme tehlikesini yaşamaktadır.

Kaynakça

- AKI, E.İ. Aki, "Hukun İç Ahlakı: Lon Fuller'in Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *AÜHFD*, 64 (1) 2015, ss. 1-35.
- AUSTIN, John, *Hukukun Belirlenmiş Alanı*, çev.: Ülker, Y., Üye, S., Koloş, U. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015.
- BERLIN, Isaiah, *Four Essays on Liberty*, London: Oxford University Press, 1969.
- DWORKIN, Ronald, "Philosophy, Morality And Law", içinde *University of Pennsylvania Law Review*, 1965, ss. 683-690.
- HAKLI, Salih Zeki, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Ankara: Liberte Yayınları, 2017.
- HART, H. L. A., "Positivism and the Separation of Law and Morals", içinde *Harvard Law Review*, vol. 71, 1958, 4, ss. 593-629.
- HAYEK, F. A. "Liberalizm", çev.: Ü. Çetin, *Liberal Düşünce*, sayı: 55, Ankara, 2009, ss. 197-224.
- MILL, J.S., *Hürriyet Üstüne*, Çev. Dostel, O., Liberte Yayınları, Ankara 2014.
- PLATO, *The Republic*, ed. and trans.: C. D. C. Reeve, Indianapolis: Hackett, 2004.
- POPPER, K. *Açık Toplum ve Düşmanları, Hegel, Marx ve Sonrası*, cilt II, çev.: H. Rızatepe, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- SMITH, George H., *Self-Interest and Social Order in Classical Liberalism*, Cato Institute, 2017, (eBook ISBN: 978-1-944424-40-4).
- TUNÇAY, Mete, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar, Eski ve Orta Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

¹² Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, London: Oxford University Press, 1969.

İşletme Grupları ve Devlet: Eleştirel Bir Yazın İncelemesi

Bahattin Karademir

Doç. Dr. | Çukurova Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 77-99.

Öz

İlişkisiz sektörlerde çeşitlenmiş işletme grupları gelişen piyasalarda oldukça yaygındır. İşletme gruplarının bağlı işletmelerinin bir kısmı yerel pazarın büyük işletmeler kesimi içerisinde yer alır. Bunlar arasında çok uluslu şirketlere dönüşen işletmeler bulunur. Ekonomik önemleri nedeniyle, pek çok farklı disiplinden araştırmacı işletme gruplarının oluşumu ve gelişimini daha iyi bir şekilde açıklayabilmek için çalışmalar yapmaktadır. Geçmişte ekonomik gelişmenin aktörü olarak görülen işletme gruplarına çeşitli devlet destekleri sağlanmıştır. Bu nedenle işletme grupları devletle ilişkili biçimde gelişmiştir. Politik ekonomi bakış açısıyla yapılan çalışmalar işletme gruplarının devletle ilişkilerinin anlaşılması yönünde önemli katkılar yapmıştır. Bununla birlikte, konunun daha iyi anlaşılması için yazındaki diğer araştırma akımlarının sentezlenmesinde yarar görülmektedir. Bu çalışmada, ilk olarak, politik ekonomi bakış açısı incelenmektedir. İkinci olarak, işletme grupları yazınındaki vekâlet kuramı, sosyal sermaye kuramı, kurumsal kuram, işlem maliyetleri kuramı, kaynak-temelli kuram ve uluslararasılaşma kuramı bakış açılarıyla geliştirilen argümanlar incelenerek sentezlenmektedir. Son olarak, gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi umut edilen araştırma soruları geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelişen Piyasalar, İşletme Grupları, Devletle İlişkiler.

Business Groups and State: A Critical Literature Review

Abstract

Unrelatedly diversified business groups are common in emerging markets. Some of their affiliated businesses are amongst the large enterprises sector in their respective markets. These affiliates recently emerge as multinational companies. Due to their economic significance, scholars from various disciplines are increasing their research efforts in order to better explain their formation and evolution. Historically, business groups received state support since they were regarded as agents of economic development. Thus, business groups evolved in relationships with the state. The political economy perspective has provided useful insights into this issue. However, there seems to be further benefits in synthesizing various other research streams in the extant literature on business groups in order to better understand their relationships with the states. In this study, first, the political economy perspective is reviewed. Second, the extant literature on business groups including the agency, social capital, institutional, transaction-cost, resource-based and internationalization theories are reviewed and synthesized. Finally, research questions for future studies are proposed.

Keywords: Emerging Markets, Business Groups, Relationships with the State

Giriş

“İşletmeler neden var?” sorusunu sorarak ekonomik birer aktör olarak bireylerin ticarî faaliyetlerini kendi başlarına gerçekleştirmek yerine biraraya gelerek işletme kurmalarının sebeplerini sorgulayan ünlü iktisatçı Ronald Coase’dan esinlenen Mark Granovetter neden hemen hemen tüm modern ekonomilerde ilişkisiz sektörlerde çeşitlenmiş *işletme gruplarının* geliştiğini sorgulamaktadır. Granovetter’in “neden?” sorusunu sorarak oluşumlarına yönelik kuramsal açıklamaları incelediği işletme grupları, birbirinden ayrı tüzel kişiliği olan işletmeler arasında hukukî ya da fiilî bağlar kurulması yoluyla gelişen örgüt formunu ifade etmektedir.¹ Türkiye’de ilk başlarda popüler ekonomi ve iş dünyası yayınlarının yanısıra akademik yayınlarda da “*holdingler*” olarak anılan, daha sonraları “*şirketler grubu*” ya da “*şirketler topluluğu*” olarak anılmaya başlayan gruplar işletme yönetimi yazınında “işletme grupları” olarak tanımlanmaktadır.²

Almanya’da *banka grupları*, Belçika’da *holding grupları*, Japonya’da *keiretsu* ve *banka merkezli gruplar*, Güney Kore’de *chaebol*, Fransa’da *endüstriyel gruplar* olarak anılan gruplar gelişmiş piyasalardaki gruplara örnek gösterilebilir. Çin’de *qiye jituan*, Tayvan’da *quanxiqiye*, Hindistan’da *business houses*, Rusya’da *oligarşik firmalar*, Türkiye’de *aile holdingleri*, Latin Amerika’da *grupos economicos* olarak anılan gruplar ise gelişen piyasalardaki gruplara örnek gösterilebilir. Gelişmiş piyasalarda özellikle son yüzyıl içerisinde yerini daha odaklı şirketlere bırakan işletme grupları, gelişen piyasalarda oldukça yaygındır.³ Hatta gelişen piyasalarda işletme gruplarının baskın örgütlenme biçimi olduğu söylenebilir. Bu piyasalarda, büyük işletmelerin önemli bir bölümü işletme gruplarının bağlı işletmeleri olarak faaliyet gösterir. Bu işletmelerin bağlı olduğu grupların toplam satış gelirleri ülke ekonomisinin büyüklüğünü gösteren gayri safi milli hasılanın (GSMH) yüksek bir oranına karşılık gelir. Mauro Guillén’in 2000’li yılların başlarında yaptığı hesaplamaları gelişen piyasalarda en büyük 10 grubun satış gelirleri toplamının ülkenin GSMH’sine oranının ekonominin büyüklüğüyle ters orantılı olarak %12 ile %27 arasında değiştiğini göstermiştir.⁴

1 Ronald Harry Coase, “The Nature of the Firm”, *Economic*, Cilt:4 Sayı:16, 1937, ss. 386-405; Mark Granovetter, Coase revisited: Business groups in the modern economy”, *Industrial and Corporate Change*, Cilt: 4, No: 1, 1995, ss. 93-130; Tarun Khanna ve Yishay Yafeh, “Business groups in emerging markets: Paragons or parasites?” *Journal of Economic Literature*. Cilt: 45, No:2, 2007, ss. 331-372.

2 *Yönetim Araştırmaları Dergisi (YAD)*, Türkiye’de İşletme Grupları Özel Sayısı, 2008, ss. 5-107.

3 Michael Carney ve diğerleri, Business Groups Reconsidered: Beyond Paragons and Parasites”, *Academy of Management Perspectives*, yazılı basımdan önce çevrimiçi yayınlanmıştır, 2017, doi:10.5465/amp.2016.0058.

4 Mauro Guillén, *The Limits of Convergence: Globalization and Organizational Change in Argentina, South Korea and Spain*, 2001, Princeton NJ: Princeton University Press, s. 72; Bu oran grupların ekonomik önemi konusunda fikir verir. Ancak ülke ekonomisinden aldığı payı göstermez.

Ekonomik önemleri nedeniyle dünya ekonomisi ve işletmecilik tarihinin farklı dönemlerindeki işletme grupları pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur.⁵ İlk olarak, işletme tarihi alanındaki araştırmalar işletme gruplarının ilk örneklerinin sanayileşen Avrupa ülkeleri ile Güneydoğu Asya, Hindistan, Afrika ve Latin Amerika'daki sömürgeleri arasındaki ticarete rol oynadığını göstermektedir. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda sömürgeciliğin sona ermesiyle erken dönem işletme gruplarının bir kısmı dağılmış bir kısmı da çok uluslu şirketlere dönüşmüştür. Savaş öncesi yıllarda modernleşen ve sanayileşen Japonya'da devlet zaibatsu olarak anılan aile gruplarının gelişmesini desteklemiştir. Bu gruplar savaş sonrası yıllarda galip devletlerin müdahalesiyle dağıtılmıştır. İkinci olarak, 1970'li yıllardaki çalışmalar Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'nın az gelişmiş ülkelerindeki grupların bağlı işletme ve iştiraklerinin kaynaklara ulaşmasını kolaylaştırarak ekonominin gelişmesine olumlu etkilerinin olduğunu ancak daha sonraki zamanlarda grupların politik koruma talepleri ve rant arayışlarının artması nedeniyle olumsuz etkilerinin görüldüğünü açıklamaktadır. Üçüncü olarak, 1980'li yıllardaki araştırmalar Uzak Doğu ülkelerinin kalkınmasında, uluslararası ticaret ve iş bölümünün gelişmesinde bu ülkelerdeki işletme gruplarının rolünü incelemektedir. Ekonomik kalkınma modelleri çerçevesinde Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Çin'de grupların devlet tarafından desteklendiği açıklanmaktadır. Bu dönemde yapılan eleştirel yayınlar ise, grupların ekonomik kalkınmanın önünde engel oluşturduğunu belirtmektedir. Dördüncü olarak, 1997-1998 Asya ekonomik krizi ve sonrasındaki dönemde işletme grupları üzerine yapılan çalışmaların iki ana akım oluşturmaya başladığı söylenebilir. Ekonomi ve finans alanında yapılan çalışmalar işletme gruplarının kurumsal yönetim yapılarında sıkça rastlanan piramit sahiplik yapısının doğurduğu vekâlet sorunları, örtülü kazanç aktarımı yoluyla azınlık hissedarlarının zarara uğratılması ve halka açık işlem gören bağlı işletme ve iştiraklerin performans düşüklüğü sorunlarına odaklanmıştır. Yönetim ve strateji alanındaki yayınlar ise, işletme gruplarının gelişen piyasalardaki kurumsal boşlukların yarattığı sorunların üstesinden gelecek etkin yapılar oluşturarak nasıl daha rekabetçi olabildiklerini yenilikçilik, uluslararasılaşma ve benzeri konular çerçevesinde açıklamaktadır. Özellikle, 2000'li yıllar sonrasında gelişen piyasalardaki işletme gruplarının giderek artan sayıdaki bağlı işletme ya da iştiraklerinin çok uluslu şirketlere dönüştüğü gözlenmiştir. Bunun sonucunda, işletme grupları uluslararası işletmecilik faaliyetleri açısından daha yoğun bir şekilde incelenmeye başlanmıştır.⁶

5 Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 45-48.

6 Attila Yaprak ve Bahattin Karademir, "The Internationalization of Emerging Market Business Groups: An Integrated Literature Review", *International Marketing Review*, Cilt: 27, No: 2, 2010, ss. 245-262.

Bu çalışmalar grupların devletle ilişkilerine yönelik açıklamaları çeşitlendirmiştir. Bu açıklamaların büyük bölümü politik ekonomi alanındaki çalışmalara dayanmakla birlikte, son dönemlerde ekonomi ve finans ile yönetim ve strateji alanlarında gelişen yazın işletme gruplarının devletle ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik kısmî açıklamalar sunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kuramsal açıklamaların sentezi yapılarak işletme gruplarının devletle ilişkilerine yönelik yeni bakış açıları değerlendirilmektedir. Bunun için, öncelikle işletme gruplarının devletle ilişkilerini inceleyen araştırmalar değerlendirilmektedir. Daha sonra işletme grubu yazınında ana araştırma akımlarını oluşturan kurumsal kuram, işlem maliyetleri kuramı, kaynağa dayalı bakış açısı, vekâlet kuramı, sosyal sermaye kuramı ve uluslararasılaşma kuramı bakış açıları incelenerek sentezlenmektedir. Son olarak, gelecekte yapılacak araştırmalara yön vereceği düşünülen araştırma soruları geliştirilmektedir.

İşletme Gruplarının Oluşumunu Açıklayan Kuramlar⁷

İşletme gruplarını anlamaya yönelik akademik çabalara temel oluşturan kuramsal bakış açıları oldukça çeşitlenmiş olmakla birlikte bu bakış açılarının birbirlerini tamamladıkları söylenebilir. Kurumsal kuram, işlem maliyetleri kuramı, kaynak-temelli bakış açısı, vekâlet kuramı, sosyal sermaye kuramı ve örgütsel öğrenme kuramı araştırmaların en sık yararlandıkları bakış açılarıdır.⁸ Bunlar grupların oluşumunu açıklayan argümanların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada bunlar sırasıyla; (a) devlet desteği ve devlete bağımlılık argümanı, (b) yerini sağlama ve ekonomik sömürü argümanı, (c) sosyal ilişkiler ve sosyal gömülülük argümanı, (d) kurumsal boşluklar ve piyasa aksaklıkları argümanı, (e) teknik bilgi ve teknoloji edinimi argümanı (f) uluslararasılaşma ve örgütsel formun dönüşümü argümanı olarak ele alınmaktadır (Bakınız, Tablo1). Bu argümanlardan politik ekonomi ile ekonomi ve finans alanlarındaki araştırmalara bağlı gelişen bir görüşe göre, işletme grupları zenginlik ve refahın artmasının önünde engel oluşturmaktadır. Bir başka görüşe göre, işletme grupları girişimciliğin gelişmemiş olduğu ekonomilerde devletin “büyük kalkınma hamlesini” gerçekleştirmesi için bir araç olabilir. Diğer bir görüşe göre ise, işletme grupları gelişen ekonomilerde mal, sermaye ve işgücü piyasası aksaklıklarının yarattığı sorunları aşmaya yarayan etkin yapılardır. Bu çalışmada bu görüşlerin tamamen birbiriy-

7 Attila Yaprak, Bahattin Karademir ve Richard N. Osborn, “How Do Business Groups Function and Evolve in Emerging Markets? The Case of Turkish Business Groups”, içinde Alex Rialp ve Josep Rialp (ed.), *Advances in International Marketing*, 2007, Elsevier Ltd, ss. 275-294.

8 Michael Holmes ve diğerleri “International Strategy and Business Groups”, *Journal of World Business*, Yayın aşamasındaki eser (2016), <http://dx.doi.org/10.1016/j.jwb.2016.11.003>

le çelişmediği bilakis birbirini tamamladığı değerlendirilmektedir.

Politik ekonomi bakış açısıyla yapılan analizler ile ekonomi ve işletme tarihi alanında yapılan araştırmalar işletme gruplarının oluşmasında devlet politikalarının etkili olduğu görüşünü ortaya koyan *devlet desteği ve devlete bağımlılık argümanının* gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁹ Araştırmalar, siyasî elitlerin otoriter modernleşme anlayışını benimsediği dönemlerde ekonomik kalkınma politikasının yerli ya da milli aktörlerini güvene dayalı ilişkilerle seçtiğini göstermektedir. İş dünyasının yeni elitleri güven ilişkilerine göre seçildiği için ticarete başarı göstermiş kimselerden siyasilere yakın olanların yanı sıra doğrudan siyasiler ya da bürokratlar içerisinde de seçilebilmektedirler. İşletme gruplarının oluşumunda devletin rolünü inceleyen araştırmalar siyasî elitler ile askerî ve sivil bürokratik elitlerin doğrudan işletme gruplarının kurucuları arasında yer alabildiklerini göstermektedir. Siyasî elitlerin ve devlet bürokrasisinin güven duyarak desteklediği seçilmiş yeni iş adamları özel yatırım izinleri, tercihlî krediler, teşvikler, döviz tahsisatları, ticarî korumacılık ve benzeri araçlarla desteklendikleri için büyük ölçüde devletin yarattığı iş fırsatlarını değerlendirerek farklı iş alanlarına girebilmektedirler. Bunun sonucunda ilişkisiz sektörlerde büyüyen işletme grupları gelişmektedir.¹⁰

İşletme gruplarının devletle ilişkilerinin her zaman uyum içerisinde olduğu söylenemez. İşletme grupları devlete bağlı gelişmelerinin olumsuz sonuçlarıyla da karşılaşmaktadırlar. Bu olumsuzluklar özellikle politik ve ekonomik geçişlerin yaşandığı rejim ve iktidar değişikliği ya da ekonomik reform dönemlerinde gerçekleşebilmektedir. Bunun yanı sıra, önemli bir politik ya da ekonomik değişim yaşanmasa dahi siyasî elitler ve devlet bürokrasisiyle işletme gruplarının sahip ve yönetici elitleri arasındaki sosyal ilişkilerin bozulması işletme grupları açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle, işletme gruplarının bir kısmının zamanla güç kazanması ve devlete bağımlılığının azalması da ilişkilerde bozulmalara yol açabilmektedir. İşletme gruplarının sahip ve yönetici elitleri siyasî elitlerin beklentileri yönünde hareket etmediklerinde gerilimler yaşanabilmektedir. Grupların sahip ve yönetici elitlerinin siyasî elitlerden beklentilerinin artması sonucu politik nüfuzlarını kullanarak siyasete müdahale etmeleri de benzer şekilde gerilimlere yol açabilmektedir. Bunların yanı sıra, işletme gruplarının sahip ya da yönetici elitlerinin siyasî partileri destekleyebildikleri gibi doğrudan siyasete katıldıkları durumlar da görülmektedir. Bunlar bazı dönemlerde işletme grupları

9 Tarun Khanna ve Yishay Yafeh, *a.g.e.*, ss. 352-357.

10 Bahattin Karademir ve Attila Yaprak. "The Co-evolution of the Institutional Environments and Internationalization Experiences of Turkish Internationalizing Firms", içinde G. Wood ve M. Demirbağ (ed.), *Handbook of Institutional Approaches to International Business*, 2012, Edward Elgar, ss. 483-514.

açısından oldukça olumsuz sonuçlanan durumlara da yol açabilmektedir. Bu nedenle gruplar aktif siyasetle ilgilenmek yerine siyasetle ilişkilerini geliştirmeyi de tercih edebilmektedirler. Bunlarla ilgili çeşitli ülkelerden farklı dönemlere ait çeşitli örnekler sunmak mümkündür. Bununla birlikte, kurumsal bağlam farklılıkları nedeniyle genellemeler yapmak güç görünmektedir.¹¹

İşletme gruplarının oluşmasında tek nedenin devlet desteği olduğunu öne sürmek pek doğru olmayacaktır. Farklı ülkelerde siyasilerle aynı ölçüde güçlü ilişkilere sahip olmayan diğer bazı işletme grupları da gelişebilmiştir. Bu grupların siyasî elitlerin sağladığı imkân ve imtiyazlardan diğerleri kadar yararlanmadıkları için devlete bağımlılıkları da düşük olmaktadır. Bunun için rejim ya da iktidar değişikliği dönemlerinde yeni koşullara daha kolay uyum sağlayabilecekleri öngörülmektedir.¹² Bununla birlikte, erken dönem işletme grupları ekonomik kalkınma politikalarının öncelikleri doğrultusunda devlet destekleriyle kurulmuş, zaman içerisinde sermaye birikimi sağlayarak belirli bir ekonomik büyüklüğe ulaşmış, uluslararası işbirlikleri geliştirerek daha karmaşık sosyal ilişkiler içerisine girmiş ve politik nüfuzunun kaynaklarını çeşitlendirmiş olabilir. Bu gruplar bir yandan kendi kuruluş dönemlerinde kurulan diğer gruplarla rekabet ederken bir yandan da daha sonraki dönemlerde kurulan ve devletle ilişkilerini geliştirmeye çalışan işletme gruplarıyla rekabet içerisine girebilirler. Çünkü erken dönem grupların ekonomik çıkarları ve politik beklentileri daha sonraki dönemlerde kurulan gruplarınkinden farklı olabilir.¹³

Gelişen piyasalarda siyasî elitlerin ekonomik gelişmenin erken dönemlerindeki benzer şekilde ilerleyen dönemlerde de işletme gruplarıyla yakın ilişkiler sürdürmeyi tercih etmesi beklenebilir. Dolayısıyla, siyasî elitlerin zaman içerisinde devlete bağımlılığı azalan ve görece bağımsızlaşan işletme grupları yerine devletin yönlendirmeleri doğrultusunda hareket edecek yeni kuşak grupları destekleme arayışına gireceği öngörülebilir. Bunun sonucunda, ekonomik kalkınmanın yerli aktörlerinin arandığı erken dönemlerden farklı çıkar çatışmaları doğabilir. Erken dönem işletme gruplarının oluşmasında ilk başta seçilmiş iş adamları arasına girmek isteyen siyasiler, sivil ve askerî bürokrasi mensupları ve diğer nüfuzlu kişiler arasında rekabet yaşanmaktadır. Daha sonraki aşamalarda ise bunlardan yeni seçkinler arasına girmeyi başaranlar arasında sınırlı imkânlardan yararlanmaya yönelik rekabet yaşanmaktadır. Siyasî elitlerin erken dönem işletme gruplarının dışında yeni kuşak bir işletme grubunun gelişmesini destekleme kararı alması

11 Tarun Khanna ve Yishay Yafeh, *a.g.e.*, ss. 357-359.

12 Mark Granovetter, *a.g.e.*, ss. 469-470.

13 Bahattin Karademir ve Attila Yaprak, *a.g.e.*, ss. 483-514.

durumunda ise, daha önce devletten bekledikleri desteği bulamayan geç dönem işletme gruplarının kendi arasında bir rekabet yaşanması beklenebilir. Bu gruplardan başarılı olanların ilerleyen süreçte ekonomik güç ve politik nüfuzlarının artması sonucunda kendi aralarındaki rekabetin yarattığı çıkar çatışmalarının dışında erken dönem işletme gruplarıyla yeni çıkar çatışmaları yaşayacakları öngörülebilir. Bunlar siyasilerin “büyük kalkınma hamlesinin” gerçekleşmesini sağlayacak aktörlerin arayışına girmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Politik ekonomi bakış açısıyla yapılan araştırmaların yanısıra ekonomi ve finans bakış açısıyla yapılan eleştirel çalışmalar işletme gruplarına yönelik güçlü bir eleştiri olarak *yerini sağlamlaştırma ve ekonomik sömürü argümanının* gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu görüşe göre, devletin itici gücünü oluşturacağı ekonomik kalkınma hamlesinin aktörleri olacakları beklentisiyle desteklenen işletme grupları devletle kurdukları ilişkiler sayesinde ekonomik güç yanında politik nüfuz elde etmektedirler. İşletme grupları elde ettikleri politik nüfuzu ekonomik sistem içerisindeki ayrıcalıklı yerlerini sağlamlaştırarak devletin sağladığı imtiyazlardan yararlanmayı sürdürmek için kullanmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, işletme grupları ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde rol oynamak bir yana rekabetin sınırlandırıldığı bir ortamda aynı imkânlardan yararlanamayan büyük işletmeler kesimi dışındaki diğer işletmelerin ekonomik çıkarları aleyhine gelişmektedirler. Hatta bu nedenlerle toplumun zenginleşmesi ve refahının artmasının önünde engel oldukları değerlendirilmektedir. Bu nedenlerle *ekonomik sömürü* aracı olarak görülmektedirler.¹⁴

Finans alanında yapılan çalışmalar, işletme gruplarının sahiplik ve kontrol yapısınının bağlı işletmelerin azınlık hissedarları üzerindeki ekonomik açıdan olumsuz etkilerini araştırmaktadır. Araştırma sonuçları işletme gruplarının dikey kontrolü sağlayan piramit yapılar kurduğunu göstermektedir.¹⁵ Bunun sonucunda bir tür kaldıraç oluşturulmakta az sermayeyle dikey kontrolü sağlanan büyük yapılar yönetilmektedir. Bağlı işletmeler arasında dikey ilişkilerin yanısıra karşılıklı hisse tutma ya da borç verme yoluyla yatay ilişkiler de kurulmaktadır. Bu ilişkilerin azınlık hissedarlarının çıkarlarını koruyacak hukukî sistemlerinin ve kurumsal yönetim uygulamalarının gelişmediği bağlamlarda azınlık hissedarlarının ekonomik çıkarlarının aleyhine kullanılabilirdiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, gelişen piyasalardaki azınlık hissedarlarının belki diğer alternatiflerine göre işletme grupları-

14 Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 7-10.

15 Öneğin, piramit yapıya sahip bir işletme grubunun bağlı işletmelerinden “A” şirketi çoğunluk hissedarı olarak “B” şirketini kontrol etmektedir. B şirketi de çoğunluk hissedarı olarak “C” şirketini kontrol etmektedir.

nın bağılı işletmelerini daha güvenilir bulduklarından tüm bunlara rağmen bu işletmelere azınlık hissedarı olmayı tercih edebildikleri belirtilmektedir. Azınlık hissedarları açısından ortaya çıkan olumsuz etkileri özetlerken sözkonusu hissedarlar arasında sadece bireysel yatırımcıların değil devlet kurumları, devlet bankaları ulusal yatırım fonları olabildiğini de belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla işletme gruplarının sadece bireysel yatırımcıları değil kamu kurum ve kuruluşlarını da benzer şekilde ekonomik kayba uğratması mümkün görülmektedir.¹⁶

Sosyoloji bakış açısıyla yapılan araştırmalar, *sosyal sermaye ve gömülü yetkinlikler argümanının* gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu argüman bireyler ve örgütler arasındaki sosyal ve ekonomik ilişki ağlarının yapısı ve sözkonusu ağlara gömülü yetkinliklerin işletme gruplarının oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu bakış açısıyla yapılan araştırmalar, ilişkilerde güvenin öneminin yüksek olduğu bağlamlarda etnik grup, hemşehrilik, akrabalık, arkadaşlık ilişkileri gibi sosyal ilişkilerin örgütsel kaynaklara ulaşmayı ve öğrenmeyi kolaylaştırmasının yanısıra riskin paylaşılmasını sağlaması nedeniyle grupların oluşumunda etkili olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, sosyal ilişkilerin teknik işlerde uzmanlaşma ve yönetim konularında yetkinlik geliştirmenin teminatı olmadığı belirtilmektedir.¹⁷ Bu nedenle, sosyal ilişkilerin işletmecilik açısından gelişmenin önünde engel oluşturabileceği de değerlendirilmektedir. İkinci olarak, işletme gruplarının bağılı işletmeleri arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler ağının yapısının sosyal ve ekonomik bağlamla birlikte değişeceği görülmektedir. Buna göre, işletme gruplarında sosyal ve ekonomik ilişkilerin oynadığı rol de zaman içerisinde değişebilecektir.¹⁸ İşletme gruplarının gömülü yetkinliklerin hukuk sisteminin ve piyasa kurumlarının yeterince gelişmemesinin doğurduğu maliyetleri düşürerek riskleri azalttığı söylenebilir. Ayrıca, siyasî ve bürokratik elitlerle ilişkilerin yürütülmesini sağladığı öngörülebilir.

İşletme gruplarının oluşumunu *kurumsal boşluklar ve piyasa aksaklıkları argümanı*yla açıklayan bakış açısı ilişkisiz sektörlere girerek gelişen işletme gruplarının oluşumunu uzmanlaşmış aracı kurumların eksik ya da yeterince gelişmemiş olmasına bağlamaktadır. Bu kurumların bir kısmını sadece devlet kurumları bir kısmını da piyasa şirketleri oluşturmaktadır. Mal piyasası aracı kurumlarından perakendeciler alıcı ve satıcıları buluştururlar. İş gücü piyasasında üniversiteler, iş ve işçi bulma kurumları ve kariyer siteleri iş ve perso-

16 Tarun Khanna ve Yishay Yafeh, *a.g.e.*, ss. 343-348.

17 Mark Granovetter, *a.g.e.*, ss. 108-111.

18 Lisa A. Kesiter, "Exchange Structures in Transition: Lending and Trade Relations in Chinese Business Groups". *American Sociological Review*. Cilt: 66, No: 3, 2001, ss. 336-360.

nel arayanları buluştururlar. Sermaye piyasasında finansal analistler, yatırım fonları, girişim sermayesi şirketleri ve yatırım bankaları fon ihtiyacı olanlarla yatırımcıları buluştururlar. İstatistik kurumları, veri tabanı sağlayıcıları, yönetim danışmanlığı şirketleri, pazar araştırması şirketleri, ekonomi ve iş dünyası yayınları işletmelerin bilgiye ulaşmasını sağlar. Hukuk şirketleri, muhasebe şirketleri, bağımsız denetim şirketleri, kalite sertifikasyon şirketleri, akreditasyon ajansları ve derecelendirme şirketleri enformasyon analizi yaparak uzman görüşü sunar.¹⁹ Ekonomistler etkili aracılık hizmetlerinin mal, sermaye ve işgücü piyasalarında bilgiye ulaşma ve sözleşme maliyeti sorunlarını çözdüğünü belirtmektedirler. İşletmelerin faaliyet sahasını belirleyen büyük ölçüde işlem maliyetleri olarak anılan bu maliyetlerdir. Mal, sermaye ve işgücü piyasalarındaki uzmanlaşmış aracı kurumların yokluğu ya da etkin olmaması nedeniyle işlem maliyetlerinin artması işletmeleri piyasa aksaklıklarını ikame edecek yatırımlar yapmaya yönlendirir. Mal piyasası aksaklıklarının yarattığı sorunun üstesinden gelmek amacıyla gıda üreticiliği yapan bir şirket gıda perakendeciliği alanına girebilir. Sermaye piyasası aksaklıklarının üstesinden gelmek amacıyla banka kurabilir. İş gücü piyasası aksaklıklarının üstesinden gelmek amacıyla üniversite kurabilir. İşletme grupları ayrıca farklı sektörlerdeki şirketleri arasında sermaye, mal ve işgücü hareketleri gerçekleştirerek aksak piyasaları ikame eden iç piyasalar yaratabilir.²⁰

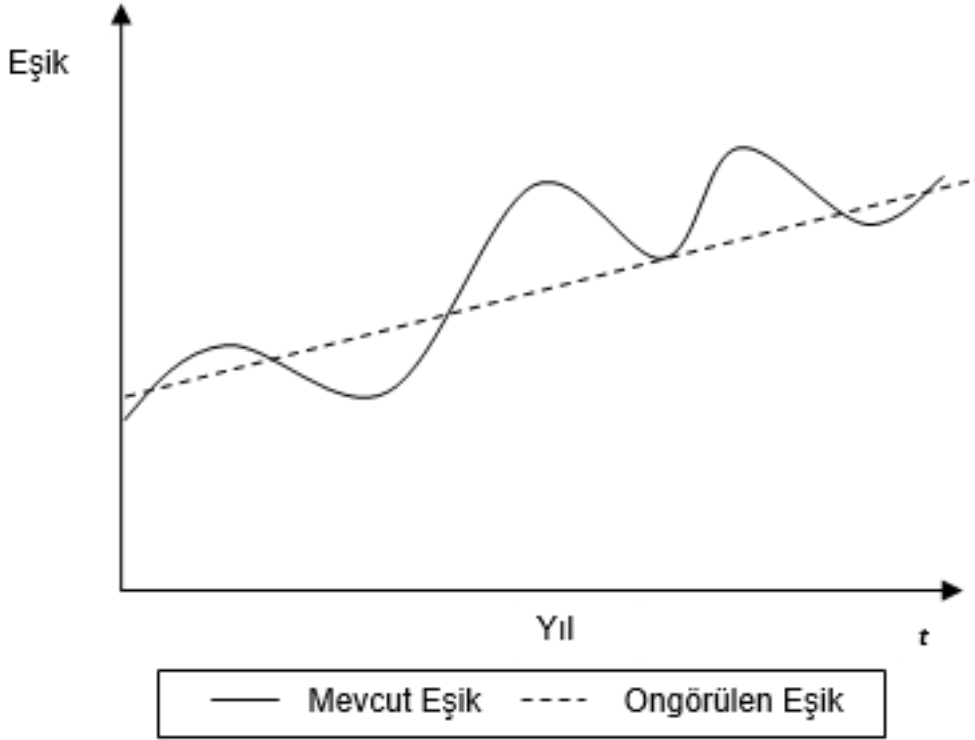
İşletme gruplarının aksak piyasaları ikame eden grup içi mekanizmalar yaratması için belirli bir çeşitlenme derecesine ulaşmasının gerekeceği öngörülebilir. Grup bu eşiğe ulaşıncaya dek farklı sektörlerle girerek iş çeşitlendirmesinin yararlarından çok maliyetleriyle karşılaşabilir. Bu eşiğe ulaştıktan ve kaynak transferlerini sağlayacak etkin mekanizmalar kurulduktan sonra ise grup olmanın avantajlarından yararlanılabilir. Bununla birlikte, gruplar bu kritik ilk eşiği aştıktan sonra ilişkisiz çeşitlendirme derecesini arttırmaya devam ettiklerinde ilk başlarda düşen maliyetler ikinci bir eşikten sonra tekrar artabilir. Bu artış, çeşitlenmenin derecesine uygun karmaşıklıkta yönetim yapısını geliştirmenin zorluklarından kaynaklanabilir. Grupların performansını etkileyen eşik noktaları piyasa aksaklıklarının düzeyine göre değişebilir. Piyasa aksaklıkları azaldığında grupların maliyet avantajı sağlayacağı çeşitlendirme derecesi eşığının yükselmesi beklenir (Şekil 1). Bu nedenle, yeni kuşak işletme gruplarının gelişmesi zorlaşabilir. Erken dönem işletme grupları ise, çeşitlenme derecesini uygun seviyede tuttıkları sürece grup olmanın avantajlarından yararlanmaya devam edebilirler. Benzer şekilde, piyasa aksaklık-

19 Tarun Khanna ve Krishna G. Palepu, "Emerging Giants: Building World-Class Companies in Developing Countries", *Harvard Business Review*, 2006, Sayı: 84. s. 10.

20 Tarun Khanna ve Krishna G. Palepu, "The Future of Business Groups in Emerging Markets: Long Run Evidence from Chile", *Academy of Management Journal*, 2000, Cilt:43, Sayı:3, ss. 268-285.

larının azalması grupların uygun yönetim yapısını geliştirmekte zorlanacakları çeşitlenme derecesinin üst eşiğini aşağıya çekebilir. Bu durumda, ilişkisiz iş çeşitlendirme yoluyla gelişen işletme gruplarının avantajlarının azalacağı öngörülebilir.²¹ Bu açıklamalar, işletme gruplarının oluşumunu büyük ölçüde işlem maliyetlerine bağlarken devletin işlem maliyetlerinin artması ya da düşmesinde rol oynayabileceği düşünülebilir. Etkin piyasaların gelişmesi büyük ölçüde kurumların gelişmesine bağlıdır. Ekonomik bakış açısıyla kurumlar devlet ya da özel sektör tarafından kurulan uzmanlaşmış ekonomik araçlar olarak görülürken, genel anlamıyla hukuk sistemi, özel mülkiyet hakları, denetleyici kurumlardan söz edilebilir. Devletin bu kurumların gelişmesi yönündeki çabalarının yetersiz kalması işlem maliyetlerini yükseltir.

Şekil 1: Piyasa Aksaklıklarının Düzelmesinin Eşik Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Tarun Khanna ve Krishna G. Palepu. a.g.e, 2000, s. 277

Kaynak-temelli yaklaşım işletme gruplarının oluşumunu teknik bilgi ve teknoloji edinimi argümanı ile açıklamaktadır. Bu argümana göre, geç sanayile-

²¹ Tarun Khanna ve Krishna G. Palepu, a.g.e., s. 277.

şen ülke bağlamında erken dönem işletme gruplarının oluşumu işletmelerin teknik bilgiden yoksun olmaları ve teknolojiye ulaşma konusunda sorunlar yaşamalarıyla açıklanmaktadır. Geç sanayileşen ülke işletmelerinin uluslararasılaşması düşük teknolojili emek yoğun üretim gerçekleştirdiklerinde üretim maliyetleri düşük olsa dahi en düşük maliyetlerle üretim yapmadıkları sürece diğer geç sanayileşen ülke işletmeleri tarafından sınırlandırılır. Bunun sebebi düşük teknolojili üretim tekniklerinin hızla diğer geç sanayileşen ülkelere yayılması, gelişmiş ülkelerdeki orta teknolojili işletmelerin de teknolojilerini geliştirmeye devam etmeleridir. Sanayileşmiş ülkelerin orta teknolojili işletmeleri yenilik yapma hızını yavaşlattıklarında ya da tamamen durdurduklarında geç sanayileşen ülke işletmelerinin önündeki bu engel kalkmış olur. Geç sanayileşen ülke işletmelerinin teknik bilgi ve teknolojiye erişim zorlukları yaşaması nedeniyle uluslararasılaşmalarının sınırlı olması uygun ölçek büyüklüğüne ulaşmalarını engeller. Bu nedenle kendi yerel pazarlarında da yeterince rekabetçi olamayabilirler. Söz konusu işletmeler yerel pazar doygunluğa ulaştığında uluslararasılaşarak büyüyemedikleri için korumacı ticaret politikalarıyla rekabetin sınırlandırıldığı yerel pazarda ilişkisiz sektörlere yatırım yaparak büyürler.²²

Bu koşullarda sanayileşen ülke işletmeleriyle sanayileşmiş ülke işletmeleri arasında bir yerli-yabancı rekabeti yaşanmaz, bunun yerine geç sanayileşen ülke işletmelerinin kendi arasında yerli-yerli rekabeti yaşanır. Bu bağlamda, çoğunlukla mülkiyet haklarının ihlal edilmesine göz yumulurken, rüşvetin yaygınlaşması da kaçınılmaz olmaktadır. Bunun sonucunda geç sanayileşen ülke işletmeleri teknolojik yenilik yaparak değil korumacı ticaret politikaları sayesinde ekonomik rant sağlayarak gelişmektedirler.²³ Geç sanayileşen ülkelerde korumacı politikaların uygulandığı dönemlerde yerli iş adamının en önemli becerisi *ilişki kurma becerisi* olmaktadır. İş adamları ekonomik teşvikler ve çeşitli imtiyazlardan yararlanmak için yerelde siyasi ve bürokratik elitlerle, teknik bilgi ve teknolojiye ulaşmak için yurtdışında sanayileşmiş ülke işletmeleriyle ilişkiler kurabildikleri sürece yeni sektörlere girebilmektedirler. Yeni bir sektöre yatırım yapmak ilişki becerilerini kullanarak kaynaklara ulaşmayı gerektirse de yeni bir yatırımın gerçekleştirilmesi ya da mevcut bir yatırımın kapasitesinin arttırılması fizibilite analizi, proje yönetimi, proje mühendisliği, tedarik, imalat ve operasyona geçme yetkinlikleri gerektirmektedir. Bunlar *proje yönetimi becerisi* olarak anılan becerilerdir. İşletmeler proje yönetimi becerisi kazandıktan sonra bu bilgiyi yeni sektörlere girmek için

22 Alice Amsden ve Takashi Hikino, "Project Execution Capability, Organizational Know-how and Conglomerate Corporate Growth in Late Industrialization", *Industrial and Corporate Change*, 1994, Cilt:3, Sayı:1, ss. 111-147.

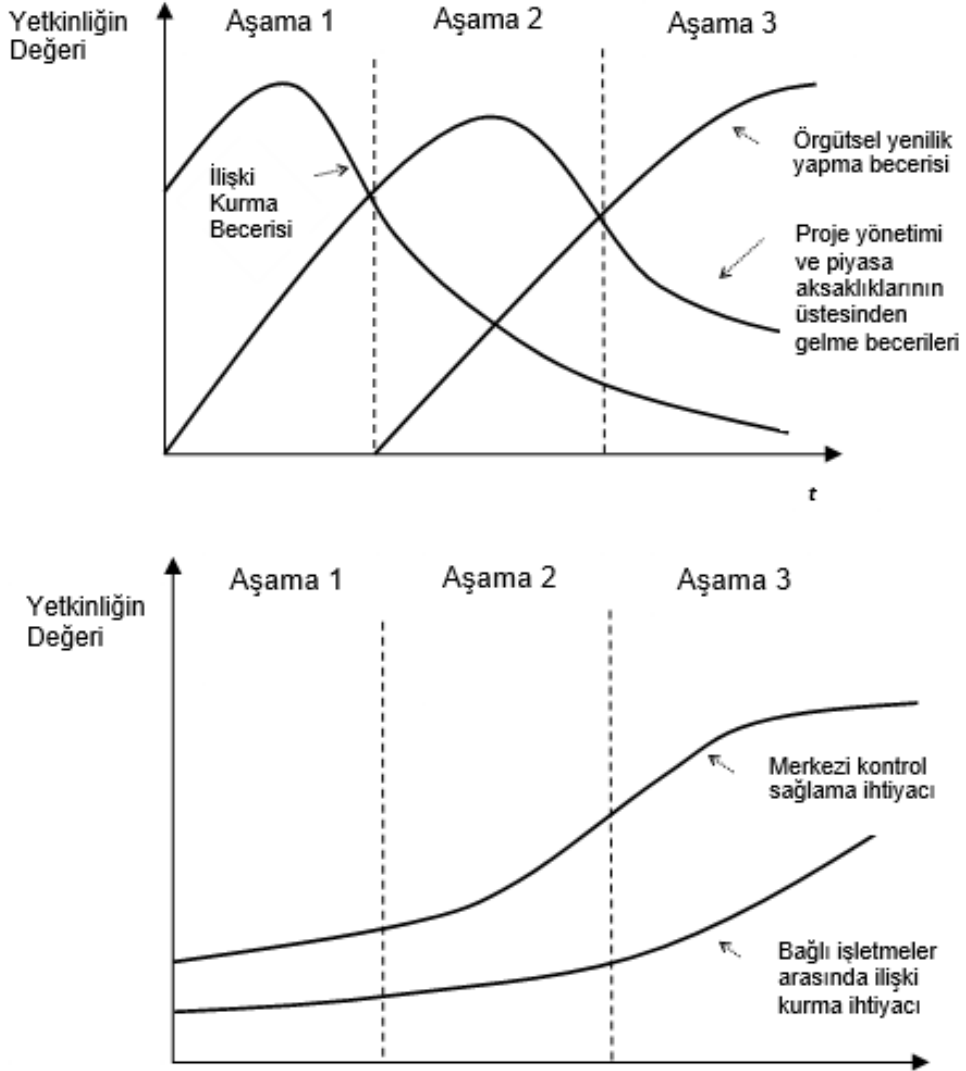
23 Alice Amsden ve Takashi Hikino, *a.g.e.*, ss. 99-104.

tekrar kullanabilmektedirler. Geç sanayileşen ülkelerde korumacı ekonomi politikaları sürdürüldüğü sürece ilişki kurma ve proje yönetimi becerisine sahip işletmeler yeni sektörlere yatırım yaparak büyümeye devam edeceklerdir. Bunun sonucunda, birbiriyle teknolojik anlamda ilişkisiz çeşitlenmiş bağı işletmelerden oluşan işletme grupları gelişecektir. Bu aşamada işletme gruplarının bağı işletmeleri arasında teknik bilgi paylaşmak ya da teknolojik yenilik yapmak için ilişkiler geliştirilmesine pek ihtiyaç duyulmayacaktır. İşletme gruplarının yenilik yapma becerisi ancak devletçi ekonomi politikaları ve ticari korumacılığın yerini serbest ticaret koşullarında gerçekleşen rekabete bırakmasıyla mümkün olabilecektir. Bunun gerçekleşmesi için özel mülkiyet haklarının da güvence altına alınması gerekecektir. Bu yeni gelişen koşullar arasında işletme grupları teknolojik olarak ilişkili sektörlerle yatırım yapacak, bağı işletmeleri arasında teknik bilgi paylaşımını arttıran yatay bütünleşme mekanizmalarını kurmaya yönelecektir. Bunları yaparken merkezileşme yoluyla dikey bütünleşme ve kontrolü sağlayacaktır.²⁴ Şekil 2, işletme gruplarının ilişki kurma, proje yönetimi ve yenilik yapma becerilerinin örgütsel bağlama göre öneminin nasıl değiştiğini göstermektedir. Şekil 1’de “Aşama 1” devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı erken dönemi, “Aşama 2” piyasa ekonomisi yöneliminin arttığı ancak yeniden dağıtımcı politikaların yürürlükte olduğu daha sonraki dönemi,

“Aşama 3”, ise özel mülkiyet, serbest mübadele, serbest ticaret, girişimcilik ve rekabet koşullarının sağlandığı piyasa ekonomisi dönemini tanımlamaktadır. Şekil 2’de görüldüğü üzere, devletçilikten piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ilişki kurma ve proje yönetimi becerilerinin önemi azalmakta, yenilik yapma becerisinin önemi artmaktadır. Buna bağı olarak, bağı işletmeler arasında teknik bilgi ve teknoloji paylaşmayı etkinleştirecek yatay bütünleşme mekanizmalarının geliştirilmesi ihtiyacı artarken, dikey bütünleşmeyi sağlayacak merkezileşme ihtiyacı da artmaktadır.

24 Karl Kock ve Mauro Guillen, “Strategy and Structure in Developing Countries: Business Groups as an Evolutionary Response to Opportunities for Unrelated Diversification”, *Industrial and Corporate Change*, 1994, Cilt:10, Sayı:1, ss. 77-113.

Şekil 2: Grupların Örgütsel Yetkinliklerinin Gelişmesi

Kaynak: Carl J. Kock ve Mauro F. Guillen. a.g.e, 2001, s. 80.

İşletme gruplarının oluşumu ve gelişimini yaşam seyri aşamaları ve evrimci model bakış açısıyla yorumlayan araştırmacılar işletme gruplarının yaşam seyrinin belirli aşamalardan geçeceğini ya da değişen kurumsal bağlarla birlikte evrileceğini öngören *uluslararasılaşma sonucunda örgütsel formun dönüşümü argümanını* geliştirmişlerdir. Bu argümana göre, aile iş-

letmesi özelliği taşıyan işletme grupları üç farklı aşamada gelişeceklerdir. Giriş aşamasında, tercihli krediler ve teşvikler gibi devlet destekleri, pazara ilk giren olmanın verdiği çeşitli avantajlar ve korumacı ticaret politikasıyla sınırlandırılmış rekabet koşulları erken dönem büyüme fırsatları sunacaktır. Büyüme aşamasında, işletme grupları içe dönük uluslararasılaşma yoluyla teknik bilgi ve teknoloji edinimi gerçekleştirerek teknolojik olarak ilişkisiz sektörlere yatırım yapmaya başlayacaklardır. Bu süreçte aile işletmelerinin profesyonelleşme arayışları artacaktır. Olgunlaşma aşamasında ise, işletme gruplarının bağlı işletmelerinin bazıları çok uluslu işletmelere dönüşmesi sonucunda işletme gruplarının çözüleceği öngörülmektedir.²⁵ Bu yaklaşımı tamamlayacak şekilde, işletme gruplarının uluslararasılaşma sürecinin incelendiği araştırmalarda işletme gruplarının faaliyet gösterdiği ülke bağlamını etkileyen dış ve iç gelişmeler doğrultusunda farklı kuşak işletmelerin uluslararası işletmecilik faaliyetlerinin bağlamla ilişkili biçimde evrileceği öngörülmektedir.²⁶ İşletme grupları uluslararasılaşma sürecinde grup olmanın çeşitli avantajlarından yararlanırlar. Örneğin, bağlı işletmelerinin bir kısmının edindiği uluslararasılaşma tecrübesinden diğer işletmeler de yararlanır. Bu türden bilgi uluslararası işletmeciliğin bilgi ve maliyet sorunlarının çözümüne katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, gruplar kendi yerel pazarlarında başarılı iş ortaklıkları kurdukları yabancı şirketlerin komşu ülke pazarlarına girişinde bu şirketlerle ortaklık ve işbirlikleri kurarak bölgesel genişlemelerinde rol oynayabilirler.²⁷ İşletme gruplarının uluslararasılaşması piyasa aksaklıklarının hâkimiyetini sürdürdüğü diğer az gelişmiş ve gelişen piyasalara yönelik olabileceği gibi, gelişmiş piyasalara yönelik de olabilir. Gelişen piyasa kökenli grupların gelişmiş piyasalara yönelerek şirket satın alma ve birleşmeler gerçekleştirilmesi ve doğrudan yatırımlar yapması yeni girdikleri bağlama uygun olarak sektör sayılarını sınırlandırmalarını gerektirebilir. Bunun sonucunda gruplar, Güney Kore’de olduğu gibi H-form olarak anılan holding formundan M-form olarak anılan tek bir işletme çatısı altında farklı iş sahalarında faaliyet gösteren *çok bölümlü yapıya* geçebilirler. Bu geçiş, Güney Kore’de olduğu gibi, devletin yönlendirdiği radikal bir örgütsel dönüşüm sürecine bağlı gerçekleşebileceği gibi piyasa kurumlarının gelişmesine uyumlu olarak ilerleyen aşamalı bir süreçte de gerçekleşebilir.

25 Daekwan Kim ve diğerleri, "The Role of Family Conglomerates in Emerging Markets: What Western Companies Should Know", *Thunderbird International Business Review*, 2004, Cilt: 46, Sayı: 1, ss. 13-38.

26 Bahattin Karademir ve Attila Yaprak, *a.g.e.*, ss. 483-514.

27 Attila Yaprak ve Bahattin Karademir, "Emerging Market Multinationals' Role in Facilitating Developing Country Multinationals' Regional Expansion: A Critical Review of the Literature and Turkish MNC Examples", *Journal of World Business*, 2011, Cilt: 46, Sayı: 4, ss. 438-446.

Tablo 1: İşletme Gruplarının Oluşumu ve Gelişimine Yönelik Başlıca Argümanlar		
Argüman	Varsayım	Tanımlayıcı Koşullar
Devlet Desteği ve Devlete Bağımlılık Argümanı	Devleti yöneten siyasi elitlerin otoriter modernleşme anlayışını benimsediği, ekonominin yerli aktörlerini güvene dayalı ilişkilerle seçtiği dönemlerde iş dünyası siyasi elitlerden ya da sivil ve askeri bürokrasiden tamamen bağımsız olamaz. Devlet, grupları büyük kalkınma hamlesinin ekonomik aracı olarak görebilir. Devletle ilişkiler zamanla bozulabilir.	<ul style="list-style-type: none"> - Otoriter modernleşme anlayışı - Yerli işadamları sınıfı yaratma arayışı - Güven duyulan kişilerin desteklenmesi - Devlet destekleri (kredi, teşvik, izin vb) - Karşılıklı ilişkilerin yönlendirdiği süreç - İlişkiler her zaman uyumlu gelişmeyebilir - Devlet desteği alamayan gruplar olabilir
Yerini Sağlama ve Ekonomik Sömürü Argümanı	İşletme grupları devlette ilişkileri sayesinde ekonomik güç yanında politik nüfuz elde eder. Bunu ayrıcalıklı yerlerini sağlama için devletle ilişkileri imkân ve imtiyazlardan yararlanmak için kullanırlar. Piramit yapılar oluşturarak az sermayeyle büyük yapıları yönetir. Kurumsal yönetim uygulamalarının zayıf olması ve bağımsız denetim eksikliğine bağlı olarak azınlık hissedarlarının çıkarları istismar edilir.	<ul style="list-style-type: none"> - Ticari korumacılık, ekonomik kayırmacılık - Ekonomik güç ve politik nüfuz elde etme - Ayrıcalıkları korumaya yönelik çabalar - Diğer ekonomik aktörlerle çıkar çatışması - Piramit yapı özelliklerini taşıyan sahiplik - Gelişmemiş kurumsal yönetim yapıları - Bağımsız denetimin eksikliği - Azınlık hissedarlarının istismarı
Sosyal İlişkiler ve Sosyal Gömülülük Argümanı	Ekonomik faaliyetler açısından güvene dayalı ilişkiler önem taşıdığına işletme grupları etnik grup, dini inanç, hemşehricilik, akrabalık, arkadaşlık ilişkileriyle gelişir. İşletme gruplarının bağlı işletmeleri ekonomik ve sosyal ilişkilerle birbirine bağlanmıştır. Bu ilişkiler ağ yapılar oluşturur. Bu yapılar gömülü örtülü bilgi ve yetkinler bulunur. Bunlar grupların kaynaklara ulaşmasını ve öğrenmesini kolaylaştırır.	<ul style="list-style-type: none"> - Yasalar ve hukuk sisteminin eksiklikleri - Güvene dayalı ilişkilerin önem taşıması - Sosyal ilişkilerle gelişen işletme grupları - Sosyal ilişkiler ağına gömülü yetkinlikler - İlişkiler profesyonelliğin teminatı değil - Değişimin önünde engel de oluşturabilir - Hukuk sistemi gelişirse önemi azalabilir

Tablo 1: İşletme Gruplarının Oluşumu ve Gelişimine Yönelik Başlıca Argümanlar (devamı)		
Argüman	Temel Varsayımlar	Tanımlayıcı Koşullar
Kurumsal Boşluklar ve Piyasa Aksaklıkları Argümanı	Gelişen piyasalarda uzmanlaşmış araçların bulunmaması ya da yeterince gelişmemiş olması nedeniyle mal, sermaye ve işgücü piyasalarında işlem maliyetleri yüksektir. İşsizlik sektöründe çeşitlenmiş gruplar bağlı işletmeleri arasında kaynak transferleri yaparak dışarıda aksak olan piyasaları ikame eden grup içi piyasalar yaratırlar.	<ul style="list-style-type: none"> - Uzmanlaşmış araçların eksik olması - Mal piyasası aksaklıkları - Sermaye piyasası aksaklıkları - İşgücü piyasası aksaklıkları - İşlem maliyetlerinin yüksek olması - Aksak piyasaları ikame eden iç piyasalar
Teknik Bilgi ve Teknoloji Edinimi Argümanı	Geç sanayileşen ülkelerin işletmelerinin uluslararasılaşmasının önünde teknik bilgi ve teknoloji edinimi engelleri bulunur. İşletme grupları uluslararası pazarlara girmekte zorlandıkları için konumacı ticaret politikalarıyla korunan yerel pazara odaklanırlar. Faaliyet gösterdikleri sektör doygunluğa ulaştığında büyümek için yeni sektörlerle yönelirler.	<ul style="list-style-type: none"> - İlişki kurma ve proje yönetimi becerilerini kullanarak iç pazarda ilişkisiz çeşitlenme - Piyasa kurumlarının gelişimine bağlı olarak yenilik yapma becerisinin gelişmesi - Yenilik yapma becerisi sayesinde dışa dönük uluslararasılaşma
Uluslararasılaşma Sonucunda Örgütsel Formun Dönüşümü	İşletme grupları farklı gelişim aşamalarından geçer. Giriş aşamasında devlet desteği büyüme fırsatları sunar. Büyüme aşamasında işletme gruplarının içe dönük uluslararasılaşması teknik bilgi ve teknoloji edinimine yardımcı olur. Olgunlaşma aşamasında grupların bağlı işletmelerinin bir kısmı çok uluslu işletmelere dönüşür. Sektörel çeşitlenme azalır. İşletme gruplarının holding formundan (H-form) çok bölümlü yapıya (M-form) yönelmesi beklenir.	<ul style="list-style-type: none"> - Teknik bilgi ve teknoloji edinimi kısıtları büyümek için uluslararasılaşmayı engeller - İçe dönük uluslararasılaşma sırasında teknik bilgi ve teknoloji edinimi sağlarlar - Dışa dönük uluslararasılaşmanın hızlanması sonucunda ölçek büyüklüğü oluşturulur - İşletme grubunun yapısı ilişkisiz yapıdan çok bölümlü yapıya dönüşür

İşletme Grupları Yazını Devletle İlişkileri Ne Ölçüde Açıklıyor?

İlişkisiz sektörlerde çeşitlenen işletme gruplarının neden geç gelişen ülkelerde yaygın olduğunu farklı kuramsal bakış açılarıyla inceleyen araştırmacılar esas olarak işletme gruplarının nasıl oluştuğu ve geliştiğine yönelik açıklamalar sunmaktadır. Pek çok geç gelişen ülkede işletme gruplarının oluşumunda devlet politikalarının etkisi olduğu için bu açıklamalar devlet ve işletme grupları arasındaki ilişkileri kısmi olarak açıklamaktadır. Bu açıklamalardan, ilk olarak, *devlet desteği ve devlete bağımlılık argümanı* kapsamında grupların devletin ekonomik kalkınma hamlesinin aracı olarak yerli iş adamı sınıfı yaratma arayışına girmesinin işletme gruplarının oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Otoriter rejimlerde politik gücün aynı zamanda ekonomik güç elde etme eğilimi olabilir ya da iş adamlarının sermaye birikimi sağladıktan sonra rejim ya da iktidar için tehdit oluşturmasından çekinilebilir. Bu nedenlerle iş adamları daha baştan güvene dayalı ilişkilerle seçilebilir. İkinci olarak, *sosyal ilişkiler ve sosyal gömülülük argümanı* kapsamında etnik grup, dini inanç, hemşehrilik, akrabalık, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerin desteklenecek iş adamlarının seçiminde etkili olabileceği düşünülebilir. Sosyal ilişkiler devletle ilişkilerin yürütülmesi kadar işletme gruplarının yönetimi açısından da önemli olabilir. Bununla birlikte, sosyal ilişkilerin bozulması nedeniyle devletle ilişkiler de bozulabilir. Ayrıca, sosyal ilişkiler güven sağlamasına karşın profesyonelleşmenin teminatı değildir. Bu nedenle, etnik grup, dini inanç, hemşehrilik, akrabalık, arkadaşlık ilişkileriyle gelişen iş sistemleri beklenen gelişmeyi gösteremeyebilir. Üçüncü olarak, *yerini sağlamlaştırma ve ekonomik sömürü argümanına* göre, ekonomik anlamda beklenen gelişmeyi sağlayamayan grupların ekonomik ayrıcalıklarının koruma ve sistemdeki yerlerini sağlamlaştırma arayışına girmesi beklenebilir. Bunun için, sosyal ilişkilerini ve ekonomik güçlerini kullanarak ticari korumacılık ya da ekonomik kayırmacılık teleplerinde bulunabilirler. Dördüncü olarak, *kurumsal boşluklar ve piyasa aksaklıkları argümanına* göre işletme gruplarının oluşumu büyük ölçüde uzmanlaşmış aracı kurumların eksikliğine bağlanabilir. Devletin mal, sermaye ve işgücü piyasalarında uzmanlaşmış aracı kurumların gelişmesine yönelik yasal ve teknik altyapının oluşmasını sağlayamaması nedeniyle bu kurumlar yeterince gelişmeyebilir. Ayrıca, ticari korumacılık ve ekonomik kayırmacılık nedeniyle de bu kurumlar gelişmeyebilir. Bu sebeplerle işletme grupları ilişkisiz sektörlerdeki şirketleri arasında sosyal ve ekonomik bağlar kurarak bilgi ve kaynak transferleri yapmak suretiyle dışarda aksak olan piyasaları kendi bünyelerinde işler hale getirebilirler. Beşinci olarak, teknik bilgi ve teknoloji edinimi argümanı kapsamında, işletme gruplarının oluşumu büyük ölçüde teknik bilgi ve teknolojiye ulaşmanın sınırlı olmasıyla açıklanmak-

tadır. Devletin ticari koruma tedbirleri nedeniyle yabancı sermaye girişleri düşük kalmaktadır. Hâlbuki yabancı yatırımlar sayesinde teknik bilgi ve teknolojinin yerli işletmelerle ortaklık kurma, dışarı iş verme, personel transferi vb yollarla yayılması beklenebilir. Bunun yanı sıra, yine ticari korumacılık nedeniyle rekabetin yerli-yabancı yerine yerli-yerli boyutunda gerçekleşmesi düşük teknolojili üretimle iç pazar odaklı büyümeye sebep olabilir. Beşinci olarak, *uluslararasılaşma nedeniyle örgütsel formun dönüşümü argümanına* göre, işletme gruplarının iç pazar odaklı büyümesi içe dönük uluslararası ortaklıklarla desteklenir. Dışa dönük uluslararasılaşma hızlanmadığı sürece gruplar ilişkisiz sektörlerde faaliyetlerine devam ederler.

Son yıllarda gelişen piyasalardaki işletmelerin yaşam seyrininin ulusal kurumsal bağlamdaki farklılıkların göz önünde bulundurulurak incelenmesi gerektiği görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır. Yönetim ve strateji yazınında kurumsal kuramının gelişen piyasa işletmelerinin stratejilerini açıklamak için endüstriyel organizasyon bakış açısı ve kaynağa dayalı bakış açısını tamamladığı sıkça dile getirilmektedir.²⁸ Bu bakış açısına uygun son zamanlarda yayınlanan yeni bir çalışma işletme grupları ve devlet ilişkilerine yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Carney ve meslektaşlarına göre, devletin işletme gruplarının gelişimine etkisi iki boyut ve dört hücreden oluşan bir matris çerçevesinde kavramsallaştırılabilir (Bakınız, Şekil 3).²⁹

28 Mike W. Peng ve diğerleri, "The Institution-based View as a Third Leg for a Strategy Tripod", *The Academy of Management Perspectives*, 2009, Cilt: 23, Sayı: 3, ss. 63-81.

29 Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 52.

Şekil 3: Grupların Örgütsel Yetkinliklerinin Gelişmesi

<p style="text-align: center;">Hücre 3</p> <p style="text-align: center;">Rekabetçi Gruplar:</p> <p>İşletme grupları yerel pazarda kurumsal boşluklar azalsa da ulusal ve uluslararası alanda rekabetçi olmayı sürdürecektir. Gruplar diğer örgütsel formlarla birlikte varlıklarını devam ettirecektir.</p> <p style="text-align: center;">Grupların Uyum Şekli: Odaklanma, uluslararasılaşma</p>	<p style="text-align: center;">Hücre 4</p> <p style="text-align: center;">Kaçış stratejileri:</p> <p>İşletme grupları yeni yatırımlarını kurumların güçlü olduğu ülkelere yönlendirecektir. Bazı gruplar ülkeyi terk edecektir. Mülkiyet haklarını koruyan hukuk sisteminin olduğu gelişmiş ülkelere kaçacaklardır.</p> <p style="text-align: center;">Grupların Uyum Şekli: Kaçış</p>
<p style="text-align: center;">Hücre 1</p> <p style="text-align: center;">KB' Bakış Açısı:</p> <p>Ulusal pazarda mal, sermaye ve iş gücü piyasalarındaki aksaklıkların azalması sonucunda gruplarda çözümler başlayacak ve sonunda işletme grupları dağılacaktır.</p> <p style="text-align: center;">Uyum Sağlayamama Sendromu: Çöküş/Dağılıma</p>	<p style="text-align: center;">Hücre 2</p> <p style="text-align: center;">YS/ES** Bakış Açısı:</p> <p>İşletme grupları ayrıcalıklarını koruyarak ekonomik sömürü elde etmek amacıyla siyasi ve bürokratik elitleri elde tutmaya çalışacaklardır.</p> <p style="text-align: center;">Uyum Sağlayamama Sendromu: Siyasi/bürokratik elitleri elde tutma</p>

* Kurumsal Boşluklar

** Yerini Sağlamaştırma ve Ekonomik Sömürü

Kaynak: Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, 2017, s. 52.

Carney ve arkadaşları *kurumsal boşluklar ve piyasa aksaklıkları argümanı* ile *yerini sağlamaştırma ve ekonomik sömürü argümanını* esas alarak oluşturdukları kavramsal modelde “güçlü devlet” ve “zayıf devlet” ayrımını yapmaktadır. Bu kapsamda, kurumsal boşluklar ve piyasa aksaklıkları argümanının

piyasaların gelişmesini destekleyen uzmanlaşmış ekonomik aracı kurumların gelişmesine bağladığını bununla birlikte siyasi hesap verebilirlik, bürokratik şeffaflık ve hukuk devletini destekleyen kurumlar konusunda sessiz kaldığını belirtmektedirler. Araştırmacılar gerçek anlamda güçlü devletlerin siyasi hesap verebilirlik, bürokratik şeffaflık ve hukuk devletini destekleyen kurumlarla gelişeceğini belirtmektedirler. Bunun devamında “güçlü devleti” piyasaların gelişmesini destekleyen kurumları kuran ya da piyasalara rehberlik ederek ve/veya müdahalelerde bulunarak devlet kapitalizmini geliştiren devlet olarak tanımlamaktadırlar. Güçlü devletlere örnek olarak ise Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkeleri örnek göstermektedirler. Araştırmacılar “zayıf devleti” ise kurumların elitlere menfaat sağlayacak şekilde tasarlandığı devlet olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda geliştirdikleri kuramsal modelde “Hücre 1” ve “Hücre 3” (bakınız, Şekil 3), araştırmacıların tanımına göre piyasaların gelişmesini destekleyen kurumları kuran ya da piyasalara rehberlik ederek ve müdahalelerde bulunarak devlet kapitalizmini geliştiren güçlü devletlerin bulunduğu ülkelerdeki işletme gruplarını dış çevreye uyum becerisine göre sınıflandırmaktadır. “Hücre 1” güçlü devletin kurumsal boşlukları doldurması sonucunda işletme gruplarının kurumsal boşlukları doldurma ya da aksak piyasaları ikame etme işlevinin anlamını yitireceğini, bunun sonucunda gruplarından değişen kurumsal bağlama uyum gösteremeyenlerin dağılacığı durumu açıklamaktadır. “Hücre 2”, güçlü devletin kurumsal boşlukları ve piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırdığı süreçte değişikliklere uyum gösteren işletme gruplarının sektörel anlamda çeşitlenmiş iş portföylerini esas işlerine yeniden odakladığı ya da bir başka seçenek olarak dışa dönük uluslararasılaşmayı gerçekleştirdiği durumu açıklamaktadır. Aslında, güçlü devlet sadece siyasi hesap verilebilirlik, bürokratik şeffaflık ve hukuk devletini destekleyen, özel mülkiyeti koruyan devlet olarak tanımlanmış olsaydı bu açıklamalar kabul görebilirdi. Bununla birlikte, devlet kapitalizminin tercih edildiği bir ülkede kurumsal boşlukların ortadan kalkmasını beklemek fazla iyimserlik göstermek anlamına gelir. Belki devlet kapitalizminin yönlendirmelerine uyum sağlayan işletmeler Japonya ve Kore’de olduğu gibi dışa açık büyüme modeli sayesinde çok uluslu işletmelere dönüşebilirler. Ancak bunun her zaman başarılı sonuçlar vereceği oldukça tartışmalıdır.³⁰ Khanna ve Palepu, bu konu üzerine yaptıkları tartışmada, piyasa kurumları gelişmeden işletme gruplarını odaklanmaya zorlamanın grupların çökmesine neden olabileceği uyarısında bulunmaktadır. Devletin bu konularda yapabileceği en iyi şeyin piyasa kurumlarının gelişmesini desteklemek olduğunu belirtmek-

30 Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 22-36.

tedirler.³¹ Modelde, “Hücre 2” ve “Hücre 4” elitlerin menfaatleri doğrultusunda tasarlanmış kurumların yaygın olduğu zayıf devlet modellerine sahip ülkelerdeki işletme gruplarını sisteme uyum sağlama becerilerine göre sınıflandırmaktadır. Buna göre, “Hücre 2” zaman zaman otoriter de olabilen zayıf devlet modellerinde işletme gruplarının değişme becerisi taşımaması nedeniyle mevcut sistem içerisindeki ayrıcalıklı yerlerini sağlamlaştırmaya yönelik çabalar sergilerken bir yandan da ekonomik sömürüyü sürdürecekleri durumu açıklamaktadır. “Hücre 4” ise, zayıf devlet modellerinin bulunduğu ülkelerde siyasi elitlerle işletme gruplarının sahip ve yönetici elitlerinin uyumsuzluk ya da çıkar çatışması yaşaması durumunda değişme becerisi taşıyan grupların tercih edebilecekleri yollardan birisinin de uluslararasılaşma yoluyla işletmecilik faaliyetlerini başka ülkelere taşıma ya da kaçma olacağını açıklamaktadır. Bunun örneği olarak sözkonusu çalışmada örnek olarak gösterilen Türkiye’den Yıldız Holding’in bu durum için iyi bir örnek oluşturup oluşturmadığı ileride yapılacak vaka analizi türünden çalışmalarda değerlendirilebilir.³² Ancak, genel anlamda güçlü devlet ve zayıf devlet ayrımı konusunda bir kavram kargaşası yaşandığı söylenebilir. Bu nedenle kavramsal modelin açıklayıcılığı sınırlı kalmaktadır. İleride yapılacak kuramsal çalışmalarda güçlü ve zayıf devlet ayrımına “sınırlı devlet” boyutu eklenerek modelin açıklayıcılığı artırılabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Birbirini tamamlar nitelikteki kuramsal açıklamalar işletme gruplarının oluşumunda devletin etkisini gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte işletme gruplarının kendi menfaatleri doğrultusunda siyaseti ya da bürokrasiyi nasıl etkiledikleri konusunda daha fazla açıklamaya gerek duyulduğu görülmektedir. Bunun için yönetim, siyaset bilim ve ekonomi disiplinlerinde *şirket politik etkinliği* [corporate political activity] konusunda gelişen yazın incelenebilir. Küreselleşme nedeniyle politik aktörlerin ve kurumların sayısının artması nedeniyle bu konu daha ilginç bir araştırma alanına dönüşmektedir. Özellikle gelişen piyasalarda erken dönemlerdeki politik ve ekonomik koşullardan farklı bağlamlarda yeni kuşak işletme gruplarının gelişmesi bu konuyu daha da çekici kılmaktadır. Bu araştırmalara aşağıdakilere benzer araştırma soruları yön verebilir. Erken ve sonraki dönemlerde işletme gruplarının oluşmasında devletin etkisi nedir? Devlet politikaları farklı dönemlerde oluşan işletme gruplarını nasıl etkilemektedir? Devlet farklı dönemlerde kuru-

31 Tarun Khanna ve Krishna Palepu, “Why Focused Strategies May be Wrong for Emerging Markets”, *Harvard Business Review*, 1997, Cilt: 75, Sayı: 4, ss. 41-48.

32 Michael Carney ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 22-36.

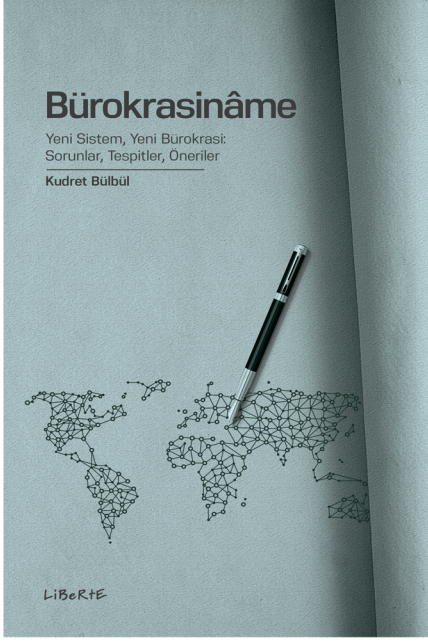
lan işletme gruplarına yönelik farklı yaklaşımlar sergilemekte midir? Erken dönemlerde kurulan işletme gruplarının devlete bağımlılığında değişim var mıdır? Geç dönem işletme grupları devlete bağımlılık açısından erken dönem işletme gruplarından farklı mıdır? İşletme grupları kamu politikasını kendi menfaatleri doğrultusunda etkilemek için ne tür politik etkinlikler gerçekleştirmektedirler? Erken ve sonraki dönemlerde kurulan işletme grupları arasında politik etkinlikler açısından farklılıklar var mıdır? Gelişen piyasalardaki işletme grupları üzerine yapılan çalışmalar grupların bir kısmının küresel ekonominin yükselen aktörleri olarak uluslararası piyasalardaki varlığını güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle satın alma ve birleşmeler yoluyla hızlanan bu süreçte bağlı işletmelerinin bir kısmı çok uluslu şirketlere dönüşen gruplar ilginç bir çalışma konusu oluşturmaktadır. İşletme gruplarının uluslararasılaşma sürecinde ev sahibi ülke devletlerinin etkileri nelerdir? Uluslararasılaşma işletme gruplarının ev sahibi ülke devletleriyle ilişkilerini nasıl etkilemektedir? Uluslararasılaşan işletme gruplarının kamu politikalarını kendi menfaatleri doğrultusunda etkileme yöntemlerinde ne tür değişiklikler olmaktadır?

Bu çalışmada işletme grupları yazını incelenirken daha çok aile işletmesi özelliği taşıyan gruplara yönelik açıklamalar incelenmiştir. Oysa Çin ve Rusya başta olmak pek çok ülkede devlet işletmesi niteliği taşıyan gruplara rastlanmaktadır. Bu işletmelerin önemli bir bölümü uluslararası işletmecilik faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu işletmelerin gelişimi ve ekonominin diğer aktörleriyle ilişkilerinin ancak bir başka çalışmada kapsamlı olarak incelenebileceği düşünülmüştür. Bu konunun da araştırmacılar için ilgi çekici bir araştırma konusu olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada yapılan yazın incelemesi, sentez ve gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik araştırma sorusu önerilerinin yararlı olması umut edilmektedir.

Kaynakça

- AMSDEN, Alice; HIKINO, Takashi, "Project Execution Capability, Organizational Know-How and Conglomerate Corporate Growth in Late Industrialization", *Industrial and Corporate Change*, 1994, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 111-147.
- CARNEY, Michael; ESSEN, Marc Van; ESTRIN, Saul; SHAPIRO; Daniel, "Business Groups Reconsidered: Beyond Paragons and Parasites", *Academy of Management Perspectives*, yazılı basımdan önce çevrimiçi yayınlanmıştır, 2017, doi:10.5465/amp.2016.0058.
- COASE, Ronald H., "The Nature of the Firm", *Economica*, Cilt: 4, Sayı: 16, 1937, ss. 386-405
- GRANNOVETTER, Mark, "Coase Revisited: Business Groups in the Modern Economy", *Industrial and Corporate Change*, Cilt: 4, No: 1, 1995, ss. 93-130.
- HOLMES, R. Michael Jr.; HOSKISSON, Robert E.; KİM, Hicheon; WAN, William P. International

- strategy and business groups: A review and future research agenda. *Journal of world business*, yayın aşamasındaki eser, 2016, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jwb.2016.11.003>
- GUILLÉN, Mauro, *The Limits of Convergence: Globalization and Organizational Change in Argentina, South Korea and Spain*, Princeton NJ: Princeton University Press, 2001.
- KARADEMİR, Bahattin; YAPRAK, A., "The Co-evolution of the Institutional Environments and Internationalization Experiences of Turkish Internationalizing Firms", içinde G.Wood ve M.Demirbağ (ed), *Handbook of Institutional Approaches to International Business*, 2012, Edward Elgar.
- KEISTER, Lisa A., "Exchange Structures in Transition: Lending and Trade Relations in Chinese Business Groups", *American Sociological Review*, Cilt: 66, No: 3, 2001, s.336-360.
- KHANNA, Tarun; YAFEH, Yishay, "Business Groups in Emerging Markets: Paragons or Parasites?", *Journal of Economic Literature*, Cilt:45, No:2, 2007, ss. 331-372.
- KHANNA, Tarun; PALEPU, Krishna G., "Emerging Giants: Building World-Class Companies in Developing Countries", *Harvard Business Review*, 2006, s. 84.
- KHANNA, Tarun; PALEPU, Krishna G., "The Future of Business Groups in Emerging Markets: Long Run Evidence from Chile", *Academy of Management Journal*, 2000, Cilt: 43, Sayı: 3, ss. 268-285.
- KHANNA, Tarun; PALEPU, Krishna, "Why Focused Strategies May be Wrong for Emerging Markets", *Harvard Business Review*, 1997, 75.4, ss. 41-48.
- KIM, Daekwan; KANDEMİR, Destan; ÇAVUŞGİL, Tamer S., "The Role of Family Conglomerates in Emerging Markets: What Western Companies Should Know", *Thunderbird International Business Review*, 2004, Cilt: 46, Sayı: 1, ss. 13-38.
- KOCK, Karl; GUILLÉN, Mauro, "Strategy and Structure in Developing Countries: Business Groups as an Evolutionary Response to Opportunities for Unrelated Diversification", *Industrial and Corporate Change*, 1994, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 77-113.
- PENG, Mike W; SUN, S.L.; PINKHAM, B; Chen, H., "The Institution-based View as a Third Leg for a Strategy Tripod", *The Academy of Management Perspectives*, 2009, Cilt: 23, Sayı: 3, ss. 63-81.
- YAPRAK, Attila; KARADEMİR, Bahattin; OSBORN, Richard N., "How Do Business Groups Function and Evolve in Emerging Markets? The Case of Turkish Business Groups", içinde Alex Rialp ve Josep Rialp (ed.), *Advances in International Marketing*, 2007, Elsevier Ltd, ss. 275-294.
- YAPRAK, Attila; KARADEMİR, Bahattin, "The Internationalization of Emerging Market Business Groups: An Integrated Literature Review", *International Marketing Review*, Cilt: 27, No: 2, 2010, ss. 245-262.
- YAPRAK, Attila; KARADEMİR, Bahattin, "Emerging Market Multinationals' Role in Facilitating Developing Country Multinationals' Regional Expansion: A Critical Review of the Literature and Turkish MNC Examples", *Journal of World Business*, 2011, Cilt: 46, Sayı: 4, ss. 438-446.
- Yönetim Araştırmaları Dergisi, Türkiye'de İşletme Grupları Özel Sayısı*, 2008, ss. 5-107.

İyi işleyen bir bürokrasi, sadece kamu sektörü için değil, sivil toplum, akademya ve özel sektör için de zorunluluktur. Belirli bir işleyiş düzeni olmadan herhangi bir işin etkin ve verimli bir şekilde bitirilebilmesi düşünülemez. Bu nedenle bu çalışmadaki öneriler, bürokraside her şeyin kötü olduğu şeklinde değil, düzeltilmesi gereken eksiklikler olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın hedef kitlesi doğal olarak öncelikle bürokratlar, siyasetçiler, bilim insanları, araştırmacılar, öğrenciler, özel sektör ve sivil toplum çalışanları, bürokrat olmayı düşünenler ile bürokratik mekanizmamızı sadece eleştirmenin ötesinde anlamaya çalışanlar ve daha iyi işleyen bir sisteme dair sorumluluk hisseden herkeştir.

Bürokrasinâme

Kudret Bülbül

ISBN: 978-605-9823-25-8

LIBERTE
yayıncılık

Anarko Kapitalizm Üzerine İkinci İnceleme: Piyasa Anarşizminde Güvenlik ve Hukuk Hizmetleri

Belgin Büyükbuğa Tarhan

Yrd. Doç. Dr. | Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 101-121.

Öz

Klasik liberalizm, ortaya çıkardığı tüm sorunlara rağmen devleti bireysel özgürlüklerin, adil ve barışçıl bir toplumsal düzeninin sürekliliği için zorunlu bir kurum olarak kabul eder. Bu bakımdan devletin güvenlik, yargı ve adalet gibi hizmetleri yerine getiren bir tekel olmasında sakınca görmez. Liberal düşünce geleneği içinde yer alan sınırlı devlet taraftarı liberteryenizm (minarşizm) de, doğası gereği bu hizmetlerin yalnızca devlet sahasında kalması gerektiği görüşündedir.

Piyasa anarşizmi ise gayri ahlaki bir kurum olarak tanımladığı devleti, bireysel özgürlükler önündeki en büyük engel olarak görür. Güvenlik, yargı ve adalet hizmetleri, devletin cebir yoluyla ele geçirdiği tekeline bırakılmaz. Bu hizmetler ile devlet arasında zorunluluk beraberlikten ziyade sorunlu bir birliktelik vardır. Çalışmada her iki sahayı devletin tekeline bırakan sınırlı devlet taraftarı liberteryenizm ile piyasa anarşizminin fikirleri karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alacaktır. Piyasa anarşizminin piyasa toplumu fikri tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Piyasa Anarşizmi, Minarşizm, Piyasa Toplumu, Özel Güvenlik Acenteleri.

Second Analysis on Anarcho Capitalism: Security and Law Services in Market Anarchism

Abstract

Classical liberalism recognizes the state as an obligatory institution for the continuity of just and peaceful social order and individual freedoms despite all the problems it creates. In this framework, it does not mind that the state is a monopoly which performs some services such as security and justice. According to supporter of limited state called libertarianism (minarchism) that places in the tradition of liberal thought, these services should be left in the field of state by nature.

The market anarchism regards the state, which defined as a non-moral institution, as the greatest obstacle for individual freedoms. Security, judiciary and justice services cannot be commended to the monopoly of state captured by force. There is a problematic union between these services and the state rather than obligatory cooperation. In the study, the ideas of the market anarchism and supporter of the limited state libertarianism that commended two areas to the monopoly of state will be examined from a comparative point of view. The idea of market society of market anarchism will be opened for debate.

Keywords: Free-Market Anarchism, Minarchism, Market Society, Private Defense Agents.

Giriş

Uzun insanlık tarihi içinde modern devletin varlığı yeni sayılsa da, devlet öncesi ve/veya devletsiz toplum kaos, şiddet ve vahşetle anılmaktadır. Oysa piyasa anarşizmi ya da daha yaygın ifadeyle anarko kapitalizm¹, devletsiz bir toplumun mümkün olabileceği hatta liberal değer ve kurumların ancak böyle bir toplumda yerleşik hale gelebileceğini iddia eder. Devletsiz bir toplumda bireylerin özgürlük ve barış içinde yaşamalarına daha çok imkan yaratılacağını ya da, tersinden ifade edilirse, devletli topluma göre bireylerin yaşam ve temel özgürlüklerine yönelik tehdidin daha az olacağını öne sürer.

Devletsiz bir liberal toplum fikrinden hareket eden piyasa anarşizmi, diğer tüm liberalizm türlerinden ayrılır. Kökleri liberalizm ile bireyci anarşist felsefeye dayanan bu görüşün özgünlüğü, gönüllü ilişkiler alanı olarak tarif edilen piyasa ile baskıcı ve cebre dayalı ilişkilerin hakim olduğu ileri sürülen devlet düzeni arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğu tespitinden ileri gelir². Piyasa ile siyaset kurumunun birlikteliği, klasik liberal düşüncenin sunduğu gibi, liberal bir toplum için yegâne seçenek olmamalıdır. Piyasa anarşizmine göre takip edilmesi gereken düşünsel hedef, toplumdaki gönüllü ilişkiler ağını genişletmek ve dolaylı olarak toplumun üzerindeki devlet yükünün kaldırılmasına katkıda bulunmaktır.

Çalışma boyunca devletle zorunlu bir beraberlik gerektiğine dair klasik liberal ve minarşistlerin savları ile sorunlu bir birliktelik olarak tarif edilen piyasa anarşistlerinin görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Ayrıca piyasa anarşizminin gönüllü ilişkiler alanı olarak nitelediği ile piyasa toplumunda güvenlik, hukuk ve yargı gibi hizmetlerin nasıl gerçekleşeceğine dair bir tartışmaya da yer verilecektir.

1. Güvenlik Hizmetleri

1.1. Sınırlı Devlet Anlayışında Güvenlik Hizmeti

Temel hürriyetlerin korunması ve toplumda barışçıl ilişkilerin süreklilik kazanması, liberal düşünce geleneği içinde devletin meşruiyetine dair en önemli savlardan biridir. John Locke toplum sözleşmesinde, devletin bireyleri içindeki kargaşadan ve dışarıdan gelebilecek istila tehlikesinden koruyacağını

1 Bu çalışmada devletsiz bir toplum fikri tartışmaya açılacağı için daha yaygın kullanılan anarko kapitalizm yerine anlamı daha açık şekilde vurgulayan piyasa anarşizmi kavramı kullanılacaktır.

2 Piyasa ile siyaset kurumunun değerleri de iş görme usulleri de farklıdır, bu sebeple aralarında uzlaşmaz bir zıtlık vardır. Daha ayrıntılı ve geniş tartışma için bkz. Belgin Büyükbuğa, "Anarko Kapitalizm Üzerine (Bir)inci İnceleme", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 78, 2015, ss. 23-43.

vurgulayarak, bu görüşün temellerini atmıştır³. Temel hürriyetlerin korunması ve toplumda barışçıl ilişkilerin sürekliliği için devletin zorunlu olduğu yönündeki görüş, zamanla ekonomi sahası için de geçerlilik kazanmıştır. Adam Smith, tanıklık ettiği yüzyılın yeniden biçimlenen iktisadi ilişkileri ve bu yeniden biçimlenmenin arkasında yatan nedenleri açıklarken, piyasa düzeninin işleyişini anlatmaktadır. Doğal özgürlük düzeni olarak adlandırılan iktisadi düzene bakıldığında, piyasa kurumu ile devletin koruyucu nosyonu bir aradadır. Bu savı daha ileri bir noktaya taşıyan Smith, adalet ve güvenlik hizmetleri olmaksızın iktisadi ilişkiler de dahil olmak üzere bireylerin faaliyetlerinin uzun süreli olamayacağı görüşündedir⁴. Smith sonrası liberal iktisatçılar arasında daha da yaygın kabul gören bu anlayışa göre güvenlik ve dolayısıyla devlet, piyasa düzeni için önkoşuldur.

Siyasal alanda Locke, iktisadi sahada ise Smith, devletin meşruiyetine dair teorileri ile kendilerinden sonraki liberal yazını derinden etkilemiştir. Sınırlar içinde ve dışında asayiş sağlamanın yegâne yolunun devlet aracılığı ve gücüyle gerçekleşeceği fikri, sarsılmaz bir şekilde benimsenmiştir. Oysa güvenlik problemi, insanlığın başlangıcına kadar gider. Zira ister uzlaşma ister çatışma yoluyla olsun, devleti inşa etmeden önce de bireylerin ve içinde var oldukları toplumların güvenlik ihtiyacı vardır. Klan, kabile ya da aşiret gibi tarih içinde pek çok biçimini bulabileceğimiz topluluklar, varlıklarını tehdit eden saldırılara karşı çözüm üretmişlerdir.

Ticari ilişkilerin sürekliliği için devlet eliyle yerine getirilecek iç ve dış güvenliğin önceliğine dair Smith'in savı, piyasa anarşistleri tarafından yeniden ele alınır. Piyasaya kümülatif olarak bakıldığında Smithçi tez gibi daha pek çok ön koşul ya da ön gereklilikler üretilebilir. Piyasa faaliyetinin ön koşulu olarak değerlendirilebilecek binlerce zorunlu mal ve hizmetin varlığı gerekli görülebilir⁵. Keza tacirleri ve ticari ilişkileri etkileyecek hukuki kodlar da zorunlu ön koşullar arasında sayılabilir; fakat tarihsel seyri içinde hiçbir toplumsal ve iktisadi düzen, tam teşekküllü şekilde bir anda var olmamıştır. Bu yüzden güvenlik ile onunla özdeş tutulan devletin zorunlu ön koşul olması görüşü, piyasa anarşistlerince geçerliliği olmayan bir sava dönüşmektedir.

Daha yakın zamana gelerek, güvenlik hizmetinin niçin devletin tekelinde olması gerektiğine dair çağdaş liberteryenlerin argümanları ele alınabilir.

3 John Locke, *Hükümet Üzerine İki İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara: Babil Yayınları, 2004, s. 95.

4 Edwin Van De Haar, *Classical Liberalism and International Relation Theory: Hume, Smith, Mises and Hayek*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 67; Andrew W. Walter, "Adam Smith and the Liberal Tradition in International Relations," *Classical Theories of International Relations*, ed.: Ian Clark and Iver B. Neumann, Houndmills: Macmillan Press, ss. 142-172, 1996, ss. 143-144.

5 Murray Rothbard, *İnsan, İktisat, Devlet I-II*, çev.: Ahmet Uzun ve Ayşe Meral Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 891.

Güvenliği devletin tekeline emanet eden minarşistler, bunu “hizmetin” niteliği ile açıklama yoluna giderler. Minarşistler, devletin güvenlik hizmetinin üstünlüklerini sıralarken, dolaylı olarak piyasa tarafından sunulmasının sakıncalarını da dile getirmiş olurlar. Güvenlik hizmeti, doğası gereği piyasa tarafından yerine getirilemez. Bu yöndeki argümanlardan ilki, güvenliğin doğası gereği kolektif bir niteliğe sahip olmasından ileri gelir. Daha açık bir ifade ile güvenlik hizmetinde, faydadan dışlamanın mümkün olmadığı dışlanamazlık (*inexcludable*) kriteri geçerlidir. James Buchanan, Gordon Tullock gibi Kamu Tercihi Okulu düşünürleri ile piyasa anarşistleri arasındaki tartışmaların başında gelen maliyetten dışlayamama problemi, mal ve hizmetlerin kamu/özel ayrımına tutulmasıyla ilgilidir. Bu düşünceye göre, kimi mal ve hizmetlerin gerek fayda gerekse maliyet bakımından bölünmesi mümkün değildir. Buchanan fayda ve maliyetin bölüşümünün, finansmanın ve dağıtımın mümkün olmadığı noktada mal ve hizmetlerin kamu tarafından yerine getirilmesinin diğer seçenek olan piyasaya göre üstünlüğünü ileri sürer⁶.

Bir takım mal ve hizmetlerin belirli kriterler açısından özel ya da kamusal üretime daha uygun olduğu şeklindeki ayırım, piyasa anarşistlerince de konu edilen bir meseledir. Geçtiğimiz yüzyılda yolların yapımı, tren yolu işletmeciliği hatta posta hizmetleri dahi faydadan dışlayamama/maliyet bedelini yükleyememe gibi sorunlar nedeniyle kamusal hizmetler olarak görülüyordu. Maliyetin bireyler arasında bölüşürülememesi problemi, Hoppe’ye göre günümüzde geçerliliğini yitirmiştir⁷. Hoppe ve Rothbard gibi piyasa anarşistleri, kamu ve özel ayrımı olmaksızın tüm mal ve hizmetlerin maliyet ve faydasının bireyselleştirilebileceğini savunurlar. Böylelikle piyasa anarşistleri, mal ve hizmetler arasında kamu/özel ayrımı yapmanın geçersizliğini göstermeye çalışırlar. Özellikle de güvenlik ve adalet gibi hizmetler söz konusu olduğunda kamu/özel ayrımı reddedilir. Hoppe, mal ve hizmetler arasında kamusal/özel ayrımına tabi tutmayı mümkün kılacak açık ve kesin kriterlerin olmadığını ileri sürer. Hoppe’ye göre, göre hiçbir malın ya da özel nedenle bir güvenlik hizmetinin peynir üretiminin, konut ya da sigortacılık gibi hizmetlerden farkı yoktur⁸.

Tıpkı bir otomobil, mobilya ya da sağlık hizmeti gibi güvenlik de bireyler için bir ihtiyaçtır. Piyasa anarşizmi taraftarları savunma hizmetine değil, savunma hizmetlerinin devletin zorunlu tekeli altında olmasına itirazda bulunur ve bu hizmetlerin devlet tarafından sunulması durumunda ortaya çıkabi-

6 James M.Buchanan, *The Demand and Supply Of Public Goods*, Chicago: Rand McNally Company, 1968, ss. 182-87.

7 Hans-Hermann Hoppe,, “Fallacies of The Public Goods Theory and The Production of Security”, *The Journal Of Libertarian Studies*, Vol.9, No.1, 1989, s. 29.

8 Hoppe, a.g.e., s. 27.

lecek problemleri sıralarlar. Devletin savunma sahasında olmasının ürettiği problemleri birkaç başlık altında sunmak mümkündür.

Zorunlu Tekel Problemi. Hem minarşist hem de anarşist görüş içinde her iki sahadaki (piyasa ve devlet) tekeller, tartışma konusudur. Minarşistler, devletin tekeline de piyasada oluşan tekellere de peşinen olumsuzluk atfetmez. Minarşizme göre devlet tekeli de piyasa tekelleri de, ürettikleri sonuç ve hizmet verdikleri kitle açısından ele alınmalıdır. Nasıl bilgisayar teknolojisinde IBM, yazılımda Microsoft kendi sahasında tekel olmasına rağmen tüketicilerin menfaatleri bundan doğrudan olumsuz etkilenmemektedir, devletin de sunduğu hizmette tekel olması sakıncalı görülmemelidir⁹. Oysa piyasa anarşizmine göre devletin tekeli ile piyasada oluşan tekel, bir tutulamaz. İki arasındaki fark, cebir kriteri bağlamında ortaya çıkar. Devlet diğer tüm aktörlerin faaliyet göstermesini cebir yoluyla engellediği için zorlayıcı tekelidir. Özellikle söz konusu olan güvenlik hizmeti, devlet egemenliğinin sonucu olarak yalnızca kendisinin varlık gösterdiği dışlayıcı zorunlu tekel niteliği taşımaktadır. Güvenlik hizmetine giriş ve çıkışların cebir yoluyla engellenmesi, onun niteliği, bedeli, sınırları ve kapsamı gibi pek çok konuda sorun üretmektedir.

Bilgi Problemi. Savunma ve güvenlik hizmetleri, devletler için geniş çapta örgütlenmeyi gerektiren makro bir politika alanıdır. Üstelik yalnızca sınırlar içinde değil, sınır dışında olup biteni de takip ve kontrol etmeyi gerektirir. Çoğu kez konu güvenlik olduğu için sınır ve ötesinde elde edilen bilgiler, “devlet sırrı” kabuğu altında saklanır. Devlet sırrı altında gizlenen güvenlik politikaları, sanıldığı gibi otoriter ve totaliter rejimlere özgü değildir. Her ne kadar hesap verilebilirlik ve şeffaflığı sağlamak amacıyla bir takım önlemlere yer verilse de günümüz demokrasilerinde de güvenlik hizmetini yerine getiren savunma bakanlıkları ve ordu güçlerinin faaliyetlerinin üzeri örtülmektedir. Savunma hizmetinin başına yerleştirilen “ulusal” kavramı da bu amaca hizmet eder şekilde milli menfaatlere bağlandığı için güvenlik devlet aklına emanet edilmektedir. Bu sebeple özellikle güvenlik hizmetine dair politikaların içeriği bilinmemektedir.

Bilgi problemi, güvenlik hizmetinin kolektif niteliğinden ötürü iktisadi alana da sızar. Tam kamusal hizmet sınıfına giren kolektif güvenlik hizmetinin yarattığı sorun, Mises’in rasyonel iktisadi hesaplama kavramına referansla açıklanabilir. Mises geçtiğimiz yüzyılın başında devlet sosyalizminin egemen olduğu Sosyalist Blok’ta üretim araçlarının özel mülkiyetinin

9 Tibor R. Machan, “Reconciling The Anarchism And Minarchism,” *Anarchism/Minarchism: Is A Government Part Of A Free Country?*, içinde ed.: Roderick T. Long ve Tibor R. Machan, Burlington: Asgate Publishing Company, 2008, s. 61.

kaldırılması rasyonel bir iktisadi hesaplamanın mümkün olmayacağından sebebiyle bir ekonomik etkinliğin de var olamayacağını söylemekteydi. Bu düşünceye göre, özel mülkiyet ve piyasa kurumu ortadan kalktığında, iktisadi aktörlere rehberlik eden fiyatlar da yok olacaktır. Fiyatlar olmadığında, üretimin fırsat maliyeti bilinemeyecektir¹⁰. Mises'in devlet sosyalizmine dair eleştirisi, modern devletin tam kamusallık içine gizlediği savunma harcamaları için de geçerlidir¹¹. Bu manada özellikle dış güvenliği bütünüyle kendi tekeli altına alan devletin savunma gereksinimini, yöntemini, harcamalarını belirlerken izlediği yol muğlaktır. Savunma, tüm halkın iktisadi kaygılarının üzerinde bir yerde konumlandırıldığı için piyasada sunulan diğer mal ve hizmetlerden farklı olarak iktisadi hesaplama konusunun dışına itilmektedir.

Bilgi probleminin bir yönü de halk kitleleriyle ilişkilidir. Makro bir politika olarak savunma hizmeti, geniş halk kitleleri için anlaşılır değildir. Bireyler, yalnızca kendi güvenlikleri için endişe duyar ve gerekli önemlerin alınmasını talep eder fakat ne alınan kararları ne de onların sonuçlarını değerlendirebilme imkanına sahiptirler. Kolektif güvenlik, geniş halk kitlelerinin bedeline katkıda bulunduğu fakat hizmetin niteliği ile ilgili hiçbir şekilde bilgi ve karar süreçlerine dahil olmadığı bir saha olarak kalmaktadır.

Fiili savaş durumunda ya da savaş tehdidi olduğunda bilgi probleminin ürettiği sorun daha açık hale gelmektedir. Halklar yaşamlarına dair güvenlik kaygısı ya da olası bir tehdit algısıyla kolaylıkla yönetilebilir hale gelmektedir. Devletler de çoğu kez kamuoyu aracılığıyla yüksek tehdit algısı oluşturarak, halkı savaşın haklılığına ve gerekliliğine hazırlamaktadır. Böylece devlet savunma bütçesini arttırmakta, vergi oranlarını yükseltmekte, askerliği özendirmekte ya da zorunlu kılmaktadır.

Son dönemde gerçekleşen bölgesel savaşlara ve askeri müdahalelere yakından bakıldığında, iddia edildiği gibi "tehditlerin" savaşları zorunlu kılan nedenler olmadığı ortaya çıkar. Soğuk savaş döneminde Kuzey Vietnam'ın, 2000'li yıllarda ise Irak'ın diğer halkların güvenliği için tehdit oluşturduğuna dair bilgiler üretilerek, savaşın zorunluluğu konusunda Amerikan halkı ikna edilmeye çalışıldı. Sonrasında ise bunların halkların değil Amerikan devletinin yüce çıkarları ile ilişkili olduğu anlaşıldı.

Diğer tüm kamusal hizmetlerde olduğu gibi güvenlik hizmetinde de tüm yurttaşlar bu hizmetin bedeline katılmak zorundadır. Ama bedelin belirlenmesindeki payı oldukça düşüktür. Piyasada sunulan hizmetlerden farklı olarak güvenlik hizmetinin finansmanı zorunlu vergilerle sağlanır. Güvenlik

10 Ludwig von Mises, *Sosyalizm*, çev: Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2007, ss. 115-117.

11 Leonard Brewster, "The Impossibility of The State", *Journal Of Libertarian Studies*, Vol.16, No.3, 2002, s. 27.

hizmetinin bedelinin nasıl hesaplandığını bilebilmek de mümkün değildir. Daha çok ya da daha az güvenlik ihtiyacına sahip olanlar, bu hizmetinin bedelini belirlemeye etkide bulunamaz. Güvenliğin sağlanmadığı ya da çok yüksek tehdit barındıran bir bölgede yaşayan vatandaş da tehlike riski düşük olan bir bölgede yaşayan da aynı bedeli öder.

Kullanıcı Problemi. Güvenlik hizmeti, doğası gereği, tam kamusal hizmet olduğu için toplumdaki herkesin neden eşit olarak yararlandığı düşüncesi çok yaygındır. Finansmanına herkesin katkıda bulunduğu, herkesin yarar sağladığı görüşü teoride kalmaktadır. Pratikte durum bundan farklıdır. Ekseriyetle, devletin sunduğu güvenlik hizmetinden en çok yararlananlar, üst düzey devlet görevlileri ve siyasal iktidar sahipleridir. Doğası gereği devlet, daha çok kendisini, yani siyasal iktidar tekelini elinde tutanları korumakla meşgul olmaktadır. Tüm yurttaşları kapsaması gereken hizmetten herkes eşit şekilde yararlanmamaktadır. Bu durumu kanıtlayan göstergelerden biri ABD'ye aittir. ABD halkının büyük bir bölümü, ulusal güvenliğin kendilerine sunduğu güvenlik hizmetine güvenmeyerek, özel güvenlik önlemlerine de başvurmaktadır. Kamu güvenlik politikalarına bütçeden 40 milyar dolar harcanırken, vatandaşlar ek olarak özel güvenlik hizmetlerine 90 milyar dolar harcamaktadır¹².

Kolektif güvenlik adına oluşturulan politikalar ile yapılan harcamaların amaca hizmet edip etmediği de sorgulanmalıdır. Ülkelerin silahlanma kapasiteleri ile barışçıl bir düzen arasındaki ilişki incelenebilir. Bir devletin savunma kapsamında silahlanması, tehdit olarak gördüğü ülkelere ve/veya komşu ülkelere silahlanmaları gerektiği sinyalini vermekte ve karşılıklı savaş ortamını körükleyici etkide bulunmaktadır. Ekonomi ve Barış Enstitüsü'nün 2017 Küresel Barış Endeksine¹³ göre İzlanda, Yeni Zelanda ve Portekiz'in başını çektiği en barışçıl 10 ülkenin savunma bütçesi, GSMH'lerinin %3'ü civarındadır. Buna karşın Suriye, Afganistan ve Irak'ın ilk sıralarda yer aldığı, barışa en uzak 10 ülkenin savunma bütçelerinin GSMH'ye oranı ortalama %37'dir. Halkların güvenliğini sağlamak üzere üretilen politikalar, yatırımlar ve harcamalar barışın sağlanmasına katkıda bulunmadığı gibi komşu ve çevre ülkelerle çatışma ve savaş ortamı doğurmaktadır. Ekonomi ve Barış Enstitüsü'nün sunduğu veriye göre ilk grup ülkelerin zaten gelişmiş Batı medeniyeti dâhilinde olduğu buna karşın ikinci grup ülkelerin ise sorunlu bir coğrafyada yer alma şansızlığına maruz kaldığı ileri sürülebilir. Ancak böyle

12 Robert Higgs, "Government Protect Us?" *Independent Review*, Vol. 7, No. 2, 2002, s. 311.

13 Küresel Barış Endeksi, devletleri devam eden iç ve uluslararası çatışmalar, toplumsal güvenlik ve militarizasyon gibi üç temel alana ilişkin yirmiüç gösterge aracılığıyla puanlanmasıyla sıralamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://visionofhumanity.org/indexes/global-peace-index> (25.10.2018).

bir savda, devletlerin kaderini belirleyen coğrafya olduğu gibi bir sonuca ulaşılır. Oysa medeniyetlerin yükselişi ve çöküşünde coğrafya belirleyen değil, belirlenendir. Uzun medeniyetler tarihine göz atıldığında, milletlerin kaderlerinin, o ülkenin toplumu ve yöneticileri eliyle gerçekleştiği görülecektir.

1.2. Piyasa Toplumunda Güvenlik Hizmeti

Bireylerin özgürlükleri ile toplumların barışçıl düzenine yönelik tehdit ve sorunlar, devletlerin ortadan kalkmasıyla kendiliğinden çözüme kavuşmayacaktır. Zira toplumların güvenlik gereksinimleri ortadan kalkmaz. Bu durumda piyasa anarşizminin güvenlik hizmetine dair önerilerini ele almak gerekir.

Piyasa anarşizmi içinde görüşler, yekpare değildir. Sorunu ortaya koyuş biçimleriyle ayrışan piyasa anarşistleri farklı öneriler sunmaktadır. Örneğin anarşist literatür içinde öne çıkan David Friedman, finansmanın cebir yoluyla toplanmasına itiraz etmekte fakat güvenlik hizmetinden devleti dışlamamaktadır. Devletin doğasından kaynaklanan sorunları ve özellikle de savunma giderlerinin zorunlu finansmanını bertaraf etmek için “savunma hizmetini” piyasalaştırmaktadır. Bu görüşe göre, piyasada hiçbir aktör mal ve/veya hizmeti zor yoluyla satamaz ya da bir başka ifadeyle piyasada hiçbir alıcı, bir mal ve/veya hizmeti almak mecburiyetinde değildir. Cebre karşı korunma ekonomik bir mal olduğu için savunma hizmetlerine ödenecek bedel, yaşanan bölgedeki güvenlik sorunuyla ilişkili olarak piyasa koşullarında belirlenecektir¹⁴. Oysa devletli düzen içinde vatandaşlar, güvenlik hizmetini zorunlu olarak vergilerle finanse etmektedirler. Friedman devletli düzen içinde kalarak güvenlik hizmetini piyasalaştırmaktadır¹⁵. Böylece güvenlik ihtiyacı bireylerin gönüllü katkılarıyla sağlanıyor olma niteliğini kazanır.

Friedman'ın ılımlı yaklaşımına karşılık piyasa anarşizminin diğer temsilcileri, tekelci devletin terk edilmesi gerektiği fikrinde birleşirler. Eğer bu hizmetin tüketicileri ve finanse eden kişiler bireyler ise, hizmetin niteliğini tercihleriyle yönlendirebilmelilerdir. Bu anlamda tıpkı diğer mal ve hizmet sahalarında olduğu gibi bireylerin güvenlik ihtiyaçlarını esas alan güvenlik acenteleri fikri öne çıkar. Piyasa anarşizminin ilk dönem temsilcileri Moris ve Linda Tannehill gibi Murray Rothbard da devletin tekelci güvenlik hizmetinin yerine güvenlik acentelerini önerir.

14 David Friedman, *The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism*, Chicago: La Salle-Open Court, 1995, ss. 114-140.

15 Friedman, a.g.e., s. 137.

Tannehill'ler ile Rothbard, güvenlik hizmetini kolektif/ulusal bir perspektiften değil bireysel açıdan ele alırlar. Güvenlik tıpkı bakkaldan aldığımız ekmeğe, hastalandığımızda gittiğimiz doktorun sunduğu hizmet gibidir. Nasıl piyasada itibar kazanmış ve rakiplerine göre daha iyi hizmet veren doktorlar varsa aynı yarışmacı sistem güvenlik için de geçerli olacaktır¹⁶. Bireyler evlerini cephaneliğe çevirip etrafını tellerle sarmayacağına göre yapılması gereken şey, güvenlik hizmetini kiralayacakları bir acente/şirket ile anlaşarak sağlamaktır¹⁷. Bireyler, ihtiyaç duydukları güvenlik hizmetini talep edecek ve bireysel sözleşmeler aracılığıyla kararlaştırdıkları primlerini ödeyeceklerdir. Rothbard, serbest piyasa savunma hizmetlerinin nasıl olabileceğiyle ilgili şu çıkarımda bulunur¹⁸:

Çok muhtemel olarak bu tip hizmetler, düzenli ödenen primlerle ve talep üzerine arz edilen hizmetlerle birlikte peşin bir abonelik temeli üzerinde satılacaktır. Her biri bir etkinlik ve doğruluk şansı elde ederek, kendi hizmetleri için bir tüketici piyasası kazanmaya çalışan çok sayıda rakip ortaya çıkacaktır. Tabi bazı bölgelerde tek bir birimin diğer hepsini rekabet dışı bırakması mümkündür, fakat bölgesel bir tekel olmadığını ve etkin firmaların diğer coğrafi sahalarda şubeler açabileceğini fark ettiğimiz zaman, bu pek mümkün gözükmez.

Zorunlu vergilerle sağlanan ve üzerinde söz hakkının olmadığı bir hizmet yerine bireyler ihtiyaçlarına göre belirleyebildikleri bedeli ödeme imkanına sahip olacaklardır. Hizmetin niteliğini ve kalitesini belirleyebildikleri gibi uygun görmediklerinde ya da başka gerekçelerle ayrılma hakları da saklı olacaktır.

Anarşistler, devletli toplumun sunduğu güvenlik hizmetindeki sakıncaları ortadan kaldırmayı hedeflerler. Bunlardan ilki, güvenlik hizmetinin herkesin katılmak zorunda olduğu ve cebre dayalı şekilde finanse ettiği bir hizmet olmaktan çıkmasıdır. Bireyin kendisini ve ailesini korumayla ilgili planı kendi tasarrufuna bırakılır. İkinci olarak, savunma hizmeti de diğer hizmetler gibi bölünebilir, hesaplanabilir hale gelir. Bir diğer husus da, toplumun güvenlik ihtiyacına ödediği bedelin azalması yönünde etkide bulunmasıdır. Güvenlik hizmetinin üretimi gönüllü şekilde gerçekleştiğinde, pek çok kişi muhtemelen bu hizmeti ve sigorta sözleşmesini herhangi bir tekensiz durum olduğunda ya da saldırıya uğradığında satın almayı tercih edecektir; hiçbir üretici de gelirini hizmetini kalitesini yükseltmeksizin arttıramayacaktır¹⁹. Dolaylı olarak güvenlik adına ödenen bedel, azalacaktır. Kuşkusuz bunlara devletin güvenliği sağlamak üzere yaydığı hatta çoğunlukla kendi yarattığı terör ortamından kaçınmak gibi pozitif dışsallıkları da eklemek gerekir.

16 Rothbard, a.g.e., s. 893.

17 Moris & Linda Tannehill, *The Market For Liberty*, M1: Self-Published, Lansing, 1970, s. 78.

18 Rothbard, a.g.e., s. 893.

19 Hoppe, a.g.e., ss. 35-37.

2. Hukuk ve Yargı Hizmetleri

2.1. Klasik Liberalizm ve Minarşizm Perspektifinden Hukuk-Devlet İlişkisi

Hukuk ile devlet kavramı arasındaki ilişkiye dair tartışmalar, hukuk felsefesi disiplinin alanına girer²⁰. Çalışmanın bu kısmında devlet ile hukuk arasındaki ilişkiyi ele alan liberal teoriler şu şekilde kategorize edilebilir: Hukuk ile devlet arasında bağ kuran liberal teoriler ve hukuk ile devleti birbirinden ayıran liberal teoriler. Klasik liberalizm ile onun günümüzdeki temsilcisi olan minarşist liberteryen düşüncede hukuk ile devlet arasındaki bağın, ekseriyetle “tamamlayıcılık ilişkisi” üzerinden kurulduğu ileri sürülebilir. Buna karşın piyasa anarşizmi, hukuk ile devletin köken, nitelik ve işlev bakımından ayrı temellere oturduğu kabulünden hareketle, anarşist hukuka yönelir.

Piyasa anarşizminin temel argümanlarını sorgulayan Norman Barry, devletin tamamen bir cebir kurumu olarak açıklanmasını yetersiz bulur. Barry’e göre piyasa anarşistleri, devletin nasıl ortaya çıktığını da, devlet yönetiminin içeriğini de açıklayamamaktadır. Devleti yalnızca cebirle ilişkilendirmek, onun hukuk ve düzeni devam ettirmek gibi cebri olmayan yolları görmezden gelmek demektir²¹. Ayrıca devlet, cebir gücünü kendine tanınan saha içinde ve hukuk kuralları doğrultusunda kullanabildiği için, bir hırsız, gaspçı ya da cellat gibi konumlandırılmamalıdır.

Devleti hukuki bir siyasal kurum olarak kabul eden bu görüşün izlerini sözleşmecilere kadar sürmek mümkündür. Locke’un siyaset teorisi incelendiğinde, hukuk ile devlet arasında tamamlayıcılık ilişkisi kurduğu görülecektir. Devlet öncesi toplumda kurulan düzende insanlar, bir arada barış içinde yaşamın gerektirdiği temel kaidelere yani (doğal) hukuka sahiptirler. Ancak, barışçıl yaşamının (doğal hukukun) sürekliliğini sağlayacak mekanizmaya yani devlete ihtiyaç duyarlar. Hukukun tesisi, kişilerarası uyuşmazlıklarda hakemlik yapacak devlet ile tamamlanacaktır²². Locke gibi önemli bir sözleşme kuramcısı olan Kant da hukuk ile devlet arasında güçlü bir bağ kurar. Ancak, hukuk ile devlet arasındaki ilişkinin niteliği tamamlayıcılıktan ziyade özdeşliğe daha yakındır. Lakin Kant’ın felsefesinde devlet, tepeden tırnağa hukukun emrindedir. Kant’ın ifadesiyle kökensel sözleşme, insanların “hukuksal durum altında” yaşamaya başlamalarından başka bir şey değildir²³.

20 Hukuk felsefesi içinde hukuk ile devlet arasındaki ilişki üçe ayrılarak ele alınmaktadır: Evrensel hukuk kurallarının varlığını ileri süren doğal hukuk geleneği, hukuk kurallarının kaynağını devletin yaptırım gücüne bağlayan hukuki pozitivizm ve hukuki normativizm. Bknz. Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2006.

21 Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev.: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 69.

22 Locke, *a.g.e.*, s. III/19.

23 Immanuel Kant, “Yaygın Bir Söz Üstüne: ‘Teoride Doğru Olabilir, Ama Pratikte İşe Yaramaz,’ [Teori Ve Pratik] *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, der.: Hakan Çörekçioğlu, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 36.

Söz konusu sözleşme öncesinde, vahşi ve sınırsız özgürlük vardır. Hukukun tesis edilmesi yani devletin varlığı, insanlara özgürlüklerini yaşama imkanı sunmaktadır. Kantçı siyaset anlayışında, a priori ilkelere dayanan kökensel sözleşme, cumhuriyet yönetimi altında hukukun hakimiyetini tesis edecektir.

Liberal felsefe içinde hukukla devlet arasında tamamlayıcılık ilişkisi kurana diğer bir düşünür grubu ise İskoç Aydınlanması filozoflarıdır. Hume, Hutcheson ve Smith'in öncülüğündeki İskoç Aydınlanmacıları, yerleşik toplumlardaki karmaşıklaşan ekonomik ilişkilerin, devleti zorunlu kıldığını ifade etmektedirler. Hume'un sosyal düzen anlayışında toplum, adalet ve mülkiyet kurumları birbirine bağlıdır; bunların hiçbirisi diğer ikisi olmadan anlamlı değildir²⁴. Toplumun iktisadi ve sosyal ilişkilerinde mülkiyet ve adalet kurucu rol oynar, ancak, ekonomik gelişmenin belli bir aşamasının ardından devlet zorunlu olarak tabloya eklenmesi gereken bir kurumdur²⁵.

Liberal düşünce geleneği içinde devletin varlığına hukuksal bir meşruiyet kazandırmaya dönük teorilere hem Locke ve Kant gibi rasyonalistlerde hem de Hume, Smith gibi anti rasyonalist düşünürlerde rastlanmaktadır. Oysa piyasa anarşizmine göre, hukuk ile devlet bütünleştirilmeden önce her ikisinin kaynağının ve temel işleyiş ilkelerinin uyumuna bakılmalıdır. Piyasa anarşistlerine göre devlet, sözleşme ya da toplumsal bir ihtiyaç ile değil, istila ve/veya savaş sonucu ortaya çıkmıştır. Devletlerin doğuşu da yıkılışı da istila ya da savaşla gerçekleşir²⁶. Devletin kaynağı istila ve/veya savaşken, doğası/ilkesi ise cebir ilişkileridir. Hukukun kaynağı ise toplumdur, doğası/ilkesi ise kurallardan ibarettir. Hukuk, toplumun ve onu oluşturan üyelerinin hürriyetlerini ve barışçıl ilişkilerini sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu mekanizmadır. İstila ya da savaş gibi gayri ahlaki yollarla kurulan bir örgütlenmenin hukukun hakimiyetine girmesi, kendini hukukla sınırlandırması ve adalet dağıtması mümkün değildir.

Devletle hukuk arasındaki "tamamlayıcılık ilişkisi"nin minarşistler arasında da benimsendiğini söylemek mümkündür. Minarşistler, hukuk ile yargılama hizmetlerinin ancak devlet tarafından yerine getirilebileceğine dair savlarını sıralarken, piyasa tarafından sunulan hukuk ile yargılama hizmetlerinin üretebileceği sorunları da gündeme alırlar.

24 Mustafa Erdoğan "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temeller," *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 56, 2009, ss. 10-11.

25 Melih Yüşüren, *İnsan Doğası, Sosyal Düzen ve Değişim: David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2013, ss. 366-377.

26 Franz Oppenheimer, *Devlet*, çev.: Alâeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul: Engin Yayınları, 1997, s. 43; Gustave De Molinari, *Serbest Piyasa ve Güvenlik*, çev.: Gürkan Polat, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2016, s. 35; Murray Rothbard, *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyar*, çev.: Mustafa Acar, Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 40.

Minarşizm, hukuk ile yargı sahasının devletin tekelinde olması gerektiğini hizmetin doğası gereği tabîi bulur. Devletin hukuk ve yargı sahasında tekel olması, dezavantaj değil aksine avantajdır. Ultra minimal devlet devlet taraftarı Ayn Rand'a göre, bireyler arasındaki anlaşmazlıkların olduğu kadar anlaşmaların da güvencesi olduğu için devlet vazgeçilmezdir. Rand, devleti anlaşmazlıkların çözüm mercii olarak gördüğü gibi süregelen toplumsal ve ekonomik düzenin de koruyucusu olarak tarif eder. Bu noktada, devletin sunduğu güvenlik ve hukuk hizmetleri olmaksızın, bireylerin özgürlüklerinin ve toplumun barışçıl ilişkilerinin sürdürülemeyeceğine dair Smithçi tezin Rand tarafından tazelandığı ileri sürülebilir. Hatta Rand bir adım daha ileri giderek, devletin hakemliği olmadığı gerçelik kavramının dahi belirsiz hale gelebileceğini, bunun da bireyler arasında bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlıklara yol açabileceğini ileri sürer. Rand'a göre iki kişinin gerçeklik hakkındaki akıl yürütmesi farklılaştığında husumet yaratacağı için böyle bir problem zamana bırakılamaz; hakem devletten başkası olamaz²⁷. Rand'ın devlet tarafından sunulan hukuk hizmetlerine teslim ettiği şey, yalnızca anlaşmazlıkların çözülmesi değildir ayrıca farklı uslamalara karşı tek bir uslamamayı üstün kılarak, son hükmü vermektir. Konu anlaşmazlıklar olduğunda, Rand bireylerin iradelerini bir kenara koyarak devletin üstün iradesini belirleyici kılmaktadır. Toplumun çoğulculuğuna karşı devletin tekelini yeğlemektedir.

Diğer bir minarşist liberteryen Machan da devletin "son hüküm verici makam" niteliğini öne çıkarır. Bu niteliğiyle devlet, toplumdaki diğer tüm kurumlardan farklılaşır. Peki, toplum için son hüküm verici makamın önemi nedir? Machan bu durumu bir müsabaka alegorisi ile açıklar. Bir futbol ya da tenis müsabakasında gözetim ya da hakem zorunlu bir gereksinim değildir. Oyunun geçmişten günümüze kuralları belirginleştiği için takımlar, hakemsiz şekilde oyunu oynayabilirler. Günlük hayatta insanlar söz ve/veya anlaşma yoluyla ilişkilerini sürdürebilir, resmi kontratlara gerek duymazlar. Machan böylelikle kuralların hâlihazırda var olduğunu ve genel olarak bireylerin ona uyduğunu üstü kapalı olarak belirtmiş olur. Ancak herhangi bir maç hakemsiz de idare edebilmesine rağmen büyük turnuvalar hakem gözetimi altında gerçekleşir. Çünkü menfaatlerin büyük, çatışma ihtimalinin daha yüksek bir olasılık taşıdığı durumlarda resmi sözleşmelere ve mahkemelere ihtiyaç duyulur²⁸. Böylelikle insanların geçmişten günümüze dek getirdiği kurallara ekseriyetle riayet ettiklerini ancak bazı kritik zaman ve koşullar-

27 Ayn Rand, "Hükümetin Doğası", *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, (çev. Nejdet Kandemir), İstanbul: Plato Yayıncılık, 2004, s. 438.

28 Machan, *a.g.e.*, s. 63.

da kuralları işletecek bir mekanizmanın kaçınılmaz olduğu dile getirilmek istenir. Machan'ın son hüküm verici makam argümanı, doğal hukuk kuramcılarının John Locke'un kuralları işletmek ve hakemlik yapmak üzere sivil yönetimi meşru kılmasına benzemektedir. Ancak, büyük maç ya da dava örneğinden hareket edildiğinde, bireyler arasındaki anlaşmazlıklar taraflar arasında tatmin edici şekilde sonuçlanmadığı takdirde tahkime ya da üst mahkemeye gitmeleri söz konusudur. Menfaatlerin ve çatışmanın yüksek olması, mahkemenin görüldüğü yerle değil dava konusuyla ilgilidir.

Anarşist perspektiften yaklaşıldığında hukuk ile devlet arasındaki bağ, zorunlu değildir; ayrıca sorun üretmeye meyillidir. Aradaki ilişki devleti değil fakat hukuku zedelemektedir. Birkaç başlık altında devletli hukukun üretebileceği sorunlar ele alınabilir.

Tektipleşmiş Hukuk. Minarşizm, şüphesiz pozitivist hukuk anlayışını benimsediği gibi devleti ve yasalarını hukukun kaynağı olarak kabul etmez. Ancak, hukukun tesisi ve yargı yetkisi devlet tekeline bırakıldığında, hukuk kuralları tektip hale gelir. Devlet eliyle benimsenen hukuk kodu, diğerlerini geçersiz kılmaktadır. Minarşistler, bu durumu toplumun barışçıl ilişkilerinin devamı için olumlu sayma eğilimindedirler. Anarşistler ise tektipleştirilmiş hukukun, toplumun çoğulcu doğasıyla uyumlu olmadığını ileri sürerler. Uzun insanlık tarihi içinde toplumların barış halinde yaşamalarına rehberlik eden evrensel kaideler üzerinde uzlaşma olmakla birlikte toplumların doğasında barındırdığı çeşitlilik, onun bireyler arası ilişkilerine de yansımaktadır. Toplumlar gibi hukuk da çoğulcu yapıya sahiptir. Anarşist hukukçu Bruce Benson iki hukuku karşıtlık içinde temellendirir. Buna göre ilki kendiliğinden doğan düzenin hukukuyken diğeri baskıcı bir hukuksal düzendir. Kendiliğinden doğan düzende hukuk, toplumun varoluşundan itibaren bireylerarası ilişkilerden çıkan pratiklerle şekillenir²⁹. İster medeni ister ekonomik ilişlerde olsun kurallar, barışçıl bir yaşamı mümkün kılar hale kendiliğinden gelmiştir. Baskıcı hukuk ise devletin yasa yapma faaliyetiyle birlikte siyasal sistem içinde tektipleşmesidir. Devletin yasallığını arkasına alanların sesi, hukuk olacaktır. Gücü elinde bulunduranların elindeki hukuk gücü, toplumun geri kalanları için cebri meşru gösterme aracı haline dönüşme tehlikesi barındıracaktır. Benson'un ifade ettiği baskıcı hukuk, yalnızca mutlak egemenlik sahibi monarşiler ya da despotik yönetimlerde değil günümüz demokrasilerinde de varlığını koruyan bir problemdir. Benson'a göre otoriter

29 Bruce L. Benson, *The Enterprice Of Law, Justice Without State*, Pasific Research Institute, 1990, s. 76.

hukuk düzeni, doğası gereği toplumun bir kesimini diğerine karşı düşmanlığa sürükleyeceği için düzeni değil düzensizliği teşvik eder³⁰.

Minarşistlerin savlarında olduğu gibi insanlar ekseriyetle, herkese uygulanan objektif bir hukuk düzeninin olması görüşünde birleşirler. Yasak olan ile olmayan arasındaki ayırım belirginse ve kurallar herkes için açıksa, tek tip hukukun uygulanması sorun olmayacaktır. Ancak Han Hermann Hoppe de, tekçil hukuk olarak adlandırdığı devletli hukuk düzenin toplumun çoğulluğu ile uyumlu olmadığını iddia etmektedir. Toplum çoğul bir yapıyken, devlet doğası gereği tekildir. Toplum etnik köken, inanç, cinsiyet ve diğer pek çok unsur bakımından çeşitlidir; farklı hukuk kodları da buradan kaynaklanır. Toplumsal hareketlilik ve karmaşıklık çoğaldıkça aynı coğrafyada bulunmayan, aynı dili ve kültürü paylaşmayan insanlar arasında hukuksal sorunlar artarak çoğalmaktadır. Hoppe'nin farazi örneği üzerinden, bu görüşü ortaya koyabiliriz. Dini inancına göre Müslümanlar Kuran'ı Kerim'i, Katolikler Yeni Ahit'i, Musaviler ise Eski Ahit'i ve onların ürettiği toplumsal kaidelere göre aralarındaki hukuki sorunları çözmek isteyebilir. Farklı din ve cemaatlere ait kimseler arasında hangi hukuk kurallarının geçerli olacağına ilişkin sorun çıkma ihtimali yüksektir. Yalnızca dini değil başka kültürel, etnik farklılıklar da toplum için hangi hukuk kodunu geçerli kılacağına dair problem üretmektedir. Hukukun devlet eliyle tektipleşmesi, sorunu çözmemekte, yalnızca derine itmektedir. Oysa yargı hizmetlerinde tek bir hukuk kodunun dayatılması yerine farklı kesimlerin hukuk kodları arasında uzlaşma sağlanmalıdır³¹.

Hukukun Yozlaşması. Devletin hukuka değil de hukukun devlete tabi olması, hukukun evrensel kaidelerinin yürütülmesine zarar verebilir. Anarşist bir perspektiften bakıldığında, devlet de tıpkı diğer toplumsal kurumlar gibi birkaç kişinin kararları ile idare edilen bir örgütlenmedir. Özellikle siyasal erkin erkin en güçlü şekilde tecelli ettiği yürütme organına bakıldığında durum daha da açıktır. Siyasal iktidarı sınırlandıran yazılı kaideler ne kadar etkili olursa olsun, hukuka ve hukukun evrensel kurallarına müdahale edilmesi, siyaset pratiğinde her zaman mümkündür. Siyasal iktidar sahipleri, toplumun bir grubunu ya da kesimini yasa yoluyla menfaatlendirerek ve/veya gelir transferi yaparak kayırabilir; onları, avantajlı hale getirerek hukuk önünde eşitlik ilkesine zarar verebilir. Benzer şekilde iktidarı için tehdit gördüğü kişi ya da grupları da mağdur ederek cezalandırabilir. Oysa hukuk, en açık tanımıyla bireylerin meşru müdafaa haklarının kolektif organizasyonu-

30 Benson, a.g.e., s. 77.

31 Hans Hermann Hoppe, *Democracy The God That Failed, The Economics And Politics Of Monarchy, Democracy, And Natural Order*, New Brunswick: Transaction Publishers, 2007, s. 250.

dur³². Siyasal iktidarın elinde kayırma ya da cezalandırma aracına dönüştüğü vakit, hukuk amacından sapmış demektir. Toplumun barışçıl ilişkilerini sürdürerek yaşayabilmesinin önüne set çeker. Ünlü Fransız hukukçu Bastiat, yasaların temel hürriyetleri koruyarak adaleti tesis etmek yerine birilerine menfaat sağlayacak düzenlemeler yapıldığında yasal yağmanın gerçekleştiğini söyler³³. Bu durumda insanlar, emeklerini katarak hayatını kazanmaya çalışmak gibi meşakkatli bir yoldan gitmek yerine siyasal iktidara yakın durarak menfaatlerini koruma hatta artırma yolunu seçeceklerdir.

2.2. Anarşist Hukuk ve Yargı Hizmetleri

Anarşizm düzensizlik, kargaşa, kaos hatta barbarlıkla ilişkilendirildiği için hukuk ile birlikte anılmamaktadır. Pejoratif anlama maruz kalan anarşizm ile düzenlilik, süreklilik ve barışçıl ilişkilerin temeli olan hukuk düzeni, uyumlu görülmemektedir. Oysa piyasa anarşizmi perspektifi bu yaklaşımı devletçi bir zihniyetin ürünü olarak görür. Anarşizm düzensizlik değil kendiliğinden doğan düzendir; kargaşa, kaos ve barbarlık değil toplumların yüzyıllardır varlığını sürdürme biçimidir. Hukuk kurumu, toplumların içinden çıkmasına rağmen merkezileşen iktidarın elinde dönüşüme uğrayarak bireylerin özgürlüklerini korumak yerine tehdit eder hale gelmiştir³⁴. Bu sebeple, devletsiz bir hukuk mümkündür. Tek bir hukuk kodunun devlet tarafından dayatılması yerine çoğulcu bir niteliğe sahip hukuk kodlarının birarada olması, temel hürriyetlerin yaşanması için daha elverişli olacaktır.

Çalışmanın bu kısmında, hukukun uygulanması yani adalet ve yargı hizmetlerinin devletin tekeli örgütlenmesi olmaksızın piyasa koşullarında nasıl yerine getirileceği tartışmaya açılabilir. Anarşist hukukçu ve siyaset bilimciler, hukuk ve yargı hizmetlerinin rekabet eden acenteler eliyle piyasa düzeni içinde mümkün olabileceği önerisini getirirler³⁵. Piyasa düzeni içinde en basit mal ya da hizmetleri sunanlar, nasıl ki rakipleri ile hizmetin kalitesi üzerine yarış içindeyse, hukuk ve koruma hizmetlerinde de böyle bir yol izleyebilir. Böylece piyasa düzeninde adalet ve yargı hizmetlerinin yerine getirilmesi, piyasa aktörleri aracılığıyla mümkün olacaktır.

Murray Rothbard, adalet ve yargı hizmetlerinde rekabetçi piyasa düzenini açıklarken, halihazırda gerçekliği olmayan durumu, adım adım ele alarak,

32 Friedric Bastiat, *Hukuk*, çev.: Yıldırım Arsan, Ankara: LDT Yayınları, 1997, s. 2.

33 Bastiat, a.g.e., s. 8.

34 Bruce L. Benson, *To Serve and Protect Privatization and Community in Criminal Justice*, New York: New York University Press, s. 196

35 Roberta Modugno Crocetta, "Murray N. Rothbard'ın Anarko-Kapitalist Siyaset Teorisi," çev.: Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 45/46, 2007, s. 217.

ileri sürülecek muhtemel eleştirilere de yanıt verir. Anarşist toplum, pek çok hukuk kodunun birarada var olabildiği bir düzendir. Ancak Rothbard, temel hürriyetlerin, barışçıl ilişkilerin ve çoğulcu hukukun kalıcı hale gelmesi için tüm hukuk kodlarının üzerinde var olması gereken tek bir liberteryen ilkeye vurgu yapar: Saldırmazlık Aksiyomu³⁶. Rothbard'a göre özgürlüğümüzün biricik kaynağı olan saldırmazlık aksiyomu, özgür bir toplumun varlığı için elzemdir. Saldırmazlık aksiyomuna göre, başkasının şahsına ve malına şiddet/zor uygulanmadığı müddetçe insanların tüm davranışlarında özgürlüğü esas olmalıdır. Saldırmazlık aksiyomu aracılığıyla, toplumda özgürlükler herkes için esas olacaktır. Böylelikle Rothbard, bireyin öz mülkiyetine yönelik tüm saldırıları, kimden ve/veya nereden gelirse gelsin, bertaraf eder. Saldırmazlık aksiyomu ekseninde piyasa toplumunda adalet ve yargı hizmetlerinin işleyişinde öne çıkan iki kurum vardır: Rekabet eden koruma acenteleri ve rekabet eden mahkeme düzeni.

Murray Rothbard, aynı bölge içinde birbiriyle rekabet eden koruma acentelerinin bireylere hem güvenlik hem de yargı sahasında hizmet verebileceğini ileri sürer. Piyasadaki diğer hizmetler gibi adliye hizmeti de süreklilik içerdiği için peşin abonelik ya da düzenli ödenen primlerle karşılanacaktır. Böylece bireyler haklarını aramak üzere devletin sunduğu hizmeti zorunlu olarak almak zorunda kalmayacaktır. Acenteler aracılığıyla özgür tercihleri ile seçtikleri yargıç ve mahkemeye gidebileceklerdir. Acenteler, tıpkı özel sigortacılık hizmetleri gibi adli işlem gerektiren durumlarda müşterilerinin haklarını koruyacaklardır.

Diğer bir kurum ise, rekabetçi mahkeme düzenidir. Rothbard'a göre mahkemeler, tekelci adalet sisteminden çıktığında, verdikleri kararlarda objektifliği ve dürüstlüğü koruma bakımından üstün hale gelecektir. Çünkü her bir mahkeme için ayakta kalmak önemli hale geleceği için davaların görüşülmesinde ve karara bağlanılmasında objektiflik ilkesine riayet edecek, adil olacak ve sanığın haklarına saygı gösterecektir³⁷. Şüphesiz rekabetçi mahkeme düzeninde de sonuçları itilafli olan ve benimsenmeyen sonuçlar da ortaya çıkacaktır. Rothbard'a göre sayıca daha az olan temyiz mahkemeleri de aynı şekilde en doğru kararı verme yönünde ün yaparak ayakta kalabilecektir³⁸. Rothbard, anarşist bir toplumda özel acentelerin ve mahkemelerin işleyişini farazi bir dava ile açıklama yoluna gider³⁹:

36 Murray Rothbard, *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*, Auburn: The Ludwig von Mises Institute, 2006, s. 27.

37 Crocetta, a.g.e., ss. 228-229.

38 Rothbard, *İnsan, İktisat, Devlet I-II*, çev.: Ahmet Uzun ve Ayşe Meral Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 894.

39 Rothbard, a.g.e., s. 895.

Her iki kişinin de ayrı koruma acentelerinde olduğu bir düzende A şahsı (X şirketi) B şahsı (Y şirketi) tarafından saldırıya uğradığını iddia ederse, A şahsı suçlamasına yönelik dosya ile birlikte X şirketinin mahkemesine başvurur. B şahsı da herhangi bir zor olmaksızın mahkemeye kendisini savunmak üzere davet edilir. Bu durumda iki seçenekte de sorun çıkmaz. B'nin suçsuz olduğu ya da B'nin suçunu kabul ettiği durumda sorun çıkmaz. Ancak B suçlamayı reddederse davayı kendi mahkemesine yani Y'ye götürebilir. Diğer bir seçenekte, piyasada temyiz davaları arasında verdiği kararlar bakımından öne çıkmış bir temyiz mahkemesine götürecektir.

Mahkemelerin verdiği yerinde kararlar, sonrakiler için emsal teşkil edecektir. Ayrıca serbest piyasa düzeninde mahkemeler anlaşmazlıkların sona erdirilmesi konusunda kendilerini geliştireceklerdir. Başarıları, müşterilerinin belirli konularda oluşturdukları yargı kararlarında dürüstlük, güvenilirlik ve hızlilik konusundaki şöhretlerine bağlı olacaktır⁴⁰. En yakın müşterileri de koruma acenteleri olacaktır. Özel bir örnek olarak idam cezası gibi riskli bir konu ele alınabilir. Zira hiçbir koruma acentesi, müşterisine idam cezasının verilmesini istemeyecektir. Friedman bu noktada mahkemelerin idam cezasına karşı olanlar ile olmayanlar şeklinde ayrışacağına ve davanın her iki tarafından da rızasıyla bu mahkeme türlerinden birine gideceğini belirtir. Burada sorun eğer taraflardan biri idam cezasına karşı diğeri ise idam cezasını onaylayan bir mahkemeye giderse ne olacağıdır. Bu noktada istenilen yasa elde edilemeyecektir⁴¹. Diğer bir olasılık da belirli durumlar için müşterilerin daha özel düzenlemeler talep edebileceğidir. Örneğin çöl ikliminde yaşayan insanlar suyun mülkiyet hakları ile ilgili olarak açık belirlenmiş yasalar isteyebilir. Diğer yerlerdeki insanlar, en iyi ihtimalle bunu gereksiz bulabilir. Böylece çölde yaşanan insanlar tek bir koruma ajansının müşterisi olmasını, mahkemeye gidecek her politikanın su konusunda iyi düzenlenmiş bir yasa olmasını tercih edebilirler.⁴²

Rekabet eden mahkeme düzenine ilişkin pek çok eleştiri ve itiraz yöneltilebilir. Bunlardan ilki, hizmetin piyasalaşması sonucunda bir koruma acentesine ödeme yapmayacak durumda olanların haklarının korunamaması problemidir. Günümüz mevcut düzeni içinde bireyler, devletin sunduğu güvenlik, hukuk ve yargı hizmetlerini vatandaş olmaktan kaynaklı tabî hakları saymaktadır ve bedel ödemeksizin bunlara sahip olduklarını düşünme eğilimindedir. Ancak, bu hizmetlerin hiçbirisi, bedelsiz sayılmaz. Piyasa kurumundan farklı olarak devlet, verilen hizmetlerin bedelini piyasa koşullarında açık hale getirmemekte, örtülü şekilde cebir yoluyla elde ettiği vergilerden sağlamaktadır. Gerek doğrudan vergilerle gerekse dolaylı vergiler eliyle toplumdaki herkes, bu hizmetlerin bedeline ortak olmaktadır; diğer yandan adalet talep

40 Friedman, *a.g.e.*, s. 117

41 Friedman, *a.g.e.*, s. 118.

42 Friedman, *a.g.e.*, s. 119.

eden kişi, belirli resim ve harçları ödeme mecburiyetindedir. Devletli toplum düzeni içinde de, bu bedeli ödeme imkanı olmayanlar, sanılanın aksine, ekonomik nitelikli her eylemi ile bu hizmetlerin bedelini ödemektedir. İster devletin eliyle isterse piyasa yoluyla olsun, bu hizmetlerin bir karşılığı vardır. Piyasada rekabet eden acenteler önerisinde, bireyler faydalanmadıkları bir hizmetin bedelini peşinen ödemek zorunda kalmaz. Bu hizmetlere ihtiyaç duyduğunda, mevcut öneriler içinden hizmetin niteliği ve bedelini takdir edecek çeşitliliğe sahip olacaklardır. Bu noktada Rothbard, piyasa koşulları içinde bir ya da birkaç finansman yönteminin benimseneceğini belirtir. Bunlardan biri kişilerin güvenlik ve sigorta hizmetlerini tedarik ettiği acentelere ödedikleri düzenleri primlerin içine yargı hizmetlerinin de katılması şeklinde gerçekleşebilir. Diğer bir finansman yöntemi de, yargı hizmetine sıklıkla başvurmayanların, sadece başvurduğunda ödeme yapması şeklinde olabilir⁴³.

İkinci itiraz, rekabet halindeki mahkemelerin adaleti en yüksek teklif verenin lehine satma ihtimalidir. Devletin tekeli adalet ve yargı hizmetlerinde, mahkemelerin bağımsız halk adına yargı yetkisini kullandığı ve objektif olduğu düşünülür. Demokratik rejimlerde, siyasetin hukuk üzerinde tahakküm kurmasını engellemek üzere kurumsal mekanizmalar üretilmiştir. Ancak, yine de pratikte aksi yönde örneklerle rastlamak mümkündür. Piyasa düzeninde rekabet eden mahkeme düzeninde, onları objektif karar vermeye zorlayan temel saikler bulunmaktadır. Rekabet eden mahkeme düzeni, geçici bir uygulama olmayacağı için, toplum nazarındaki itibarını koruma yönündeki tutumunu taze tutmalıdır. Verilen hükümler objektiflikten uzaklaşarak güçlü ve zengini kollamaya yöneldiği takdirde, mahkeme olarak varlığını ve ömrünü kısaltmış olacaktır. Ayrıca ilk düzeyde olduğu gibi üst düzey mahkeme düzeninde de çok sayıda istinaf mahkemeleri faaliyet göstereceği için, objektiflik kriterine uyum sağlanacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, çağdaş liberteryen bir akım olan piyasa anarşizmi felsefesinin devletsiz (piyasa) toplum önerisi ele alınmaktadır. Devletsiz bir toplumda, özellikle güvenlik hizmetlerinin, hukuk ve yargı hizmetlerinin nasıl ve hangi kurumlar eliyle yerine getirileceği konusu öne çıkmaktadır. Sınırlı devlet taraftarı liberteryenizm, dış güvenlik, hukuk ve yargı hizmetleri için varlığını zorunlu sayar. Piyasa anarşizmi ise, güvenlik ve yargı hizmetlerinin devletle beraberliğinin zorunlu değil sorunlu olduğu savını

43 Rothbard, Murray, *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*, Auburn: The Ludwig von Mises Institute, 2006, s. 276.

sahiplenir. Piyasa anarşizmine göre devlet güvenlik hizmetlerine el attığında, bireyleri değil kendi güvenliğini koruma peşinde olur. Devlet hukuk ile yargı hizmetlerine el attığında, hukuk ve yargıyı kendisine karşı işlenen suçları tescillendirmek, suçlu saydığı kişi ya da kişileri cezalandırmak üzere kullanır.

Devlet ile güvenlik ya da devlet ile hukuk arasındaki sorunlu birlikteliğin sebebi, bu sahaların toplumların barışı için gerekli olmaması değildir. Sorun bu hizmetlerin teslim edildiği devlet kurumunun doğasından kaynaklanır. Zira devletlerin doğuşu ve yıkılışı, insanların tutsaklığına ve/veya ölüme neden olan istila ve savaşa dayandığı için gayri ahlakidir. Toplumda hiçbir kişi ya da gruba tanınmayan şiddet kullanma tekeli, bu konuda sicili kötü olan devlete tanınmıştır. Klasik liberalizm ve minarşizm, bu gücü sınırlandırmak üzere pek çok kural ve mekanizma üretmiştir. Lakin tüm bunlara karşı devlet, birey ve toplum üzerindeki gücünü artırmaktadır. Tekel olmasından dolayı güvenlik ve yargı hizmetleri, devlet erkinin sorgulanamaz kısmında kalmayı sürdürmektedir.

Piyasa anarşizmi, toplumun üyelerine zorunlu olarak bedelini ödedikleri ancak hiçbir şekilde kendi ihtiyaçlarına göre düzenleme imkânı bulamadıkları hizmetlerdeki tekeli göstererek, piyasa yoluyla çözüm önerisi getirir. Güvenlik ile yargı hizmetlerinin piyasalaştırılması, diğer tüm hizmetler gibi piyasa koşullarında birbiriyle rekabet eden acenteler ya da güvenlik şirketleri fikrine dayanır. Şüphesiz hipotetik bir öneriden ibaret olan piyasa toplumunda öngörülemeyen çeşitli sorunlar çıkabilir. Devletsiz düzende de bireylerin yaşam, mülkiyet ve hürriyetlerine yönelik tehdit ve şiddet olabilir. Serbest piyasa düzeni cebirin olmadığı bir ütopya değildir. Ancak cebir kullanımının süreklilik ve kurumsallık kazanmadığı bir toplumsal düzene işaret etmesi bakımından önem arz eder.

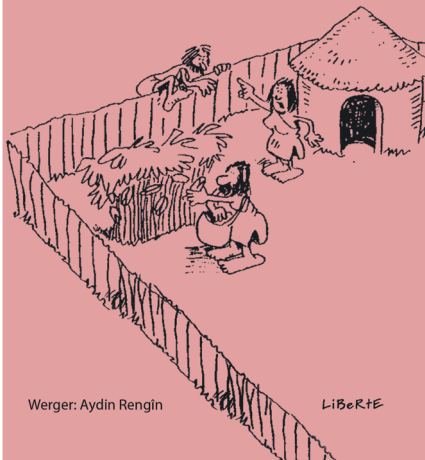
Kaynakça

- BASTIAT, Friedric, *Hukuk*, çev.: Yıldırım Arsan, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, 1997.
- BARRY, Norman, *Modern Siyaset Teorisi*, çev.: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- BENSON, Bruce L., *The Enterprice of Law, Justice Without State*, Pasific Research Institute, 1990.
- BENSON, Bruce L., *To Serve and Protect Privatization and Community in Criminal Justice*, New York: New York University Press, 1998.
- BREWSTER, L., The Impossibility of The State, *Journal Of Libertarian Studies*, Vol. 16, No: 3, 2002, ss. 19-34.
- BUCHANAN, James M., *The Demand and Supply of Public Goods*, Rand Chicago: Mcnally & Company, 1968.
- CROCETTA, Roberta Modugno, "Murray N. Rothbard'ın Anarko-Kapitalist Siyaset Teorisi", çev.: Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 45/46, 2007, ss. 213-232.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temeller," *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 56, 2009, ss. 7-31.
- FRIEDMAN, David, *The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism*, Chicago: Open Court, 1995.
- HAAR, Edwin Van De, *Classical Liberalism and International Relation Theory: Hume, Smith, Mises and Hayek*, New York: Palgrave Macmillian, 2009.
- HIGGS, Robert, "Government Protect Us?" *Independent Review*, Vol: 7, No: 2, 2002, ss. 309-313.
- HOPPE, Hans Hermann, *Democracy The God That Failed, The Economics and Politics of Monarchy, Democracy and Natural Order*, New Brunswick: Transaction Publishers, 2007.
- HOPPE, Hans-Hermann, "Fallacies of the Public Goods Theory and The Production of Security," *The Journal Of Libertarian Studies*, Vol. 9, No.1, 1989, s. 27-46.
- KANT, Immanuel, "Yaygın Bir Söz Üstüne: 'Teoride Doğru Olabilir, ama Pratikte İşe Yaramaz,' [Teori Ve Pratik] *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, Der. Hakan Çörekçiöğlü, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, 17-56.
- LOCKE, John, *Hükümet Üzerine İki İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev.: Fahri Bakırcı, Babil Yayınları, Ankara. 2004
- MACHAN, Tibor R., "Reconciling the Anarchism and Minarchism," *Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country?* Ed.: Roderick T. Long and Tibor R. Machan, Asgate Publishing Company, Burlington, 2008, s. 59-84.
- MISES, Ludwig von., *Sosyalizm*, çev.: Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara, 2007.
- MOLINARI, Gustave De, *Serbest Piyasa ve Güvenlik*, çev.: Gürkan Polat, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2016.
- OPPENHEIMER, Franz, *Devlet*, çev.: Alâeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul: Engin Yayınları, 1997.
- RAND, Ayn, "Hükümetin Doğası", *Kapitalizm: Bilinmeyen İdeal*, çev.: Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Yayıncılık, 2004, s. 435-446.
- ROTHBARD, Murray, *For a New Liberty: The Libertarian Monifesto*, Auburn: The Ludving von Mises Institute, 2006.

- ROTHBARD Murray, *İnsan, İktisat, Devlet I-II*, çev.: Ahmet Uzun ve Ayşe Meral Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- ROTHBARD, Murray, *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyân*, çev.: Mustafa Acar, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- TANNEHILL, Moris & Linda, *The Market For Liberty*, Lansing: Mı: Self-Published, 1970.
- YÜŞÜREN, Melih, *İnsan Doğası, Sosyal Düzen ve Değişim: David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2013.
- WALTER, Andrew W., "Adam Smith and the Liberal Tradition in International Relations," *Classical Theories of International Relations*, ed.: Ian Clark and Iver B. Neumann, Houndmills: Macmillian Press, 1996, ss.142-172.

ji hejariyê berev dewlemendiyê

MARC SWANEPOEL

Wergêr: Aydın Rengîn

LiBeRtE

Ji Hejariyê Berek Dewlemendiyê

Marc Swanepoel

Wergêr: Aydın Rengîn

ISBN: 978-605-9823-24-1

Hîmên afirandina dewlemendiyê ji bo hemû civakan li ser rêgezên gelekî girîng ên giştî yên derbasdar in. Ev rêgez bêyî ku mirov wan bi awayekî armanckirî û bi zanebûn bisêwirînin weke encama tevgera mirovan derketine holê. Bi peresînê heta roja me hatine û ji aliyê tu kesî nehatine dahênan.

Pergala nîrx û bihayan bûye amûra jêveneger a afirandina dewlemendiyê. Hiştiye ku zanînen çetçetî ku di hişê mirovan de belavbûyî ne bi awayekî bandorker werine bikaranîn.

Pergala nîrx û bihayan weke ofîseke gelekî mezin a zanînen û pêşniyarkirinê dixebite ku tevger û daxwazên mirovan kontrol dîke. Gelek caran sînorên têgihîştina mirovan derbas dîke û bi saya pêvajoya hilberînen ya nûwaze û têkilhev dihêle ku dewlemendî were afirandin.

LiBeRtE
yayingrûbu

Liberal Düşünce Topluluğu: Çeyrek Asırlık Çınar

Atilla Yayla

Prof. Dr. | İstanbul Medipol Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 123-130.

Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) 26 Aralık 2017'de 25 yaşını tamamlayıp 26. yaşını sürmeye başladı. Başka bir deyişle çeyrek yüzyılı geride bıraktı. Şüphe yok ki bu, bir fikir kuruluşu için kıvanç verici bir durum. Hatta Türkiye'de benzeri az görülen bir başarı.

Ana Kuruluş Olarak LDT

LDT doğup faaliyetlerine başladığında Türkiye'de liberal bir fikir odağı da, liberal olarak tanınan ve konuşan fikir insanları da yoktu. Fikir hayatımızda sosyalizm, milliyetçilik, İslamcılık gibi kolektivist akımlar egemendi. Bireycilik ne biliniyordu ne de mevcuttu. O kadar ki, söz gelimi, sosyal düşünceyle yeni ilgilenmeye başlayanların, üniversitelerin iktisat, siyaset, sosyoloji gibi sosyal bilim bölümlerine girenlerin önündeki tek değilse de ana yol kolektivizmdi. Üniversite öğrencileri hocalarından bireyci felsefe ve onun ekonomik, siyasal ve hukukî yansımaları hakkında kolay kolay bir şey öğrenemedi. Kütüphanelerde kendisine yardımcı olacak özellikle Türkçe yazılmış eser bulamazdı. Genel okuyucu da kitapçılarda bunu yapacak kitaplar bulamazdı. Bu açığı gidermek için kütüphanelere koşmak da fazla bir şey değıştirmezd. Çünkü kütüphanelerde bireyci felsefe hakkında Türkçe kaynak bulmaya çalışmak samanlıkta iğne aramaya benzerdi.

LDT'nin kuruluşuna öncülük edenler, en başta bu satırların yazarı olmak üzere, bireyci-liberal felsefeyle ilgili birikimlerini kendi özel ilgi ve çabalarıyla elde etti. Onlara yol gösterebilecek ve ihtiyaç duydukları anlarda yar-

dımcı olacak kimseler yok denecek kadar azdı. Buna rağmen, öncülerin talihleri yaver gitti. Çok az sayıda insan arasındaki sadece fikrî değil aynı zamanda insanî uyum, beklenmedik ve önceden tahmin de edilemeyecek hızda gelişen bir fikir grubunun ve akımının ortaya çıkmasını sağladı.

LDT yıllar boyunca ülkenin tek liberal fikir odağı olarak çalıştı. Sonraki yıllarda bazı formel ve informel gruplaşma çabaları oldu. Bunlar mevzi ve konjonktürel başarılar da kazandı. Ama, çoğu, hiç iz bırakmadan veya çok az iz bırakarak zamanla ortadan kayboldu. LDT ise daima ana liberal kuruluş olarak ayakta kalmayı başardı; liberal akıma öncülük etti, Türkiye'deki tüm liberal kişilere ve oluşumlara bir şekilde doğrudan veya dolaylı destek verdi. Ülkenin her yanındaki çok sayıda kişi LDT'nin yayınlarını okuyarak, seminerlerine, panellerine, toplantılarına katılarak liberal fikirlerden haberdar oldu. Bu sayede ya liberalleşti veya liberal fikir birikimini geliştirdi.

LDT bir fikir akımının akıl edebileceği ve yapabileceği hemen her faaliyeti yaptı. Seminerler, paneller, sempozyumlar, basılı ve online dergi ve kitap yayını, özel eğitim programları, akademik danışmanlık, somut problemlere yönelik çözüm ve öneri raporları, kamu politikaları raporları, radyo ve televizyon programları, yazı yarışmaları, belgeseller, görsel malzemeler, ders kitapları, staj imkânları, burslar, kahvaltı buluşmaları, özel yemek buluşmaları, şehir turları, uluslararası ortaklarla projeler LDT'nin başlıca faaliyetleri oldu. LDT'den sonra ortaya çıkan gruplaşmalar da LDT'den ilham aldı, LDT faaliyetlerini taklit etti, tekrarlamaya çalıştı.

Fırtınalı Yıllarda Ayakta Kalmanın Sırrı

LDT kuruluşundan birkaç sene sonra 28 Şubat fırtınasıyla karşılaştı. Bu fırtınadan güçlenerek çıktı. 2010'lu yıllarda daha da büyük fırtınalar koptu. Ak Parti iktidarı ile bürokratik vesayet odakları arasındaki mücadele, Ergenekon ve Balyoz Davaları, FETÖ'nün 7 Şubat 2012'deki MİT Operasyonu ile başlayıp 15 Temmuz'a doğru uzanan kriminal faaliyetleri tüm Türkiye'yi ve bütün çevreleri derinden etkiledi.

Liberal çevreler de olaylardan etkilendi. Liberal kişiler ve gruplar tarafından olaylar karşısında alınan pozisyonlarda farklılıklar ortaya çıktı. Bu farklılıklar bazen ayrışmalara, kopuşlara sebep oldu. Uzun zaman LDT' de yer almış, LDT' ye katkıda bulunmuş bazı arkadaşlar LDT ile yollarını ayırdı. Başka çizgilere kaydı veya başka oluşumlara girişti. Bunu sessizce yapanlar yanında LDT'ye zarar vermeye çalışarak, hatta yok etmek için çırpınarak

yapanlar da oldu. Buna rağmen LDT ayakta kaldı. Ana liberal kuruluş olma özelliğini korudu. Yeni katılımlarla güçlenerek yoluna devam etti.

Bu ayrışmaların ayrıntılı hikâyesi belki ayrıca yazılmalı. Ancak, burada da bazı hususlara işaret etmekte fayda var. Söz konusu ayrışmalar daha ziyade soyut temel liberal ilkelerde ve ana fikirlerde zıt düşmenin sonucu olmadı. Daha ziyade günlük olayları okumadaki farklılıklardan doğdu. Teorik ihtilâflar LDT içindeki canlılığı teşvik edebilirdi, ama sıcak olaylar üzerindeki tartışmalar bazılarımızı çok keskin, arkadaşlıkları bitirici tavırlar almaya itti. Bu da bir ölçüde toplumsal hayattaki aktörleri ve vakaları analiz etmede farklı yöntemleri benimsemenin sonucu oldu. Ayrıca, farklı okumalara ve metotlara karakter ve mizaç farklılıkları da eklendi. Tarih akıyor. Hayat kısa. Liberaler arasındaki ayrışma ve gerilimin, sebepler ne olursa olsun, kalıcı, dostlukları sona erdirici, insanları birbirine düşmanlaştırıcı olmamasını umuyorum, en azından diliyorum. Bu camiaya emeği geçenler arasında en başlarda gelmeme, pek çok kimseye emeğim geçmiş olmasına, hiç kimseyi dışlamamış ve engellememiş olmama rağmen sırf yorum farklılıkları yüzünden çok yoğun ve ağır saldırılarla ve ithamlarla karşılaştım. Bazılarının yüzüne bakmasam ve onları tamamen hayatımdan çıkarsam haksız olmam. Buna rağmen başta kendim olmak üzere herkesin tarzını gözden geçirmesinin, bir nefis muhasebesi, bir öz-eleştiri yapmasının ve gerekirse iletişimi ve dostluğu pekiştirici adımlar atmasının doğru olacağını düşünüyorum.

Liberalim diyen kişiler ve gruplar arasında bireyciliği, negatif özgürlüğü, hukukun hâkimiyetini, ifade hürriyetini, anayasal yönetim geleneğindeki temel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti, serbest teşebbüsü, sivil toplumu, küçük-sınırlı devleti savunmayan, bildiğim kadarıyla, yok. Herkes bunları benimsemekte ve değerli görmekte. Ancak, özellikle alanda olanları, günceli değerlendirmekte önemli farklılıklar var. Yorumlardaki keskinliğin ve doğru tekeli iddialarının birkaç sebebi olduğunu düşünüyorum.

Bizler liberal ilkeleri-değerleri kitaplardan, makalelerden öğrendik. Onlar okuyanın zihnine stabil bir bakış enjekte ediyor. Isaiah Berlin'in eleştirdiği, birbirleriyle mükemmelen tutarlı değerlerden müteşekkil, asla çelişki ve sorunu olmayan bir dünyanın -bireysel ve toplumsal hayatın- mümkün olduğu kanaatini oluşturuyor. Oysa gerçek dünya çok daha karışık ve karmaşık. Pek çok aktör ve faktör aynı anda iş başında. Doğru olanların yanlışları, yanlış olanların doğruları olabiliyor. Soyut yaklaşımlarda ilkeler ve değerlerin çeliştiği veya aralarında bir öncelik-sonralık sırasının yapılmasının şart olduğu durumlar doğabileceği dikkate alınmıyor ve tek bir ilke etrafında her şeyin açıklanabileceği veya dünyanın tanzim edilebileceği zannediliyor. Burada bir

zaaf bilhassa dikkat çekici. Tanel Demirel'in sürekli işaret ettiği gibi, liberalerin birçoğunun sosyal bilim nosyonlarının zayıf olması. Özellikle gençler arasında kitap-makale ezberlerinin sosyal bilimlere ikame edebileceği zannediliyor. Oysa bilimin yerini ideoloji ile doldurmak yerine ideolojinin en azından tezlerinin bir kısmını bilimle test etmek gerekir.

Diğer taraftan, her aktörün bir tarihi var. Ülkeler, partiler, kurumlar, şahıslar tarihsiz değil. Ahistorik bir ortamda yaşamıyoruz. Tarihi sıfırdan başlatılabilecek durumda değiliz. Tarihi düşüncede reddetmemiz tarihî gerçekleri ve tarihin tortularını hayatımızdan çıkarttığımız, çıkartabileceğimiz anlamına gelmiyor. Tarih bazen sırtımızda bir bagaj gibi duruyor, bazen de bize güvenle ilerleyebileceğimiz, önümüzü görebileceğimiz bir patika sağlıyor. Yükümüzü kimi zaman ağırlştırıyor, kimi zaman hafifletiyor.

Liberaller ilkelere değer verir ve ilkelerin evrenselliğine inanır. Bu kendi başına kötü bir şey değil, İlkeleri olmayan pusulasını kaybeder. Ancak, beriyandan dünya, özellikle kısa vadede, sadece ilkeler üzerinde dönmüyor. Dünya aynı zamanda güç, iktidar, statü, çıkar kavgalarının sahnesi. Toplumların hayatı, ağırlıklı olarak psikolojiye ve sosyolojiye dayanıyor. Bazı liberaller ise çoğu zaman bu gerçeği ihmâl edip mükemmelen tutarlı, asla çelişmeyen soyut ilkelerle tüm toplumsal hayatı düzenleme, problemleri ebediyen çözme peşinde koşuyor. Tarihi yeni baştan yaratabileceğini zannediyor. İddia büyüdükçe radikallik de büyüyor.

Sadece hukukta değil, diğer birçok toplumsal alanda da usul kuralları esas kadar önemli, hatta yerine göre esastan daha önemli. Bu çerçevede, temel usul kuralları olarak şiddeti dışlamak ve meşruiyete bağlı kalmak şart. Bu bizi kısa vadede his ve heyecanların tesiriyle hataya düşmekten, vahim yanlışlar yapmaktan koruyacak ana faktör. Ne yazık ki geride kalan birkaç yılda bazı liberaller usul kurallarını ve meşruiyetin önemini kendi esas anlayışları yüzünden görmezden geldi. Mesela mevcut hükümet ile FETÖ arasındaki mücadelede hükümetin hataları olsa da meşru; FETÖ'nün ise doğruları söylese ve yapsa da gayri meşru bir aktör olduğunu dikkate almadı. İkisini de eşit meşruiyete sahipmiş gibi değerlendirdi ve tavır aldı.

Liberal camiada yaşananlara dayanarak toplumsal aktörleri ve vakaları değerlendirmede dikkat edilmesi gereken birkaç nokta bulunduğu kanaatindeyim.

İlki hiç kimsenin kendisini Tanrısal bir pozisyona yerleştirmesine izin ve hak verecek bir yanılmazlık vasfına sahip olmadığı. Kendimizi ne kadar önemsersek önemseyelim, hangi erdemlere, yeteneklere ve meziyetlere sa-

hip olduğumuzu düşünürsek düşünelim, yanılabiliriz, hata yapabiliriz. Tüm dünyanın değil ancak kendi dünyamızın merkezi olabiliriz. Bu gerçek bizi mütevazı olmaya, doğrunun tek timsali-ölçüsü havasına girmemeye çağırır. Bu da tevazunun tavırlara ve dile yansımaları gerektirir.

İkinci nokta şahısları ve kurumları değerlendirmede engizisyon mantığını kullanmama gereği. Engizisyon mantığı, bireylerin bir hatasına dayanarak tüm hayatını mahkûm etme tavrıdır. Hiçbir toplumsal aktör bunu hak etmez. Bugün yanlışta olduğunu düşündüğümüz, dün doğruyu yapmış olabilir. Bugün yanlış gördüğümüz yarın doğruyu yapabilir. Bu yüzden, toptancı bakış ve değerlendirmelerden uzak durmak, yorumlarımızda ve değerlendirmelerimizde adım adım, vaka vaka ilerlemek uygun olur.

Son olarak, yaşananları kişiselleştirerek, kişisel kırgınlık ve kızgınlıkları toplu reddiye ve eleştirilere basamak yapmamak, gerekçe kılmamak gerekir. Beklentilerimizin boşa çıkması şahsî meselelerimizdir. Bundan duyduğumuz kızgınlığı ve öfkeyi toplumsal muhalefet kalıbına dökmek ve bize bunu yapanların kötülüğünün delili olarak sunmak erdemli bir davranış olamaz. Zihnimizi de açmaz. Aksine, köreltir. Ayrıca, inandırıcılığımızı zaafa uğratar itibarımızı zayıflatır.

Liberal Düşünce Topluluğu'nun İşleyiş İlkeleri

LDT'nin kuruluşu dokuz kişilik bir grup tarafından gerçekleştirildi. Kuruluşta, naçizane, ben öncülük ettim. Kurucu gruptaki kişiler arasında da sonraki yıllarda LDT için en çok çaba harcayan kişi ben oldum. Bunu hakkaniyet gereği açıkça ifade etmem gerekir. Her ne kadar bir grup tarafından kurulduysa da LDT'de kapılar yeni katılımcılara daima açık tutuldu ve insanlar arasında önce gelen sonra gelen yapılmadı. İnanıyorum ki bundan sonra da yapılmayacaktır. LDT bir arayış beraberliği, bir fikir ve ruh ortaklığıdır ve onu canlı tutup geleceğe taşıyacak olan da budur.

LDT'nin bir formel bir informel yüzü var. Resmî statüsü dernek. Ama LDT sadece bir dernek değil, merkezinde resmî derneğin bulunduğu bir fikir oluşumu. Hiçbir fikir oluşumu sadece bir derneğe sığmaz. Ancak özellikle Türkiye şartlarında bir dernek olmanın gereği ve yararları da ihmâl edilemez. Bu yüzden LDT'yi dernekten ibaret görmek de derneğin LDT oluşumundaki yerini görmezden gelmek veya hafife almak da yanlış olur.

Çeyrek asrı geride bırakmış bir fikir oluşumunun gerek faaliyetleriyle gerekse iç işleyişiyle ilgili bir kültürün ve ilkelerin-kuralların oluşmuş olması beklenir. Gerçekten de öyle oldu. LDT'de zaman harcayan dikkatli bir göz-

lemci bu ilkeleri-kuralları görebilir. Ancak, hem hakşinaslık hem de hakikate saygı gereği bir noktanın altı çizilmelidir. Söz konusu ilke ve değerler biri tarafından başından düşünülmedi ve tayin edilmedi. LDT’de hayatın olağan akışı içinde birçok kimsenin bilinçli bilinçsiz katkısıyla bir anlamda kendiliğinden doğdu.

Bu çerçevede, içinden bir gözlemci olarak LDT’nin şu özelliklerinin altını çizebilirim.

1- LDT Kolektif Bir Kimliğe Sahip Değildir

Her ne kadar bir dernek olsa da, LDT kolektif bir kimlik taşıyor. Yani LDT ülke gündemindeki konularda sabit ve tüm üyelerini bağlayan bir görüşe sahip değil. Bu yüzden “LDT şöyle düşünüyor,” “LDT şurada duruyor” gibi ifadeler anlamsız. LDT içindeki bireyler kendi görüşlerinin sahipleri, konuştukları zaman kendi fikirlerini dile getiriyorlar. LDT yönetim kurulu üyeleri dâhil hiç kimse LDT adına görüş, pozisyon açıklayamıyor. Bundan dolayı, adı ve sanı ne olursa olsun hiç kimse LDT’nin kendi çizgisini temsil etmesini, LDT içindeki herkesin kendisi gibi düşünmesini, kendisiyle aynı tutum ve tavırları benimsemesini talep edemez. Herkesin fikri ve tavrı sadece kendisini bağlar.

Bununla beraber bir taraftan kişilerin akademik ve kamusal hayattaki görünürlüklerine diğer taraftan insanların kolektivizmi yücelten mevcut kültür ortamında ve kategorileştirerek düşünmeye ve değerlendirmeye yöneliyor olmasına bağlı olarak bazen LDT’de toplu bir görüş varmış havası doğabiliyor. Böyle olmasını önlemenin yollarından biri kamuya hitap etme imkânı olanların LDT adına değil kendi adına konuştuğunu belirtmesi ve LDT çevresinden kamusal görünürlüğe sahip kişilerin sayısının artması olabilir.

2- LDT İçinde Makul Bir Çoğulluğu Barındırır

LDT bir fikir platformu. Bu platform elbette liberal renkte. Ancak, liberal düşüncenin değişik renklerini de bünyesinde barındırmakta. Ağırlık noktası klasik liberalizm olmakla birlikte LDT içinde anarko-kapitalizmi ve sosyal liberalizmi benimseyen kimseler de bulunabilmekte. Bu ılımlı ve makul çoğunluk LDT’ye fikir bakımından canlılık katmakta.

3- LDT Gevşek Bir Hiyerarşiye Sahiptir

LDT bir dernek. Mevzuat gereği bir yönetim kuruluna, denetleme kuruluna ve disiplin kuruluna sahip. Ancak, LDT içinde klasik örgütlerde görülen disiplinli, sıkı hiyerarşi yok. Gevşek bir hiyerarşi mevcut. Bu hiyerarşi hiçbir şe-

kilde bir fikrî hiyerarşi değil, sadece idarî işlerde geçerli bir hiyerarşi. LDT'de fikirlerin ağırlığı insanların hiyerarşi merdiveninde yeriyle değil fikirlerin özü ve sahiplerinin ifade, ikna gücü tarafından belirlenir. LDT'nin özü sınırlı idarî hiyerarşi, kişisel tercihe bağlı gönüllülüktür.

4- LDT Adem-i Merkezî Şekilde Çalışmaya Açıkır

Sert, kuvvetli bir hiyerarşisinin bulunmamasının doğal gereği ve sonucu olarak LDT sınırlı bir adem-i merkezilik düsturuyula çalışıyor. LDT üyeleri buldukları yerlerde inisiyatif alarak kendi başlarına çeşitli çalışmalar yürütebiliyor. LDT, üyelerinin entellektüel teşebbüs gücünü, atılımların önünü keserek bitirmeye değil, teşvik ederek geliştirmeye çalışıyor. Bu sayede, bir LDT'nin bulunduğu her yerde LDT mevcut.

5- LDT Aktivist Değildir

LDT bir fikir oluşumu. Liberal bir entellektüel platform. Bu platform akademik çevrelerde olduğu kadar akademi dışı çevrelerde de alan-zemin bulabilir. LDT aktivist, eylemci, lobici bir oluşum değil. LDT miting, yürüyüş vs. organize etmez. İmza kampanyaları düzenlemez, lobi çalışmaları yürütmez. Üyelerini fikir alanında yoğunlaşmaya, okumaya, yazmaya, konuşmaya teşvik eder.

6- LDT Bağımsız Bir Oluşumdur

LDT bağımsız, kendi başına bir oluşum. Başka hiçbir kuruluşun parçası, uzantısı, aracı değil. Başka kuruluşlarla eşitlik ilişkisi içinde ve geçici olarak proje bazlı işbirliği yapabilir. Ancak, bağımsız varlığından asla taviz vermez ve vazgeçmez. Bu çerçevede LDT malî kaynaklarının çok sayıda olmasına çalışır. Tek kaynağa bağlı kalma durumuna düşmekten kaçınır.

7- LDT Günlük Siyasetle İlgilenmez

LDT fikirler bazında siyaseti etkilemeyi ister. Ancak, bunu dolaylı olarak ve fikirler bazında yapmaya çalışır. Siyasî partilerle ve siyasî STK'larla organik ilişkiler, bağlar kurmaz. LDT kurumsal olarak bir partiye destek verme veya karşı çıkma pozisyonu almaz. Her LDT üyesi kendi siyasî tercihini kendisi belirler.

8- LDT Entellektüel Ortamda Liberal Fikirlerin Ağırlık Kazanmasını Sağlamaya Çalışır

LDT bir entellektüel platform olarak liberal fikirlerin öğrenilmesi, benimsenmesi ve geliştirilmesi için çalışır. Liberal entellektüel birikimi ulusal ve uluslararası ölçekte zenginleştirmeye gayret eder.

Sonuç: LDT'nin ve Türkiye'nin Ortak Geleceği

Bir oluşumun geleceğiyle bir ülkenin geleceği arasında zorunlu bir bağ kurmak ister istemez biraz küstahça bir tavır olur. Ancak, bir fikrin geleceğiyle bir ülkenin geleceği arasında ilişki olabileceği her titiz ve dikkatli gözlemci ve tarih araştırmacısı tarafından net biçimde görülür. Liberal fikir akımının Türkiye'deki (ve dünyadaki) geleceği ile Türkiye'nin geleceği arasında mutlaka bir ilişki var olacaktır. Türkiye liberal fikirlerin gelişmesine veya gelişmesine bağlı olarak müspet veya menfî bazı özellikler kazanacaktır.

“Liberalizm bitti”, “liberal fikirler iflas etti” türünden sloganlara-temennilere prim vermeye müsaade etmeyecek kadar fikir birikimine ve insanlık tarihi bilgisine sahibim. Gerek Türkiye'deki gerekse dünyadaki gelişmeler bana göre liberal fikirlerin bittiğini değil daha acil ihtiyaç hâline geldiğini gösteriyor. Liberal uygarlığın ayakta kalması ve gelişmesi LDT gibi fikir kuruluşlarının, akımlarının ona katkıda bulunmasına da bağlı. LDT'nin geçmişinde olduğu gibi geleceğinde de bunu yapmaya devam edeceğine inanıyorum.

Hayekyen Kendiliğinden Doğan Düzen ve Uluslararası Güç Dengesi*

Edwin van de Haar**

Çeviren: Atilla Yayla

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 131-151.

Düşünce kuruluşlarının ve az sayıdaki bilim insanının çoğu zaman belli bir ülkenin dış politikası üzerine çalışmalarına rağmen, uluslararası ilişkiler nadiren ihtimamlı klasik liberal söylemde bir konu teşkil eder. Geçmiş bir asırda veya ona yakın bir sürede, klasik liberaller, çoğu zaman açıklamalarını serbest ticaret ve küreselleşme bir artarsa dünyanın daha ahenkli ve barışçıl bir yer olacağı düsturuyla sınırlayarak, bu konu hakkında ziyadesiyle kendinden memnun oldu. Bu pozisyonun fazla pratik değeri olup olmadığından ciddi kuşku duyulabilir, fakat o kesinlikle artık genel prensiplerin bir ifadesi olarak yetmemekte. Küresel olaylar insanların hayatları üzerinde gittikçe artan bir etkiye sahip, ki bu klasik liberallerin uluslararası ilişkiler hakkında kapsayıcı görüşler geliştirmesini gerektirmekte. Şanslıyız ki, David Hume ve Adam Smith'den itibaren büyük klasik-liberal öncülerin birçoğu bu mesele hakkında sofistike fikirler geliştirdi. Bu eski fikirler, belki de iktisatçıları klasik liberal konumdaki (örneğin, Smith, Ludwig von Mises ve F. A. Hayek'in eserlerindeki) ekonomik fikirler, felsefecileri Hume'un fikirleri ve siyaset teorisyenlerini klasik-liberal düşüncenin iç tarafı üzerinde odaklanmaya yönlendiren akademik uzmanlaşma yüzünden unutuldu veya ihmâl edildi. Bunun bir sonucu, klasik liberal düşüncenin, akademik uluslararası ilişkilerde, bu konuda ortaya konan klasik-liberal fikirlerin cari tartışmalar açısından hâlâ değere sahip olmasına rağmen, büyük ölçüde yok olmasıdır.

* Hayekian Spontaneous Order and the International Balance of Power, *The Independent Review*, V, 16, n. 1, Summer 2011, ss. 101-118

** Uluslararası siyaset teorisinde liberal gelenek üzerinde uzmanlaşan bir öğretim üyesidir. Son olarak Hollanda'da Leiden University'de ve Filipinler'de Atneo de Manila University'de ders verdi

Uluslararası ilişkilerde “standart” bir klasik-liberal görüşün eksik olmasının bir diğer sonucu dünya siyaseti hakkındaki yanlış fikirlerin, eğer yüzyıllardır değilse, on yıllardır etrafta dolaşmaya devam etmesidir. Bu makalede 19. Yüzyıl liberal düşünce mirasının bir kısmı üzerinde odaklanmaktayım. Richard Cobden’den (1878, 1-21) sonrasına uluslararası ilişkilerin bir unsuru olan, savaşın ve tahribatın ana sebebi olarak görülen, devletler arasında güç dengesi klasik liberaller arasında özellikle kötü bir şöhrete sahip oldu. İşaret ettiğim üzere, bu görüş, inkâr edilemeyecek şekilde, bir miktar doğruyu ihtiva etmektedir. Ancak, güç dengesinin pozitif etkileri, özellikle onun uluslararası düzeni stabilize etme ve dolayısıyla savaşı ve sefaleti önleme kapasitesi tamamen görmezden gelindi. Uluslararası düzen olmaksızın, bireysel özgürlük imkânsızdır. Sırf bu gerçek klasik liberallerin uluslararası güç dengesine geçmiş bir buçuk asırda yaptıklarından daha fazla dikkat etmelerini gerektirmektedir.

Bu kusur, Fricdrich Hayek’in ve onun Hume ve Smith gibi entelektüel atalarının düşüncelerini tetkik edince, daha tuhaf görünmektedir. Hayekyen düşüncedeki bir temel unsur, kendiliğinden doğan düzen fikridir, ki bu fikre göre düzen niyetlenilmeden doğar. Uluslararası güç dengesinin Hayekyen kendiliğinden doğan düzenin tüm özelliklerine sahip olduğunu iddia etmekteyim. Hayek’in fikirleri ile güç dengesi arasındaki bu bağ görüldüğünden daha az şaşırtıcıdır, çünkü Hume, Smith, Mises ve Hayek gibi filozoflar uluslararası ilişkilere dair görüşlerinde gayet güç yönelimliydi. Bu yüzden, bu makalede, klasik liberalleri, belki de onların uluslararası ilişkiler hakkındaki fikirlerinin genel olarak değerlendirilmesinin bir parçası olarak, uluslararası güç dengesini yeniden değerlendirmeye davet ediyorum.

Hayekyen Kendiliğinden Doğan Düzen

Düzen her toplumun bir ön şartıdır. Düzen olmazsa, insanlar beka için günlük mücadeleye girer. Son on yıllar boyunca Somali’deki ve Kongo’nun Kuzeybatı bölgesindeki şartlar bunun örnekleri olabilir. Böyle bir durumda biraz düzen mevcut olabilmekle beraber, bu düzen kesinlikle liberal düzen değildir; çünkü onda hayat, hürriyet ve mülkiyet daimî tehdit altında kalır. Dolayısıyla düzenin kaynağı ve muhafazası soruları liberal düşüncede merkezî öneme sahiptir. Onsekizinci Yüzyıl’ın klasik liberal kurucu babaları, sadece bir önceki asrın kanlı savaşları hatıralarında taze kaldığı için, bu meselelerin gayet farkındaydı. Bu yüzden, daimî (uzun ömürlü) soru hem iç hem uluslararası düzenin nasıl elde edilebileceğidir.

Klasik liberalizmin en belirleyici özelliklerinden biri, onun kendiliğinden doğan düzene inancıdır. Bu fikrin kökleri, Bernard Mandeville'in *The Fable of Bees*'i ve ([1714] 1988) onun "özel günahlar kamusal faydalar"ı, Adam Smith'in *Wealth of Nations* ([1776] 1981) ve "görünmez el"i ve Adam Ferguson'un *Essay on the History of Civil Society* ([1767] 1995) ve "insan davranışının sonucu fakat insan dizaynının sonucu değil" biçimindeki düzen kavramı gibi bir dizi klasik metne kadar takip edilebilir. Bu fikir İskoç Aydınlanmasından Edmund Burke, Jean-Baptiste Say, David Ricardo, James Mill ve John Stuart Mill, Charles Darwin, Herbert Spencer ve şüphesiz Avusturya İktisat Okulu'nun düşüncelerine doğru yolunu buldu (Hamowy 1987; C. Smith 2006, 1-7) ve Hayek kendisinin düzen tartışmalarında bu düşüncelerin birçoğunu zikretti (Petsoulas 2001, 6) .

Hayek bu mesele üzerinde çalışmaya kısmen kendisinin sosyalizm ve kolektivizme karşı toplu mücadelesi tarafından teşvik edilmişti. Bu onun yaygın devlet merkezileşmesinin modern toplumların işlemlerini mümkün kılmak için gerekli olmadığını gösterme çabasında merkezî öneme sahipti. Hayek'e göre, beşerî işbirliği rasyonel planlama olmaksızın mümkündür (Boykin 2010) Hayek hukuk felsefesi üzerine eserleri çerçevesinde thesis -bir egemenin veya bir eliten dar çıkarları tarafından sürüklenen yukardan aşağı kanun yapma veya yasama faaliyeti gerçekleştirme- ile nomos -veya beşerî karşılıklı etkileşimden kendiliğinden doğan özgürlük hukuku- arasında ayırım yaptı (Skoble 2006). Thesis maksatlı dizaynı ve planlamayı temsil eder, nomos hiçbir bireyin niyet etmediği faydalı sonuçlar ortaya çıkartan kendiliğinden doğan güçleri temsil eder. Daha geniş fakat aynı çizgiyi izleyen bir temelde, tercih Kartezyen rasyonalizm ile "doğal özgürlüğü" hedefleyen (İskoç) ahlâk felsefesi arasındadır. Kartezyen rasyonalizm planlamayı ve devlet zorlamasını; İskoç ahlâk felsefesi bireysel özgürlüğü ve bireysel davranışın dizayn edilmemiş sonuçlarını kapsar.

Hayek'e göre, kendiliğinden doğan düzen ve onun kurumları daha az etkin alternatiflerin tasfiye edilmesi (eliminasyonu) evrimsel sürecin ürünleridir. Bu yüzden, kendiliğinden doğan düzen menfaatlerin bir harmonisi üzerine dayanmakta değildir. Bu, onun yerine, bireylerin, görünmeyen haricî sonuçlara fazla ilgi göstermeksizin, kendi menfaatlerini takip etmelerinin neticesidir, bu sonuçların sonunda müspet olabilecek olmasına rağmen. Hayek, Avusturya Okulu'nun kurucusu Carl Menger'e atıf yaparak belirtir ki, "sosyal kurumlar belli bir biçimde gelişti, çünkü, o sosyal kurumların temin ettiği, parçaların davranışlarının koordinasyonu, rekabet ettikleri ve tasfiye ettikleri (yerini aldıkları) alternatif kurumlardan daha etkili olduğunu ispatladı" (1967, 96-101). Dikkat edin, bu düşüncelerin hiçbiri, savaş, güç dengesi, dip-

loması ve uluslararası hukuk gibi kurumları kapsayan uluslararası ilişkilere başvurmayı dışlamaz (Bull 1995).

Bu uygulanabilirlik düzen ve denge arasındaki ilişkiler dikkate alındığında daha aşikâr hâle gelir. Kendiliğinden doğan düzenin özü, çoğu zaman terimi icat ettiği söylenen Michael Polanyi'nin kelimeleriyle, şudur: "Hiçbir sınırlama (constraint) bireysel parçalara özgül olarak uygulanmaz." Düzen parçaların içinden, dâhilî güçlerden gelir ve "sonuç olarak ortaya çıkan düzen tüm dâhilî ve haricî güçler arasındaki dengeyi temsil eder. "Toplumda, kendiliğinden doğan düzen "insanlara, birbirleriyle, kendi inisiyatiflerine bağlı olarak, yalnızca onların hepsine aynı şekilde uygulanan kanunlara tâbi olacak şekilde, etkileşime girmelerine müsaade ederek" kazanılabilir" (1998, 189-95).

Hayek kendisinin -para, dil, piyasalar ve komüniteler gibi - sosyal kurumların "doğal olarak" geliştiği ve niyetlenmemiş sonuçlar olduğu iddiasında Menger'i takip etti. Sonuç olarak, bu kurumlar doğa bilimlerinin metotlarıyla anlaşılabilir; sosyal teorisyenlerin kendi aletlerini ve metotlarını geliştirmeye ihtiyaçları vardır (Boettke 1990). Hayek, bu çerçevede bir enformasyon boşluğunun varlığına da işaret eder. Hiç kimse yeterli bilgi elde edemez ve sosyal düzene giren tüm ilgili gerçekleri bilinçli biçimde hesaba katamaz. Bilginin parçalılığı her bireyin herkes tarafından sahip olunan bilginin yalnızca küçük bir parçasına sahip olabileceği ve yüzden her bireyin toplumun işleyişinin dayandığı olguların (facts) çoğundan habersiz olacağı anlamına gelir (Hayek 1998, 1: 13-14). Bu durum (condition) Hayek'in bir merkezî devletin ekonomik planlamasına ve "rasyonel kuruculuğuna" karşı ana tezlerinden birine dâhil olur. Şüphesiz, bunun yalnızca iç siyasî durumda geçerli olması için bir sebep yoktur.

İnsan davranışını idare eden kurallar zaman içinde evrildi. Bu kurallar çoğu insan tarafından ifade edilmiş (dile getirilmiş) biçimde olmadan takip edildiler ve onlara riayet edilmesi belli, kesin olarak müspet değer verilen sonuçlar hâsıl ettiği için genel olarak kabul edildiler. Ancak, bu kurallar bireyler bu sonuçları akılda tuttukları için izlenmediler (Hayek 1998, 1: 19). Dağınık bilgi şartları altında bir deneme ve yanılma keşif sürecinin sonucu olarak doğdular. Bu kurallar, insanların kendi özgül bilgilerini, sosyal kontrol olmaksızın, en iyi şekilde kullanmalarına müsaade ederek, bir koordinasyon probleminin çözümüne hizmet ettiler. Bu yüzden, düzen dinamik; daimî gelişmeye açık bir süreçti (Bianchi 1994).

Hayek evrimi ve kendiliğinden doğan düzeni çok sayıda insandan müteşekkil karmaşık toplumları hayatta kalmaya muktedir kılan "ikiz fikirler" olarak kabul eder (Caldwell 2004, 352-61). Hayek, thesis ve nomos te-

rimleri yanında, kozmos (inkışaf eden düzen) ve taxis (bir sunî/yapma düzen) arasındaki klasik Yunan ayrımını da tezlerini anlatmak için kullanır. Kozmos bir kimsenin hükmedebileceğinden çok daha fazla derecede karmaşıklığa sahip olabilir. Kozmos genellikle soyut ilişkilerin yapısının, teşkil edici unsurlar değiştiği zaman bile sabit kalması anlamında gözlemlenebilir olmayan soyut ilişkilere dayanır. Bu düzenin, yapma olmadığı için, insanların hedeflerinin kazanılması için onun önemini farkında ve bu yüzden onun korunmasının peşinde olmuş olabilmesine rağmen, meşru olarak belli bir amaca sahip olduğu söylenemez. Kendiliğinden doğan düzenler mecburen karmaşık değildir, fakat Hayek çok karmaşık bir düzenin yalnızca kendiliğinden elde edilebileceğini ileri sürer. Bu yüzden, insanlar bu düzen üzerinde daha az kontrole sahiptir, çünkü hiç kimse bu düzenin istihdam ettiği ilgili bilginin tümüne sahip değildir. Aynı sonuç (conclusion) kozmosdaki unsurlar arasındaki ilişkileri yöneten davranış kuralları için de geçerlidir. İnsanlar onları (kuralları) kelimelerle ifade etme anlamında bu kuralların farkında olabilir veya olmayabilirler, çünkü kurallar insan tabiatının kolayca anlanamayacak (kavranamayacak) belli özelliklerinden çıkar. Hayek sosyal teorinin ve sosyal siyasanın merkezî sorununun bu kuralların özelliklerinin neler olduğunu bulmak olduğunu ifade etmektedir. Hayek sık sık devlet müdahalelerinin kendiliğinden doğan düzeni oluşturan unsurlar arasındaki dengeyi tahrip ettiğini ifade etmektedir. Hayek, Polanyi gibi kendiliğinden doğan düzenin onu oluşturan parçalar arasında bir dengeyle alâkalı olduğunu vurgular (1998: 35-51).

Şimdiye kadar Hayek'in kendiliğinden doğan düzen fikrinin ana unsurlarını belirttim: Dinamikler, niyetlenmemiş sonuçlar, denge, dağınık bilgi, adaptasyon ve evrim. Bu görüş statükoyu muhafaza etmeyle, planlamayla, merkezîleşmeyle ve kuruculukla keskin biçimde çelişir (Kukathas 2006). Kendiliğinden doğan niyetlenmemiş sonuç karmaşık sosyal düzenlerin organizasyonu için (açısından) her alternatiften çok üstündür çünkü o en geniş derecede bireysel özgürlüğe müsaade eder. O aynı zamanda uluslararası güç dengesiyle birçok ortak özelliğe sahiptir.

Uluslararası Güç Dengesi

Hayek kendisinin kendiliğinden doğan düzen fikrini dünya siyasetine, uluslararası güç dengesinin böyle bir tecrübe için mükemmel bir namzet olacak olmasına rağmen, asla uygulamadı. Pazar ve toplumsal âdetler gibi, kendiliğinden doğan düzenin diğer biçimlerine benzer şekilde, güç dengesi, belli bir düzenin, bu durumda uluslararası siyasette, soyut bir yorumudur. Güç terimi bu bağlamda iki anlamda kullanılır: Bir ülke veya bir devlet için eş anlamlı

(synonym) olarak veya askerî potansiyel, coğrafya, nüfus, ekonomik güç ve diplomatik kapasitede farkların bir ifadesi olarak (Wight 1995, 168). Bu kısmında güç dengesi kavramını ele alıyorum ve onu Hayekyen kendiliğinden doğan düzenin özellikleriyle kıyaslıyorum.

Güç dengesinin birçok tanımı kullanımında, fakat uluslararası hukuk yazarı Emerich de Vattel'in (1714-67) yaptığı tanım hâlâ öğreticidir. De Vattel güç dengesini "Hiçbir gücün ağır basar ve diğerleri için kanun koyar pozisyonda olmadığı bir ilişkiler durumu" olarak tanımladı (zikredildiği yer Bull 1995, 97). Güç dengesi bir hukukî ilke değildir fakat bir uluslararası siyasa ilkesidir (Wight 1991, 167). Geçmişten şimdiye uzunca bir dönem güç dengesi dış politika analistleri ve uygulayıcıları arasında olduğu kadar akademik uluslararası ilişkiler çalışmalarında da en etkili fikirlerden biri oldu (örnekler Haas 1953, Morgenthau 1960 ve Jervis 1992'yi kapsar). Şüphesiz, bu fikir dünya tarihinin güç dengesi tarihiyle eşitlenebileceğini ve sınırlanabileceğini ima etmez (gerektirmez). Dünyanın farklı parçalarında uzun dönemler için egemenler şehir-devletleri, etnik gruplar, uluslar ve ülkeler gibi zamanın ana uluslararası aktörleri arasındaki (bölgesel) ilişkilere hükmetmeye muktedir olmuştur (Haslam 2002, 89-127; Kaufmann, Little ve Wohlforth 2007, 1-21, 228-46). Ancak, James Mayall'ın işaret ettiği üzere, 17. Yüzyıl'dan sonrasında farklı kılıflardaki güç dengesi devletler uluslararası toplumunun gelişmesinde hayati bir rol oynadı (2000, 11-12; keza bkz. Osiander 2001 ve Sofka 2001). Bu sonuç (mütalaa), 19. Asır Avrupa büyük-güç "uyumu" (concert) ve 20. Yüzyıl global Soğuk Savaş'ın ana örnekleri olarak, geçmiş iki asır için kesinlikle doğrudur.

Bu kavramın ehemmiyeti niçin bazı uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin, güç dengesinin, modern uluslararası durumun dayanıklılığını izah etmek için gerekli unsurların hepsini sunarak, dünya siyasetini açıklamak için açık ara en iyi teorik cihaz olduğunu iddia ettiğini açıklamaya yardım eder. Bu teorisyenler devletlerin daima daha güçlü bir devlet tarafından dominasyonu önlemeye çalıştığını çünkü egemenin (hegemon) onların güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürerler. Aynı korku tarafından motive edilmiş, diğer bir devletler grubunu karşılamak için oluşturulmuş bir uluslararası ittifak da uluslararası ilişkilerde yaygındır. Richard Little bu fikri bir muhasım (adversarial) güç dengesi olarak adlandırır ve onu büyük güçlerin liderleri tarafından benimsenen bir fikre dayanan dost (associational) güç dengesiyle zıtlıştırır. Dar maddi menfaatlere sahip olmanın ötesinde, böyle bir ittifaktaki devletler toplumunda düzeni muhafaza etmek için bir kolektif sorumluluğa sahip olarak görülür ve güç dengesi bu uluslararası düzenin ana temellerinden

biridir (2007, 1-5, 10-13). Bu aynı zamanda bir dizi klasik liberal düşünürün burada daha sonra ele alınacak faik (predominant) görüşüdür.

Hedley Bull'a (1995) göre güç dengesinin muhafazası üç fonksiyonu yerine getirir:

- Bir bütün olarak tüm uluslararası sistemde bir genel güç dengesinin varlığı sistemin fetihle bir üniversal imparatorluğa dönüştürülmesini önlemeye hizmet etti.
- Lokal güç dengelerinin varlığı belli alanlarda devletlerin bağımsızlığını lokal olarak üstün (baskın) bir güç tarafından emilmekten (absorbition) veya hükümranlık altına alınmaktan korudu.
- Hem genel hem lokal güç dengeleri, var oldukları yerlerde, uluslararası düzenin dayandığı (diplomasi, savaş, uluslararası hukuk, büyük güç yönetimi) kurumların işlemeye muktedir olduğu şartları (durumları-conditions) temin etti.

Şüphesiz, Bull'ın işaret ettiği üzere, birçok kimse güç dengesinin müspet etkilerinin olabileceği fikrine itiraz eder. Uzun bir süre boyunca güç dengesi savaşın ana kaynağı ve küçük devletlerin yaşamasına ve çıkarlarına aykırı ve uluslararası hukukun tanınmaması (disregarding) olarak görüldü. Hiç şüphesiz bu korkular gayet haklıydı. Güç dengesi her zaman barışla sonuçlanmadı çünkü onun ana fonksiyonu düzenin muhafazasıdır. Bir vakia olarak, uluslar bazen savaşın belli bir gücün egemen olmasını engellemek için yapılması gerektiğine inandı. Ancak, güç dengesi küçük devletleri koruyarak, aynı zamanda bir ana savaş önleme mekanizması oldu ve genellikle uluslararası legal anlaşmaları destekledi (Bull 1995, 97-105).

Bütün bu farklı durumlarda dengenin gelişmesinin bir ana sebebi, uluslararası ilişkilerde "güvenlik dilemması" adı verilen, temel problemdir. Bu dilemma daima istikrarlı bir uluslararası düzenin, böyle bir düzen aynı zamanda toplumun gelişmesi için bir şart olmasına rağmen, varlığına güvenilemeyeceği ferasetine (öngörüsüne) dayanır. Britanyalı tarihçi Herbert Butterfield'in ifadeleriyle, "[U]luslararası düzen tabiat tarafından ihsan edilen bir şey değildir, fakat rafine düşünce, dikkatli (ihtimamlı) tertip ve ince (ayrıntılı) hüner meselesidir. En iyisinden, o istikrarsız bir şeydir ve soyut görünmesine rağmen, insanların ülkelerine gösterdiği sadakatin ve yalnızca uluslararası düzenin onları takip etmeye muktedir kıldığı özel davalara daimî dikkatin aynısını gerektirir" (1966,147). Aynı zamanda, dünya siyaseti "insan ilişkilerinde belirsizliğin varoluşsal şartı (durum-condition)" olan köklü bir güvenlik dilemması sunar (yaratır) (Booth ve Wheeler 2008,1). Devletler, yaşamak isterlerse, kendi güvenliklerini, nihaî safhada askerî araçlarla, sağ-

lamalıdır. Dilemma şudur: Bu araçları oluşturan silahlar, öz savunma için hayatî olmalarına rağmen, potansiyel olarak veya fiilen diğerlerine zarar verecek tehditler olarak görülürler. A devletinin B devletine zarar vermek gibi bir niyeti hiç olmamasına rağmen, B devletinin liderleri bunun böyle olduğuna emin olamazlar. Bu problem uluslararası ilişkilerde psikolojik faktörlerin önemini gösterir. Devlet liderleri öbür devletin liderlerinin (karar vericilerinin) güdülerini ve niyetlerini anlamak için, onların “zihnini okumak” zorundadırlar. Yüksek riskler (stakes), potansiyel olarak devletin tam da bekası riski veri alındığında, karar vericileri ihtiyat bakımından hata yapmaya meyleder. Kendilerinin diğerlerinin güdüleriyle ilgili yorumlarının doğru olduğundan emin olamazlar ve yorumlarının ışığında en iyi cevabı bulmak mecburiyetindedirler (Booth ve Wheeler 2008,1-18). Doğal bir cevap, diğer ülkelerin veya ülke gruplarının hâkimiyetini önlemek (dengelemek) (counterbalance) için ittifaklar oluşturmaktır.

Bu güvenlik dilemması, ayrılık için sonsuz imkânların, sıkı tecritçi (isolationist) siyasaların ve mevcut dünyanın egemen devletler tarafından domine edilmesini aşmanın başka yollarının bulunduğu bir durum olan devletsiz bir dünyayı tercih eden liberteryenler ve diğer düşünürler için de temeldir (mühimdir) (Bkz. meselâ Nozick 1974; Rothbard 1996, 263-94, 2000, 115-32, 2002, 189-97; Carpenter 2002, Eland 2002; Denson 2003a, XV-XVI, 2003 b; Ebeling ve Hornberger 2003; Hoppe 2003; Rockwell 2003; Higgs 2004, 250-51; Paul 2007). Bu yazarlar tarafından ileri sürülen farklı teklifleri ve tezleri geniş şekilde tartışmak bu makalenin amacının ötesinde olmasına rağmen, açıktır ki, liberteryenlerin ve diğerlerinin güvenlik dilemmasını nazarı dikkate alması gerekir; bir izolasyonist devlet, amaçları (niyetleri) tamamen barışçıl olsa da, yine de bir tehdit olarak görülebilir ve mevcut devletleri daha küçük birimlere parçalamak uluslararası ilişkilerin mantığını değiştirmez. Güvenliği sağlamakla görevlendirilmiş özel sigorta şirketleri de rakiplerden devletlerin diğer devletlerden gördüğü aynı türden tehditlerle karşılaşır.

Güç dengesi Hayekyen kendiliğinden doğan düzenin bir ifadesi olarak görülmeli midir? Müspet cevap telkin eden ilk önemli göstergeler güç dengesiyle birleşik olan kendi kendini üreten (hâsıl eden) ve niyetlenmemiş sonuçlardır. Meselâ, bir nihaî üçüncü parti yargıcının veya diğer hükmedici (overriding) bir gücün olmadığı, devletin domine ettiği bir global durumda, bireysel devletler daima bekalılarıyla alâkalıdır (concerned) çünkü bazı devletler daima diğerlerine hükmetmek veya onları fethetmek isterler. Prensipite, bu arzunun muhtemel sebepleri sınırsızdır. Diğer devletler egemenliklerine değer verirlerse, tehditlere kendi başlarına veya bir ittifakla karşı koymaktan

başka seçenekleri yoktur. Her lider bu görevi devlet olmanın normal bir parçası olarak görür.

Liderlerin son ve ana derdi (endişesi) yakın tehlikeyle karşılaştıkları zaman, kısa veya uzun vadeli sonuçlardan bağımsız olarak, diğerlerinin durumundan bağımsız olarak, devletlerinin bekası ve güvenliğidir. Yakın bir tehlike veri alındığında, bekayı sağlama ana endişedir. Ancak, eğer karşı karşıya gelen güçler kabaca birbirine eşit güçteyse, onların dengelenmesinin ikincil ve esas olarak niyetlenmemiş sonucu (etkisi) uluslararası düzendir. Söylemeye gerek yok ki, bu düzen genellikle memnuniyetle karşılanır ve kendisi belli devletlerin dış politikasının hedefi olabilir, fakat bu sonuç bekaya ikincildir (subordinate).

Kendiliğinden doğan düzenler gibi, güç dengesi siyaseti doğal harmoni hakkında (ilgili) değildir. O, daha ziyade, diğerlerinin savaş iştiaklarını nötralize etme hakkındadır. Ülkeler, savunma kapasitelerini takviye ederek, bölgeler ele geçirerek, tampon bölgeler kurarak ve duruma göre bölerek veya fethederek ya savunma kapasitelerini güçlendirmeye veya hasımlarının gücünü azaltmaya çalışırlar. Bu yüzden, bir güç dengesi statik olmaz. Bazı devletler belli bir dengeyi sevmeyecektir ve statükoyu bozma yollarını araştıracaktır. Bu araştırma sürekli değişen ittifaklara ve dengelere yol açar. Savaşlar bazen bir dengeyi korumak için verilir, fakat diğer olaylar ve krizler de onları kışkırtabilir (Sheean 1996, 53-75).

Bu yüzden, denge, diğer kendiliğinden doğan düzenler gibi, dinamik bir süreçtir. Denge planlamayla kontrole müsaade etmez. Bir dengenin oluşturulmasının ve muhafaza edilmesinin muayyen yolu zaman içinde değişir. Bu durum Hayek'in kozmosunun tüm özelliklerine sahiptir; çünkü güç dengesi değişen şartlara adaptasyon yoluyla evrilir. Meşhur bir örnek Richard Nixon'un 1970'lerin başlarındaki "pingpong diplomasisi"yle alâkalıdır. Sovyetler Birliği'nden gördüğü kötü (saygısız) muameleden hoşnutsuz olan Çinliler global güç dengesini değiştirdi. Çinlilerin açıkça hür dünyayla birleşmemesine rağmen, Çin dış politikasının değişmesi Komünist Blok'un gücünü azalttı, bu ABD'nin öncülük ettiği kesimin nispeten güçlenmesine yol açtı. Bloklar arasındaki global güç yerinde kaldı fakat farklı bir şekle kavuştu (Kissinger 1994, 703-32).

İlk bakışta, güç dengesi sınırlı sayıda aktörün müdahil olmasından dolayı, kendiliğinden doğan düzenin diğer biçimleri kadar karmaşık görünmeyebilir. Ancak, güç dengesi siyasetinin teorisyenleri bu nispî basitliği şiddetle inkâr eder (reddeder) ve kesinlikle farklı zaman dönemlerinde, müdahil olan aktörlerin şaşırtıcı sayısını vurgular (Nio, Ordeshook ve Rose 1989). Dağınık bil-

ğinin büyük bir miktarı oyuna dâhil olur. Dünyada yalnızca iki yüz devletle uluslararası dengeyi bütünüyle anlamak imkânsızdır. Gücün ana belirleyicileri-ülkenin hacmi, coğrafya, kaynaklara erişim, askerî kapasiteler gibi-devletlerin davranışlarının gerekli fakat yetersiz tahmin ettiricileridir (predictors). Dış-politika oluşturma bir insan davranışı biçimidir, insan tabiatının -hisler, kabahatler/kusurlar (vices) etnik köklere güçlü bağlılık, onurunu koruma endişesi- gibi özellikleri bir rol oynar (Thayer 2004; Rose 2005).

Şimdiki klasik liberaller güç dengesinin Hayekyen kendiliğinden doğan düzenin özelliklerine -dinamikler, niyetlenmemiş sonuçları, dağınık bilgi, adaptasyon ve evrime- sahip olduğunu düşünmemiş (kabul etmemiş) olabilirler, fakat böyle bir görüş Hume, Smith, Mises ve Hayek gibi büyük klasik liberal yazarların yazılarına gayet iyi uyar. Hume “Güç Dengesi Üzerine” adlı makalesinde güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki istikrar sağlayıcı etkisini açık bir tavırla över, dengenin mucizevî olmadığını fakat sağduyuya (common sense) dayandığını ifade eder. Dengenin kırılğan ve gayri mükemmel olabilmesine ve savaşların bazen dengeyi muhafaza etmek için yapılmasına rağmen güç dengesi birçok şiddetli uluslararası çatışmanın patlamasını önler. Bu yüzden güç dengesi “sağduyu ve açık muhakeme (akıl yürütme)” üzerine kurulur (1987, 332-41; keza bkz. Van de Haar 2008). Adam Smith güç dengesinin uluslararası sükûnete ve barışa ulaşmak için önemli bir cihaz olduğunu ekledi. Güç dengesi aynı zamanda iç düzene katkıda bulunur ve bu yüzden o devlet adamları tarafından “ortak olarak ciddî etkiyle kullanılabilir en yaygın (geniş) kamusal iyiliktir” ([1759], 1982b, 230). Ludwig von Mises, ittifak inşa etmeye küçük devletlerin egemenliklerini muhafaza etmesinin yolu olarak değer vermekle birlikte, başlarda güç dengesini eleştirmekteydi (1983, 32, 80-85). Hayatının daha sonraki yıllarında, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki Avrupa’nın yeniden yapılanmasına öneriler getirirken, güç dengesinin açık bir destekçisi oldu. Şu görüşü savundu: “Bir milliyetçilik dünyasında savaşı ortadan kaldırmaya çalışmak umutsuz (boşuna)” ve Milletler Ligi’nin ulusların bireysel grupları arasındaki ittifaklara kötü bakmak (disfavour) “korkunç” bir hata oldu. “Bizim bu dünyamızda, böyle ittifaklar savaşı önlemenin yegâne araçlarıdır” (2000,19).

Kaderin gerçekten tuhaf bir cilvesidir ki Hayek hiçbir zaman kendisinin kendiliğinden doğan düzen fikrini uluslararası ilişkilerde uygulamadı çünkü emsallerine kıyasla gayet “şahin” bir klasik liberaldi. Örneğin, savaş zamanlarında bireysel özgürlükte geçici kısıtlamalar çağrısı yaptı ve NATO’yu, Başkan Ronald Reagan’ın savunma harcamalarını, nükleer caydırmayı, Moskova’daki 1980 olimpiyatlarının boykot edilmesini ve Falkland Adaları’na İngiliz yaklaşımını açıkça destekledi. Aynı şekilde Başkan Jimmy Carter’ın

1979-80'de İran'daki rehine krizi boyunca zor kullanmakta tereddüt etmesini şiddetle eleştirdi. (Van de Haar 2009,106). Hayek Hume ve Smith'ten çok etkilenmişti ve İskoçlar gibi bir güç dengesi takipçisiydi. Kendisinin ifade ettiği pişmanlığına, hiçbir zaman uluslararası ilişkiler hakkında yoğun biçimde yazmaya zaman ayırmadı (bu pişmanlık için bkz. Hayek 1992, 239 ve 1998, 3:149), ki bu bazı gözlemcilerin niçin hâlâ hatalı şekilde onu barış, ticaret ve globalleşmeyi bağlantılandıran bir filozof olarak gördüğünü izah eder (Ravier 2009).

Klasik Liberal Bağlam

Kendiliğinden doğan düzenle uluslararası güç dengesi arasındaki benzerliğin sadece tesadüf olduğu iddia edilebilecek olmakla beraber, öyle değil. Gerçekten güç dengesi uluslararası ilişkiler hakkında tüm klasik-liberal düşüncenin temel yapı taşıdır. Bu yüzden, bu kısımda, güç dengesini, sadece özetle bile olsa, Hayekyen kendiliğinden doğan düzenin bir biçimi olarak daha geniş bir klasik liberal perspektife yerleştirmektedirim (daha fazla ayrıntı için bkz. Van de Haar 2009).

Başlangıç için uluslararası ilişkilerdeki görüşlerde sosyal liberaller ile klasik liberaller arasındaki farkların başka bir teyidini bulduğumuzu not edin. Akademik uluslararası ilişkiler teorisine, Avrupa sosyal demokrasisiyle birçok ortak yanı olan Amerikan-tipi sosyal liberalizm tarafından hükmedilmektedir. Bu yüzden, uluslararası ilişkilerde liberalizm genellikle Immanuel Kant ve Woodrow Wilson'un fikirlerinin daha ileri taşınması olarak görülür ve insanlığın kardeşliğini, kozmopolitanizmi, bütün insanların özünde iyiliğine ve savaşı ortadan kaldırmanın mümkün olduğuna inancı, artan devletlerarası organizasyonların ve serbest ticaretin barışı güçlendiriciliği hakkında iyimserliği vb. ifade eden bir dünya federasyonu çağrıları tarafından karakterize edilir (Literatür çok geniştir, bkz. meselâ Zacher ve Matthew 1995; Doyle 1997; ve Dunne 2005). Klasik liberalizmin bu konuda kendi görüşleri vardır. Klasik liberalizmin politik teorisi bireyciliğe, negatif özgürlüğe, gayri dinî doğal hukuka, kendiliğinden doğan düzene, sınırlı devlete ve hukukun hâkimiyetine sıkı bir inancı kapsar. (Barry 1987, 1- 43; Gissurarson 1987, 10-41; Conway 1995, 1-24; Gray 1995, 45-77; Higgs ve Close 2006, XI-XXII). Bu temel fikirler yalnız iç politik durumlarda değil fakat aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de geçerlidir. Bu tür görüşlerin en büyük klasik liberal düşünürlerin dördünün yazılarında açıkça geliştirildiğini görürüz: Hume, Smith, Mises ve Hayek.

Klasik liberallere göre, birey nihaî değere sahiptir, dolayısıyla siyaset tekil halkın (individual people) en büyük yararına hizmet etmelidir. Bu siyasal tercih, klasik liberallerin insan tabiatı görüşünden kaynaklanır (türer): İnsanlar fiziksel ve rasyonel olarak nelere muktedirdir? İnsanların temel dürtüleri ve içgüdüleri nelerdir? Bu sorulara cevap bulmada klasik liberaller insanı olması gerektiği gibi değil olduğu gibi alırlar. Teori geliştirmeye insanın kabiliyetlerinin realist biçimde değerlendirilmesinden başlarlar. İnsanı ihtirasın ve aklın karşılıklı etkileşimi tarafından idare edilir görürler. Beşerî entelektüel yetenekler etkileyici olabilir, fakat bu yetenekler daima sınırlıdır. Akıl her şeyi bilen değildir, özellikle enformasyonu işlemek ve karmaşık sosyal fenomenleri öngörmek veya planlamak söz konusu olduğu zaman. İnsan akıllı bireyler için değişime adapte olmak için kullanılacak önemli bir alettir, fakat akıl belli doğuştan gelen tabîî özelliklerin daimî olarak üstesinden gelemez (Hayek 1948, 1-32; A.Smith [1759] 1982b, 41 ; Mises 1996, 186). İnsan tabiatı zayıftır ve, nihaî olarak, Hume'un *A Treatise of Human Nature*'da meşhur biçimde tartıştığı üzere, "insan ihtiraslarının kölesidir ve kölesi olmalıdır." İnsanlar ahlâkî bir anlamda yanlış yapmaya mahkûm değildirler, fakat yanlış yapmaya meylederler. Yalnızca az sayıda insan daima kanunsuz davranışa eğilimlidir, fakat geniş bir grup "daha önemli fakat uzak menfaatten mevcut fakat çok önemsiz günaha teşviklerin (temptations) cezbetmesi tarafından caydırılır (ayartılır). Bu büyük zayıflık insanda tedavi edilemezdir" ([1739] 2000, 38). Klasik liberal insan tabiatı görüşü bir temeli olmayan normatif bir tercih değildir, kolayca başka bir görüş tarafından yeri alınır. Bu eski fakat hayatî ferasetler (öngörüler) evrimci biyoloji ve beyin bilimi alanlarında yapılan araştırmalar tarafından gittikçe daha fazla desteklenmektedir, ki bu araştırmalar mücadele, rekabet, onurun korunması ve kabilevî ve etnik çatışmanın hem bireysel davranışı hem grup davranışını açıklamada hayatî unsurlar olmayı sürdürdüğüne işaret etmektedir (Pinker 2002; Thayer 2004; Rosen 2005).

James Madison *Federalist Papers*'da insanların melek olmadığını meşhur şekilde ileri sürdü. Bir önemli sonuç insanlar arasında ihtilâf ve çatışmanın sebeplerinin ortadan kaldırılmasının imkânsızlığıdır. Bütün devlet eylemleri (faaliyetleri) insan davranışı olduğundan, çatışma ve savaşı ortadan kaldırmak da imkânsızdır. Şartlara bağlı olarak, askerî çatışma bazen önlenbilir veya minimize edilebilir, fakat savaşın vuku bulması uluslararası ilişkilerden asla tamamen kaldırılamaz. Bunu bir iç politik ortamda suçu ortadan kaldıramayacak olan (nasıl tanımlanırsa tanımlansın) mümkün en iyi sistemle kıyaslayın. Güvenlik dilemması bu durumu iyice karmaşıklaştırır. Klasik liberaller ebedî barışı elde etme (kazanma) çabalarının başarısızlıkla sonuçlan-

maya mahkûm olduğunu ileri sürerler ve kendileriyle düşünce tarihinde ortaya konmuş sonsuz ütopyalar zinciri (akımı) arasına mesafe koyarlar (A. Smith [1776] 1981, 4636; Mises 1983, 85-90; Hume 1987, 119; Hayek 1997a, 166, 172-73). Burada ismi zikredilen dört klasik liberalden hiçbiri savaşı kolayca onaylamadı veya savaşa girme hakkında ciddî şekilde düşünmezlik etmedi. Savaşın maliyetleri hem maddî hem manevî anlamda çok yüksek. Savaşlar aynı zamanda insan hürriyeti üzerinde Robert Higgs'in (1997, 2006) açıkça ortaya serdiği üzere, birkaç bakımdan menfî tesire sahiptir. Ancak, savaşlar aynı zamanda insan tabiatının kaçınılmaz neticesidir. Bu yüzden, klasik liberalleri ilgilendiren savaşın nasıl ortadan kaldırılabileceği değil fakat savaşla nasıl uğraşılabilir (savaşın nasıl önlenebileceğidir). Güç dengesi klasik liberal cevabın önemli bir parçasıdır.

Klasik liberalizmin uluslararası ilişkilerdeki nihaî hedefi iç siyasetteki hedefinin aynısıdır: Tüm insanlar için bireysel özgürlüğü maksimize etmek. Bireyler en iyi hayatın zorlukları ve imkânlarıyla özgürce haşır neşir oldukları zaman (deal with) geçinirler. Klasik liberaller özgürlüğü diğer bireyler ve devlet tarafından müdahale edilmemek olarak tanımlar. Klasik liberallere göre, negatif özgürlüğü geri kazanmak ve genişletmek özellikle modern Batı dünyasında en önemli görevlerden biridir. Tarihsel ve uluslararası bağlamda, bu özgürlük çağrısı emperyalizmin ve kolonyalizmin reddinde bir ifade buldu. Hume ve Smith Amerikan bağımsızlığını kuvvetle destekledi; Hayek ve Mises Yirminci Yüzyıl'da Avrupa'daki imparatorlukların dağılmasına destek verdi (Hume 1932, sayı 510; Hayek 1948, 269; A. Smith [1776] 1981, 616-25, 1987, 380-85; Mises 1983, 77-78).

Bu görüşler en azından kısmen klasik liberalizmin doğal-hukuk temellerinden ve onunla bağlantılı doğal haklar kavramından kaynaklanır. Her birey hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına sahiptir ve bu haklara saygı tabiat itibarıyla sosyal olan insanların barış içinde birlikte yaşayabileceği ve işbirliği yapabileceği âdil bir düzenin muhafazası için hayatî önemi haizdir. Tabiat kanunları doğal hakları koruyan ve muhafaza eden kurallardır ve bu kurallara uyulması insanların sosyal adâleti kazanmasına müsaade eder (Rasmussen ve Den Uyl 1997; van Dunn 2003). Doğal hukuka ilişkin geniş bir literatür olmasına rağmen, uluslararası ilişkiler literatürü bu tartışmanın çoğunu kapsamamıştır. Bu alanda, doğal hukuk ile klasik liberalizm arasındaki en aşikâr bağ, klasik liberalizmin, Hollandalı bilgin Hugo Grotius gibi doğal hukuk düşünürleriyle ilişkilendirilen "âdil savaş geleneği"ne desteğidir. Özetle söylenirse, âdil savaş teorisi âdil savaş için zemini bir dizi (belli sayıda) haklı sebeple sınırlar ve savaşta nasıl dövüşüleceğine dair kurallar kor. Hedef uluslararası çatışmaları ve onların dehşetini minimize etmektir. Hume'un yazıla-

rı onun âdil savaş geleneğini benimseyişinin birçok örneğini kapsar; Smith *Theory of Moral Sentiments* adlı kitabını Grotius'u açıkca överek bitirdi. Mises savaşın âdil sebeplerinin uluslararası siyasette yaygın biçimde münasip davranışın işareti olarak görülmesinden memnundu ve Hayek âdil savaş ilkelelerini dünya olayları hakkındaki çok sayıdaki yorumuna uyguladı (Bkz. Hume 1932, sayı 453 ve 1954, sayı 127; Mises 1981, 58-59; A. Smith 1982a, 545-47 ve [1759] 1982b, 341-42; Hayek 1997a, 176; Hennecke 2000, 347).

Millet, toplumda hem millî gurur anlamında pozitif hem de utanç ve aşağılanma anlamında negatif, insan ihtirasının anlamlı bir nesnesi (hedefi-object) olabilecek en büyük gruptur. Hume çok az insanın ülkelerine karşı tamamen kayıtsız olduğuna işaret etti. Hem Hume hem de Smith insanların yakın oldukları insanlara yabancılara veya başka ülkeden olanlara duyduklarından daha fazla sempati duyduğunun altını çizdi. Millete duyulan hisler bireyler için güçlü, tabîî güdüsel güçlerdir (A. Smith [1759] 1982b, 229; Hume [1739-40] 2000, 79, 317). Bu gözlem (tespit) modern devletler ve milliyetçilik çağında da geçerlidir. 20. Yüzyıl boyunca millî gurur adına işlenen canavarlıklara rağmen Mises ve Hayek asla ulus-devletin sonu kehanetinde bulunmadı, ulus-devletin sonu için çağrı yapmadı. Mises, lisanın milletin esası olduğunu düşündü. Çok dilli Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşünü akılda tutarak, çok lisanlı ülkelerin çöküşüne mahkûm olduğunu ileri sürdü. Mises'in çözümü bireysel self-determinasyon ve grup ayrılması imkânlarında bir artışı, fakat tekliflerini (önerilerini) onların egemen devletlerin bulunmadığı bir dünyaya yol açacağı beklentisi içinde yapmadı (1983, 39-40, 82). Hayek ulusu insanî bağın ve bireysel sadakatin ana kaynağı olarak gördü fakat o da, Mises gibi, milliyetçiliğin negatif veçhelerini kavradı. Ulusa değer verdi fakat milliyetçiliği bir zehir olarak gördü (1967, 143), sadece milliyetçilik ve emperyalizm arasındaki güçlü ilişki (bağ) yüzünden olmayacak şekilde. Milliyetçilik insanın kendi ülkesini güya daha aşağı ülkeleri yönetmeye ve uygarlaştırmaya çalışmasının iyi olduğunu düşünmenin yalnızca bir adım öncesiydi.

Millet genellikle politik bakımdan bir egemen devlet olarak organize olur. Burada bahsedilen dört filozofa göre, bu devletler uluslararası ilişkilerdeki en önemli aktörlerdir. Devlet doğal hakların önemli bir koruyucusudur, fakat tarihin gösterdiği gibi devlet aynı zamanda bu hakların en büyük ihlâlcisidir. Hukukun hâkimiyeti ilkesi bireylerin negatif özgürlüğünü korumaya niyetlidir. Uluslararası ilişkilerde klasik liberal sınırlı devlet ilkesi şunu ima eder: Devlet değiştirilmesi veya kaçınılması çok zor olan, bireysel özgürlük üzerinde büyük muhtemel etkileri bulunan, genellikle bağlayıcı taahhütler getiren anlaşmaları ve pozitif hukukun diğer parçalarını yapmada ve onaylamada ihtiyatlı olmalıdır. Bazı uluslararası anlaşmalar uluslararası devletler

toplumunun çalışmasını veya pratik meselelerin çözülmesini kolaylaştırabilir, fakat aşırı regülasyonun tehlikeleri dünya siyasetinde iç siyasette olduğu kadar reeldir. Bazı özgül sınır-aşan meseleler bir tarafa temel klasik liberal kural şudur: Eğer iç meselelerde münasip bir devlet görevi yoksa uluslararası devlet eylemi gereksizdir.

Bunun ışığında şaşırtıcı olmayan şey klasik liberal düşünürlerin aynı zamanda uluslararası organizasyonlar ve rejimler kurarak daha iyi bir dünya inşa etme teşebbüslerini reddetmesidir. Mises ve Hayek Milletler Ligi'nin ve onun halefi Birleşmiş Milletler'in güçlü eleştirmenleriydiler. Hayek Uluslararası Çalışma Örgütü hakkında da negatif görüşlere sahipti. Bu filozofların temel endişesi, bunların ve diğer organizasyonların, aynen ulusal durumlardaki aşırı aktif devletler gibi, ifa etmemeleri gereken görevler üstlenmesiydi. Sosyal kuruculuk, ifa edildiği düzlemden (düzeyden) bağımsız olarak, kötüdür (Mises 1983, 90 -91, 1985, 292-94; Hayek 1997a, 176). Ancak, Mises ve Hayek ulus-devleti uluslararası arenada politik organizasyonun tek mümkün formu olarak görmedi. Bazı durumlarda, birlikte var olan bir devletler toplumu ortaya çıkmayacaktır. Mises ve Hayek savaş arası Avrupa'daki tecrübelerin istisnaî tedbirlerin gerekli olduğunu gösterdiğini düşündüler. Gayet sınırlı bir devlet olarak kaldığı sürece, bir Avrupa federasyonunun yaratılmasını desteklediler. Merkezî seviyede ifa edilecek birçok görevi olan bir Avrupa Birliği'ni onaylamazlardı. Mises bir süre Pan-Avrupa hareketinin aktif bir üyesiydi ve Hayek bütün hayatı boyunca özgül durumlarda nihai çare olarak federalleşmeyi destekledi. Hayek, 1970'lerde, Kudüs'ü federalize etmek için Moshe Dayan ve Teddy Kolek dâhil öncü İsraili politikacılardan destek bulmaya çalıştı (Bkz. Hayek 1985 ve 1997b, 161-64; Mises 1995, 43-49).

Hayek ve Mises'e göre, kendiliğinden doğan düzen, uluslararası ilişkilerde, güç dengesinin ötesinde, özellikle serbest piyasa sisteminin benimsenmesi ve yayılması (genişlemesi) bakımından başka ve daha geleneksel roller de oynar. Klasik liberaller geleneksel olarak uluslararası ekonomide serbest ticareti güçlü biçimde destekledi. Onların ideali herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın tamamıyla özgür ticaretti. Ancak, klasik liberaller, ortak görüşün tersine, ticaretin barışı teşvik etmesini beklemezler. Gerçekte Hume ve Smith ticaret ile savaş arasında güçlü bir ilişki olduğunu kabul etti. Ticaret ilişkileri genellikle sıkıntılıdır ve zengin ülkeler savunma ve saldırı faaliyetlerine daha fazla para harcayabilir (Manzer 1996). Ticaret savaşın, din ve coğrafya ihtilâfları gibi, diğer birçok sebebini engelleyemez. Rusya ve Gürcistan arasında 2008'deki savaş bunun bir örneğidir. Ticaret, daha önce tartışıldığı üzere, insan tabiatının temel özelliklerinin üstesinden de gelemez. Fikirler tarihi boyunca liberaller bu konuda bölündü, sosyal liberaller ve belli sayıda

liberteryenler, Kant, Montesquieu, J. S. Mill, Bastiat ve Cobden gibi düşünürlerden etkilenerek, serbest ticaret ile barış arasında pozitif bir ilişki olduğuna kuvvetle inandı (Van de Haar 2010).

Uluslararası ilişkilerde kendiliğinden doğan düzen için bir diğer rol tüm biçimleriyle kalkınma yardımlarını durdurmaktadır. Kalkınma iktisadı iktisatçısı Peter Bauer'in çığır açıcı çalışmalarının etkisi altında, Mises ve Hayek, yabancı bağışlara bağımlılığın gelişmekte olan ülkelere bir yararı olmayacağını ileri sürerek kalkınma yardımlarını başından reddetti. Batılı ülkeler birçok eski kolonideki üzücü durum için, onların liderlerinin çoğunun kolektivist siyasalar izlediği veri aldığı anda, herhangi bir sorumluluk hissetmemelidir. Yalnızca kapitalizme ve liberalizme doğru gerçek bir politika değişikliği gelişme getirebilir (Mises 1985, 290-92; Hayek 1993, 322, 366-67). Birçok Asya ülkesinin tecrübeleri bu görüşlerin doğruluğunu teyit ediyor.

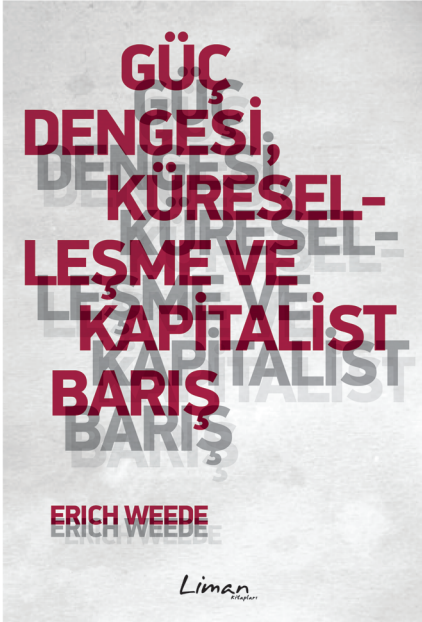
Özetlemek için, ana çizgi uluslararası ilişkiler teorisinde egemen Amerikan tipi liberalizmin tersine, klasik liberal pozisyon uluslararası çatışmayı güç siyasetinin, âdil savaşın ve güç dengesi dâhil kendiliğinden doğan düzenin bir bileşimi yoluyla minimize etme peşinde koşar. Klasik liberal pozisyonda devletler hükümetlerarası organizasyonların veya uluslararası hukukun yapabileceğinden çok daha büyük bir rol oynamaya devam eder. Sonraki kurumlar (uluslararası organizasyonlar ve uluslararası hukuk) genellikle, devlet eyleminin iç politika seviyesinde yaptığı gibi, bireysel özgürlüğü tehlikeye düşürecek ütopyacı planlamanın ve kolektivizmin ifadeleridir.

Sonuç

Klasik liberalizm farklı bir uluslararası ilişkiler görüşünü benimser çünkü kendisinin ana fikirlerini ulusal sınırların hem içinde hem ötesinde uygular. Klasik liberalizmin insan tabiatıyla ilgili gerçekçi değerlendirmesi, çatışmanın dünya siyasetinin zatî bir vechesi olduğunu fakat bu çatışmanın bir dizi uluslararası kurumun çalışması yoluyla sınırlanabileceği olduğu inancına yol verir. Güç dengesi bu süreçte önemlidir. Güç dengesi, bazen şiddetli çatışmaya müsaade etmesine, hatta onu teşvik etmesine rağmen savaşı önleyerek ve uluslararası düzeni temin ederek bireysel özgürlüğe çok hizmet eder. Bunu, temel yapısında değişikliklere müsaade ederek ve bireysel dış-politika yapıcılarının kaçınılmaz olarak dağınık ve sınırlı bilgisini kolayca kanalize ederek dinamik bir şekilde yapar. Güç dengesi uluslararası ilişkiler hakkındaki diğer klasik liberal görüşleri kusursuz biçimde birleştirerek uluslararası seviyede Hayekyen kendiliğinden doğan düzeni örneklendirir.

Kendiliğinden doğan düzen terimleriyle düşünmenin değerli veçhelerinden biri onun siyasette ve kamu siyasasında doğru şeyler üzerinde odaklanmamıza yardımcı olmasıdır. Güç dengesini bir kendiliğinden doğan düzen biçimi olarak kabul etmek şimdiki klasik liberallere uluslararası ilişkiler hakkında daha kapsamlı düşünmek için yardımcı olabilir. Belli dış siyasaları ve uluslararası ilişkilerde güvenlik üretimi gibi izole edilmiş fenomenleri analiz etmede ve eleştirmede bir yanlışlık yok. Ancak, bu unsurların yalnızca uluslararası düzeni yaratmak ve muhafaza etmek için daha karmaşık bir kurumsal yapının parçaları olduğu kabul edilmelidir. Klasik liberaller, eğer kendilerinin dünya çapında çekici olmasını istiyorlarsa, bu daha büyük resme dikkat etmelidir.

Bu perspektif kapsamlı bir araştırma gündemi, mevcut fikirlerde ve pozisyonlarda zayıflığı kabul etme istekliliği ve hepsinden önce ortodoksi dışında düşünme kararlılığı çağrısı yapar. Entelektüel atalarımız uluslararası ilişkilere böyle bir yaklaşımı benimsedi. Biz de bu bakımdan onları takip edelim.

Güç Dengesi, Küreselleşme ve Kapitalist Barış

Erich Weede

Çeviren: Murat Saraçlı

Erich Weede, *Güç Dengesi, Küreselleşme ve Kapitalist Barış*'ta Doğu'nun artan gücüne vurgu yaparak, küreselleşme ve Amerikan hegemonyası ile sağlanan kapitalist barışın geleceğini sorgulamaktadır. Kitapta ayrıca ekonomik zenginlik, demokrasi ve savaşların önlenmesi konularındaki yakın ilişkiler ile küreselleşmenin bu olgular üzerine olan etkileri de derinlemesine incelenmekte, kapitalist barışın sağladığı küresel ekonomik refahın demokrasileri güçlendirmede ve savaşları önlemedeki rolü detaylı bir biçimde değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- BARRY, N. P. 1987. *On Classical Liberalism and Libertarianism*. New York: St. Martin's Press.
- BIANCHI, M. 1994. Hayek's Spontaneous Order: The "Correct" versus the "Corrigible" Society. In *Hayek, Co-ordination, and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*, edited by J. Birner and R. Van Zijp, 232–51. London: Routledge.
- BOETTKE, P. J. 1990. The Theory of Spontaneous Order and Cultural Evolution in the Social Theory of F. A. Hayek. *Cultural Dynamics* 3, no. 1: 61–83.
- BOOTH, K., and N. J. Wheeler. 2008. *The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics*. Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan.
- BOYKIN, S. A. 2010. Hayek on Spontaneous Order and Constitutional Design. *Independent Review* 15, no. 1 (Summer): 19–34.
- BULL, H. 1995. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Basingstoke, U.K.: Macmillan.
- BUTTERFIELD, H. 1966. The Balance of Power. In *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, edited by H. Butterfield and M. Wight, 132–48. London: Allen & Unwin.
- CALDWELL, B. 2004. *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press.
- CARPENTER, T. G. 2002. From Republic to Empire: The Constitution and the Evolution of U.S. Foreign Policy. In *Toward Liberty: The Idea That Is Changing the World*, edited by D. Boaz, 245–53. Washington, D.C.: Cato Institute.
- COBDEN, R. 1878. *The Political Writings of Richard Cobden*. London: William Ridgway.
- CONWAY, D. 1995. *Classical Liberalism: The Unvanquished Ideal*. Basingstoke, U.K.: Macmillan Press.
- DENSON, J. V. 2003a. Preface to the Second Edition. In *The Costs of War: America's Pyrrhic Victories*, edited by J. V. Denson, xi–xxi. New Brunswick, N.J.: Transaction.
- . 2003b. War and American Freedom. In *The Costs of War: America's Pyrrhic Victories*, edited by J. V. Denson, 1–51. New Brunswick, N.J.: Transaction.
- DOYLE, M. W. 1997. *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism*. New York: W. W. Norton.
- DUNNE, T. 2005. Liberalism. In *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, edited by J. Baylis and S. Smith, 185–201. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- EBELING, R. M., and J. G. Hornberger, eds. 2003. *Liberty, Security, and the War on Terrorism*. Fairfax, Va.: Future of Freedom Foundation.
- ELAND, I. 2002. Does U.S. Interventionism Overseas Breed Terrorism? In *Toward Liberty: The Idea That Is Changing the World*, edited by D. Boaz, 264–73. Washington, D.C.: Cato Institute.
- FERGUSON, A. [1767] 1995. *An Essay on the History of Civil Society*. Edited by F. Oz-Salzberger. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- GISSURARSON, H. H. 1987. *Hayek's Conservative Liberalism*. New York: Garland.
- GRAY, J. 1995. *Liberalism*. Buckingham, U.K.: Open University Press.

- HAAS, E. B. 1953. *The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda*. *World Politics* 5, no. 4: 442–77.
- HAMOWY, R. 1987. *The Scottish Enlightenment and the Theory of Spontaneous Order*. Carbondale: Southern Illinois University Press for the *Journal of the History of Philosophy*.
- HASLAM, J. 2002. *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- HAYEK, F. A. 1948. *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press.
- . 1967. *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*. New York: Simon and Schuster.
- . 1985. Letter to the editor. *The Times*, April 21. F. A. Hayek Papers, Box 111, Folder 13, Hoover Institution Archives, Stanford, Calif.
- . 1992. *The Fortunes of Liberalism: Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*. Edited by P. G. Klein. Vol. 4 of *The Collected Work of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press.
- . 1993. *The Constitution of Liberty*. London: Routledge.
- . 1997a. *The Road to Serfdom*. London: Routledge.
- . 1997b. *Socialism and War: Essays, Documents, Reviews*. Edited by B. Caldwell. Vol. 10 of *The Collected Works of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press.
- . 1998. *Law, Legislation, and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. 3 vols. London: Routledge.
- HENNECKE, H. J. 2000. *Friedrich August von Hayek: Die Tradition der Freiheit*. Düsseldorf: Wirtschaft und Finanzen.
- HIGGS, R. 1987. *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government*. New York: Oxford University Press.
- . 2004. *Against Leviathan: Government Power and a Free Society*. Oakland, Calif.: Independent Institute.
- . 2006. *Depression, War, and Cold War: Studies in Political Economy*. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- HIGGS, R., and C. P. Close. 2006. *The Challenge of Liberty: Classical Liberalism Today*. Oakland, Calif.: Independent Institute.
- HOPPE, H.-H. 2003. Government and the Private Production of Defense. In *The Myth of National Defense: Essays in the Theory and History of Security Production*, edited by H.-H. Hoppe, 335–68. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.
- HUME, D. 1932. *The Letters of David Hume*, in Two Volumes. Edited by J. Y. T. Greig. Oxford, U.K.: Clarendon Press.
- . 1954. *New Letters of David Hume*. Edited by R. Klibansky and E. C. Mossner. Oxford, U.K.: Clarendon Press.
- . 1987. *Essays: Moral, Political, and Literary*. Edited by E. F. Miller. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- . [1739–40] 2000. *A Treatise of Human Nature*. Edited by D. F. Norton and M. J. Norton. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- JERVIS, R. 1992. A Political Science Perspective on the Balance of Power and the Concert. *American Historical Review* 97, no. 3: 716–24.

- KAUFMAN, S. J., R. Little, and W. C. Wohlforth. 2007. *The Balance of Power in World History*. Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan.
- KISSINGER, H. 1994. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- KUKATHAS, C. 2006. Hayek and Liberalism. In *The Cambridge Companion to Hayek*, edited by E. Feser, 182–207. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- LITTLE, R. 2007. *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths, and Models*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- MANDEVILLE, B. [1714] 1988. *The Fable of the Bees, or Private Vices, Public Benefits*. 2 vols. Edited by F. B. Kaye. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- MANZER, R. A. 1996. The Promise of Peace? Hume and Smith on the Effects of Commerce on War and Peace. *Hume Studies* 22, no. 2: 369–82.
- MAYALL, J. 2000. *World Politics: Progress and Its Limits*. Cambridge, U.K.: Polity.
- MISES, L. von. 1981. *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- . 1983. *Nation, State, and Economy: Contributions to the Politics and History of Our Time*. New York: Institute for Humane Studies and New York University Press.
- . 1985. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. Grove City, Pa.: Libertarian Press.
- . 1996. *Human Action: A Treatise on Economics*. San Francisco: Fox & Wilkes.
- . 2000. *The Political Economy of International Reform and Reconstruction*. Edited by R. M. Ebeling. Vol. 3 of *Selected Writings of Ludwig von Mises*. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- MORGENTHAU, H. J. 1960. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 3rd ed. New York: Knopf.
- NIOU, E. M. S., P. C. Ordeshook, and G. F. Rose. 1989. *The Balance of Power: Stability in International Systems*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- NOZICK, R. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford, U.K.: Blackwell.
- OSIANDER, A. 2001. Before Sovereignty: Society and Politics in Ancien Regime Europe. *Review of International Studies* 27, no. 1: 119–45.
- PAUL, R. 2007. *A Foreign Policy of Freedom: "Peace, Commerce, and Honest Friendship."* Clute, Tex.: Foundation for Rational Economics and Education.
- PETSOUKAS, C. 2001. *Hayek's Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and the Scottish Enlightenment*. London: Routledge.
- PINKER, S. 2002. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. New York: Penguin.
- POLANYI, M. 1998. *The Logic of Liberty: Reflections and Rejoinders*. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- RASMUSSEN, D. B., and D. J. Den Uyl. 1997. *Liberalism Defended: The Challenge of PostModernity*. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar.
- RAVIER, A. O. 2009. Globalization and Peace: A Hayekian Perspective. *Libertarian Papers* 1, no. 10. Available at: <http://libertarianpapers.org/articles/2009/lp-1-10.pdf>.
- ROCKWELL, L. H. 2003. *Speaking of Liberty*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.
- ROSEN, S. P. 2005. *War and Human Nature*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- ROTHBARD, M. N. 1996. *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. San Francisco: Fox & Wilkes.
- . 2000. *Egalitarianism as a Revolt Against Nature and Other Essays*. 2d ed. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.
- . 2002. *The Ethics of Liberty*. New York: New York University Press.
- SHEEHAN, M. 1996. *The Balance of Power: History and Theory*. London: Routledge.
- SKOBLE, A. J. 2006. Hayek the Philosopher of Law. In *The Cambridge Companion to Hayek*, edited by E. Feser, 171–81. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- SMITH, A. [1776] 1981. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. 2 vols. Edited by R. H. Campbell and A. S. Skinner. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- . 1982a. *Lectures on Jurisprudence*. Edited by R. L. Meek, D. D. Raphael, and P. G. Stein. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- . [1759] 1982b. *The Theory of Moral Sentiments*. Edited by D. D. Raphael and A. L. Macfie. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- . 1987. *Correspondence of Adam Smith*. Edited by E. C. Mossner and I. S. Ross. Indianapolis, Ind.: Liberty Fund.
- SMITH, C. 2006. *Adam Smith's Political Philosophy: The Invisible Hand and Spontaneous Order*. London: Routledge.
- SOFKA, J. R. 2001. The Eighteenth Century International System: Parity or Primacy? *Review of International Studies* 27, no. 2: 147–63.
- THAYER, B. A. 2004. *Darwin and International Relations: On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*. Lexington: University Press of Kentucky.
- VAN DE HAAR, E. 2008. David Hume and International Political Theory: A Reappraisal. *Review of International Studies* 34, no. 2: 225–42.
- . 2009. *Classical Liberalism and International Relations Theory: Hume, Smith, Mises, and Hayek*. New York: Palgrave Macmillan.
- . 2010. *The Liberal Divide over Trade, War, and Peace*. *International Relations* 24, no. 2: 132–54.
- VAN DUN, F. 2003. Natural Law: A Logical Analysis. *Etica @ Politica* 5, no. 2. Available at: http://www2.units.it/etica/2003_2/vandun.htm
- WIGHT, M. 1991. *International Theory: The Three Traditions*. Edited by G. Wight and B. Porter. London: Leicester University Press for the Royal Institute of International Affairs.
- . 1995. *Power Politics*. Edited by H. Bull and C. Holbraad. London: Leicester University Press for the Royal Institute of International Affairs.
- ZACHER, M. W., and R. A. Matthew. 1995. Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands. In *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, edited by C. W. Kegley Jr., 107–50. New York: St. Martin's Press.

Teşekkür

Bu makale Sydney'deki Mont Pelerin Society genel toplantısı için düzenlenen Cutting Edge Ideas yarışmasına sunulan bir çalışmadır. Bu yazıya ödül veren seçme komitesi üyelerine ve organizatörlere teşekkür ediyorum.

Anayasa Teorisine ve Hukukuna Giriş
üniversitelerde anayasa hukuku
derslerinde kullanılmak üzere
hazırlanmıştır. Kitapta bu daldaki anonim
bilgiler, ön lisans ve lisans öğrencilerine
yeterli olacak ve disiplinin özünü
kavramalarını sağlayacak şekilde tasnif

Dinî Özgürlük ve Ekonomik Refah: Geçmişten Alınacak Dört Ders

Anthony Gill & John M. Owen IV

Çeviren: Can Ceylan

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, ss. 153-170.

Birçok siyaset bilimci ve ekonomist, genişletilmiş sivil özgürlüklerin ve genel siyâsî hürriyetin ekonomik büyümeye yardımcı olup olmadığını tartışmaktadır (Smith [1776] 1976; North, Wallis ve Weingast 2009). Özel mülkiyete sâhip olma, sözleşme yapma, toplanma ve siyâsî karar alma süreçlerine katılma konularına odaklanan bilim insanları ile yapılan tartışmalarda, bu sivil özgürlüklerin bir alt kümesi olarak dinî özgürlükler, çoğu kez ihmâl edilmektedir. Dinî özgürlük genellikle, dinî çevreleri ve ruhban sınıfını doğrudan etkileyen, ama genel ekonomi veya toplum üzerinde küçük ama etkili sonuçları olan tecrit edilmiş bir özgürlük olarak görülür. Ancak serbestçe ibâdet etme hakkının da ekonomik büyümeye olumlu etkileri olamaz mı? Yüzeysel bir bakışla, dinî özgürlükler (ve munzam bir dinî hoşgörü kültürü) konusunda muhkem yasal teminatlar geliştirmiş olan milletlerin, aynı zamanda uzun vâdede sürdürülebilir ekonomik büyüme yaşayan milletler olduğu görülmektedir (Grim and Finke 2011).

Modern dünyada Hollanda, Britanya ve Birleşik Devletler, dinî azınlıklara hoşgörü ve özgürlükleri ilk benimseyen ülkelerdir. Bu ülkeler, aynı zamanda, 17. yüzyıl ve sonrasında girişimci faaliyetlerin hızlı büyüme bölgeleri

* Anthony Gill and John M. Owen IV, "Religious Liberty and Economic Prosperity: Four Lessons from the Past", *CATO Journal*, vol. 37, n. 1, Winter 2017, ss. 115-134

** Anthony Gill, Washington Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Profesörü, Baylor Üniversitesi Din Çalışmaları Enstitüsü'nde Kıdemli Araştırmacı.
John M. Owen IV, Virginia Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Profesörü ve İleri Kültür Çalışmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

olmanın yanında, anayasal demokrasiler için modern standartları koyan ilk toplumlar arasındadırlar.

Din hürriyeti ile toplumsal refah arasında nedensel bir bağlantı olabilir mi? Böyle bir bağlantı varsa, bu ikisini bağlayan muayyen mekanizmalar nelerdir? Bu yapboz için tarihsel bir yaklaşım ortaya koyuyor ve ilgili soruları ele alıyoruz. Bilhassa din hürriyeti eğer tarihsel olarak anlaşılması güç ise, (ilk olarak) nasıl ortaya çıkmıştır? Geçmişteki tecrübeler, bize dinî inanç alanındaki genişletilmiş sivil özgürlüklere ve uygulamalara giden süreç hakkında bilgi verebilir mi? Bu sorulara verilecek cevaplar, sivil ve ekonomik özgürlükler ve genel hürriyet ve ekonomik refah arasındaki ilişkileri anlamamızda boş kalan yerleri dolduracaktır.

Bu hususlarla ilgili araştırmamız Hollanda, Britanya ve İngiliz Amerikan Kolonilerin'de din hürriyetinin ilk olarak ortaya çıktığı ve nihâyetinde -dört başı mâmur bir din hürriyeti olmasa da târihsel olarak kesinlikle önemli bir kilometre taşı olan- Birleşik Devletler Anayasası'nın Birinci Ek Maddesi ile sonuçlanan dönem olan 17. ve 18. yüzyıllara kadar gitmektedir. İddiamız şudur ki, târih iyi bir öğretmendir ve genişletilmiş demokratik hürriyetler için şimdilerde verilmekte olan mücadeleler geçmişteki süreçlerden öğrenilebilir. Dahası, bu milletlerin aynı dönemde ulaştıkları refah seviyesindeki büyüme ile dinî hoşgörünün ortaya çıkmasının birbiriyle örtüştüğünü ve nedensel bir şekilde bağlantılı olduğunu savunmaktayız. Din hürriyetine saygılı olmanın gelişmiş bir ekonomik refah seviyesi için yegâne sebep olduğunu iddia etmemekle birlikte bunu çağdaş siyâsa tartışmalarında ciddiye alınması gereken önemli bir katalizör olarak görüyoruz. Temeli teşkil edecek bir takım sivil özgürlüklerin -yâni dinî inanç ve uygulamaların- tesis edilmesinin madî refah ile bağlantılı olduğunu idrak etmek, hem ekonomik hem de siyâsî açıdan sosyal gelişmeleri daha bütüncül bir yapıda anlamamıza yardımcı olacaktır. Anlatmak istediğimizi, ekonomik büyüme dendiğinde genel anlamda anlaşılan nedenleri masaya yatırarak ve bunu dört târihî ders ile tasvir ederek anlatıyoruz.

Ekonomik Büyümenin Şartları: Kurumsal ve Fikrî

İktisat tarihçileri uzun zamandır, 1800'lerdeki Endüstri Devrimi'ne ivme kazandıran şartların Kuzeybatı Avrupa'da başladığını vurgulamaktadır (North ve Thomas 1976, Weber [1930] 2001). Bu bölge, onu dünyanın diğer uygarlıklarından ayıran iktisâdî verimlilik ve hayat standartlarında istikrarlı bir artışa, Ortaçağ'ın sonlarında şâhitlik etmeye başlamıştır (Kuran 2011). İktisâdî büyüme ve siyâsî özgürlük arasındaki içsel ilişki, (North, Wallis ve

Weingast 2009) bizi refah ve demokratikleşme arasındaki ilişkiyi destekleyen temel etkenlerin bâzılarını incelemeye mecbur etmektedir. Endüstri Devrimi hakkında en önde gelen yazılarıyla Adam Smith, Avrupa ekonomisi ve toplumundaki gittikçe daha belirgin hâle gelmiş olan değişime yol açan şeyleri gözleme adına doğru bir konum almıştır. *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine İnceleme* adlı eseri uzun olsa da, bu kitabındaki ana fikri oldukça basittir: Zenginlik, işgücü taksimi (örn. uzmanlaşma) ve genişletilmiş ticâret (Smith [1776] 1976: 25-27) arasındaki karşılıklı ilişkiden doğmaktadır. Uzmanlaşma, kişiyi mal ve hizmet üretiminde daha ehil hâle getirir ve ticâret kişilere bir şey üzerinde uzmanlaşma imkânı verirken aynı kişiler istek ve ihtiyaçlarını hâlâ başkalarının ürettikleriyle karşılamaktadır. Ticâret becerisini engelleyen herhangi bir şey, uzmanlaşmanın sağladığı faydaları azaltmaktadır ve bu yüzden uzun vâdeli ekonomik büyümeyi geciktirmektedir. Burada kritik olan ticâret iken, bir sonraki soru şudur: Hem yerel hem uluslararası anlamda ticâretin önündeki engelleri ne azaltır?¹

Gelişmiş ticâret ve munzam iktisâdî üretime katkıda bulunan etkenlerin sayısı oldukça çoktur ve çoğunun açıklaması seküler ilişkiler merkeze alınarak yapılır. Üreticilere üretimlerinin meyvesini toplama imkânı veren tahmin edilebilir bir dizi mülkiyet haklarını ortaya koyan siyâsî kurumlar, yeni nesil siyâsî ekonomistler arasında revaçtadır (North 1990, Olson 1993, Weingast 1995).² Eğer, siyâsî yöneticilerin doymak bilmez hırsları, müşterek güç ve sivil özgürlüklerin anayasal teminatları üzerindeki denetlemelerle sınırlandırılırsa, bireysel girişimciler, uzun vâdeli projelere yatırım yapmak ve genişletilmiş uzmanlaşma ve ticâreti desteklemek için teşvik edilmiş olacaktır. Seküler yönetici, büyüyen bir ekonomik pastayı vergilendirerek böyle bir düzenlemeden faydalar sağlar. Yöneticilerin vergi gelirlerini, özel girişimcilerin üretimi arttırma isteklerini kırmadan azamî seviyeye çıkaracak bir denge kurması, bu teoriler için ekonomik büyümenin düğüm noktasıdır. Hükûmet liderleri ticâretin önüne konulacak herhangi bir engelin uzun vâdede vergi gelirini arttırmadaki becerilerini olumsuz etkileyeceğini anlarılarsa, özel sektör aktörleri kendileri için faaliyet özgürlüğünü artırabileceklerdir. Bu özgürlükler özellikle fizikî imâlat ve ticâret ile ilgili olabilir ama aşağıda ele alacağımız gibi, özgürce ibâdet edebilme gibi diğer önemli konuları kapsayabilir.

1 "Ticâretin önündeki engeller" ifâdesiyle yaygın olarak uluslararası ticâreti kastederiz. Ancak ticâret, ulusallığı dikkate almaksızın en az iki birey arasında gerçekleşir ve yerel imar kanunları gibi düzenlemeler karşılıklı alışverişi sınırlamada ya da teşvik etmede önemli bir rol oynayabilir.

2 Ekonomik büyüme konusundaki kurumsal literatür, burada bir hükme varamayacak kadar geniştir. Burada vurgulamak istediğimiz esas konu, ekonomistlerin ekonomik büyümeyi izah etmek için, dinî konulardaki endişeleri kenara itip çoğunlukla seküler yönetim kurallarına odaklanmış olduklarıdır.

Son zamanlarda ekonomistler, kültür ve fikirlerin serbest ticâret ve verimli üretim önündeki engellerin azaltılmasına hizmet ettiği yöndeki anlayışı yeniden canlandırmaktadır (McCloskey 2006, Mokyr 2009). Burada, Aydınlanma'nın entelektüel şartlarının, sonuçta yeniliği destekleyen ve birçok girişime musallat olmuş bağnazlığı azaltan, daha büyük bir özgür fikir akımına imkân sağladığı yönünde bir ferâset söz konusudur. Hızlı endüstriyel büyümenin daha fazla hoşgörü, sınırlı devlet ve iktisâdî hikmetin ayak izlerini tâkip etmiş olması tesâdüf değildir. (Stark 2005 ve Aquilina ve Papandrea 2015), tarihsel olarak aynı seviyede olmayan refah seviyeleri içinde gelişen eşitlikçi fikirleri ve sivil hakları aslında sâdece Calvin etiği (Weber) değil, Hristiyanlığın da desteklediğine dikkat çekerek bu tartışmayı daha derin bir tarihsel boyuta taşımışlardır.

Bu tartışmaya biz, kendi mütalaamız olarak, bireylerin inançlarını özgürce yaşama arzularının ve hükümetlerin böyle özgürlüklere imkân verme isteğinin, uzun vâdeli ekonomik büyümeyi artıracaklarını ilâve etmekteyiz. Dinî özgürlük ekonomik büyümeyi sağlayan tek etken değildir, ama ekonomik pastayı daha büyük ve her şeyi daha tatlı hâle getiren önemli bir katkı maddesidir. Farklı inançtaki bireylerin toplumda hoşgörü ile karşılanması fikri ve bu bireylerin kurumlar oluşturmasının teşvik edilmesi, onların organize olmalarına ve özgürce ibâdet etmelerine, eş zamanlı olarak birçok seküler ilişkiye kolaylık sağlayan ve insanlar arasında daha büyük (ticârî) etkileşimi mümkün kılan çok çeşitli sivil özgürlükleri destekleyen bir çevreye katkıda bulunmalarına imkân sağlar. Kısacası dinî özgürlük, demokratik sivil toplumu tesis eden ve refahın genişlemesini sağlayan özgürlükler için bir katalizördür.

Aydınlanmış Bir Zamandan ve Yerden Dört Ders

Din özgürlüğünün ekonomik gelişme ve demokratikleşme üzerinde etkisinin olabileceği yerleri bulmak için çıktığımız deneysel yolculuğumuz bizi, 17. ve 18. Yüzyılda Kuzeybatı Avrupa'ya, özellikle de Hollanda ve İngiltere'ye (İngiliz Amerikan kolonilerine) götürmektedir. Modern demokratik yönetim, liberal bir ticârî kültür ve sanayileşmeye doğru atılan ilk adımları buralarda görüyoruz. Bu aynı zamanda, Locke, Hobbes ve Smith gibilerin liberal toplumlar için entelektüel temelleri attığı, artan bir dinî çoğulculuk ve bilimsel yenilikçilik dönemidir. Bu kültürel değişimler ekonomik büyümeye tevâfuk ederken potansiyel nedensel bağlantıları görmek gerekir. Ve eğer bu ilişki dört asır önce geçerli olduysa bugün de geçerli olmalıdır. Bu yüzden Hollanda, İngiltere ve İngiliz Amerikan kolonilerindeki târihî tecrübelerden alınacak dört dersi sizlere sunuyoruz.

Ders 1: Dinî Özgürlük, Farklılığı, Güvenliği ve Refahı Arttırır

Din özgürlüğünün öncülüğü, dinî çeşitliliğin kaçınılmaz sürekliliğini kabul eden ve bağlayıcı, güvenli ve müreffeh toplumu yürekten arzulayan din adamları tarafından acele etmeden yapılmıştır.

Dinî çoğulculuk, dinî hürriyetin temel unsurudur. Eğer bir toplumdaki bütün bireyler aynı inancı paylaşıp aynı ibâdet şekillerini uygularsa, eğer varsa, dinî muhaliflerin haklarını güvence altına almaya çok az ihtiyaç olacaktır; yâni böyleleri olmayacaktır! Kültürlere geniş bir açıdan baktığımızda, dinî tekdüzeliği bir kültürü tanımlayan bir özellik gibi görme hatâsına düşebiliriz, ama daha yakından baktığımızda birçok farklılık olduğu görülebilir. (Stark 2003) “Tek gerçek Tanrı” anlayışının birbirinden farklı yorumları ve bir toplumdaki farklı grupların farklı ibâdet şekilleri olabileceği gibi, monoteizmin özünde ayrımcılık yaratan bir özellik olduğunu iddia etmektedir (Owen 2015: 46-66). Protestan Reformu’ndan önce bile, Hristiyanlık’ta Fransisken manastırlarından gezgin Waldensiyancılara ve Reform-öncesi reformcular John Wycliffe ve Jan Hus’a birçok teolojik farklılık vardı. Bâzı reformcu manastır öğretilerine belli alanlarda serbestlik tanınmışken, muhalifliğini hayâtıyla ödeyen Jan Hus’un başını çektiği hareketler gibi diğer hareketleri durdurmak için eşzamanlı girişimler vardı. Bu durum, 1517’de dönemin baskın kilisesinde keskin bir ayrılığın başını çeken Martin Luther ve ondan hemen sonra John Calvin ve diğerleriyle baş verdi. Katolikliğe alternatif olarak Protestanlık, süregelen mezhepleşme sistemini ve dinî azınlıkları ortaya çıkarttı. Hiç de sürpriz olmayan bir şekilde dinî muhalefet, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ve İngiliz İç Savaşı (1642-1651) gibi ihtilaflara sebep oldu. Ancak bu kadar çok savaş, birçok entelektüelin ve diplomatın böyle ihtilafların anlamsızlığını anlamasına vesile oldu ve dâimî savaşın ekonomik tahribâtını engelleyecek bir “güç dengesi” hoşgörüsü oluşmasını sağladı.

Hollanda Cumhuriyetini ele alalım. Doğal yeraltı zenginlikleri açısından Tanrı’nın lütfuna pek mazhar olmasa da Aşağı Ülkeler’in sâkinleri, Ortaçağ’ın son dönemlerinden itibaren, Rhine ve Ems nehirlerini ticârette nisbî bir avantaj geliştirmeye başlamak için kullanarak girişimcilikleriyle tanınır oldular. Ancak bataklık olan sâhilleri onlara denizde darbe vurdu, tâ ki Hollandalı çiftçiler sulak alanlara gelip suyu kontrol altına alacak bentler kurana kadar. Bu teknolojik gelişme iki önemli sonuca sebep oldu. Birincisi, yeni topraklarda ortaya çıkan geniş arâzilerde feodal hâkimiyet yoktu ve böylece Hollandalı köylüler, Avrupa’nın en özerk insanları oldular ve kendi iş güçlerinden daha büyük bir pay alabildiler. İkincisi, yeni arâziler Kuzey ve Baltık denizlerindeki deniz ticâretine hâkim olarak Hollanda’nın ticâretteki nispî avantajını

büyütmesini sağladı (Maddison 2011:77-80). En alttaki köylüden en üstteki asile kadar Hollanda, refah seviyelerinin ticâretin önündeki engellerin düşük olmasına bağlı olduğunu öğrendi.

Teknoloji, ticâretin önündeki engelleri aşma imkânı vermiş olsa da, diğer bir engel olarak dinî farklılıklar hâlâ önlerindeydi. Protestan Reformu, 1510'da Avrupa'yı silip süpürürken, Hollanda kendilerini Katolikliğin koruyucusu olarak gören, İspanya ve Orta Avrupa'nın çoğunluğunu da kontrol altında tutan Habsburglar tarafından idâre ediliyordu. Calvinizm, mevcut etnik renkliliğinin ötesinde milleti bölünmekle tehdit eden net bir dinî yarılma yaratarak, Hollanda'da 1550'lerde hızlı bir şekilde yayıldı. İspanya'da II. Philip, Protestan teşebbüslere Engizisyon ile hiç de nâzik olmayan bir şekilde karşılık verdi. 1566'da, Hollandalılar bağımsızlık hedefiyle Habsburg hâkimiyetine karşı Katoliklerin ve Protestanların dâhil olduğu 80 yıllık bir isyânı teşvik ettiler. Ancak, Katoliklerin Habsburglar'a zaafiyet göstermesini engellemek için Calvinistler, ibâdet haklarının korunacağına dâir muteber bir bildirimde bulunmak zorunda kaldılar. Aynı şekilde Protestanlar, Katolik hegemonyanın zaferden sonra yeniden tesis edilmeyeceğine dâir garanti istediler. Sonuç, gayri resmi bir anayasa olarak işlev gören ve her bir Hollanda vilâyetinin dinî meseleleri düzenleyebileceğini ve dinî inanca dayalı müeyyidelerin yasaklanacağını belirten bir hükmü de içeren Utrecht Birliği (1579) oldu (Haefeli 2012: 20-21). Bu anlaşma iki özelliği ile öne çıkmaktadır: Birincisi, din üzerinde vilâyet bazındaki kontrolden ziyâde federalizme benzer ve yedi ayrı vilâyetten oluşan bölgede zorunlu ulusal kontrol karinesi ve ikincisi, dinî müeyyideyi yasaklayan bir koşul olması. Çok parçalı bir ulusu ortak bir düşmana karşı birarada tutan bu önlemler, iki yüz yıl sonra ABD Anayasası'nda yankı bulacaktır.

Ancak, dinî hoşgörünün ortaya çıkması onlarca yıl sürdü. Birçok Hollandalı düşünür, önemli olmayan doktrinlerle ilgili özgürlükleri tartışırken büyük hümanist Rotterdamlı Erasmus'u (1466-1536) tâkip etmiş ve Hollandalıların bağımsızlık için savaşmalarının bir sebebinin Habsburg'un dinî baskısı olduğunu vurgulamıştır (Witte 2007:171-73). Diğerleri buna tamâmen karşı çıktı (Mout 1997:39). Çoğu vilâyette, Calvinistler nüfusun en fazla çeyreğini oluşturuyordu ama en iyi teşkilatlanmış ve en disiplinli grup onlardı ve gelecek kırk yılı, devlet otoritelerinden onay alarak siyâsî hâkimiyet kazanmak için harcadılar (Israel 1997:3-4). Calvinistler yönetimde oldukları ilk yıllarda Katolik ibâdetleri yasakladılar. Aynı zamanda, Felemenk devletinin en büyük eyâleti olan Hollanda'daki bâzı şehirlerde devlet yetkilileri, Lutheryanların küçük kiliselerinin olmasına izin vererek, Reform yanlısı ruhban sınıfına cephe aldılar. 1612'de Amsterdam'daki Yahudiler büyük bir sinagog inşa etmeye

başladılar ama bu haddi aşmak oldu; ruhban sınıfın baskısıyla ahâli inşaatı durdurdu. Bu arada, Katolikler ibâdetlerini büyük evlerde yaptılar ama kilise inşa edemediler (Israel 1997:8-9). Utrecht Birliği dinî hoşgörüyü tedvin etmiş olabilir ama gerçek hoşgörü erdeminin hâlâ kültürde entelektüel olarak hazmedilmesi gerekiyordu.

Reform Kilisesi'nin kendi içindeki travmatik bölünme, çok daha fazla sayıda Hollanda vatandaşının, hoşgörünün barış ve refahın anahtarı olduğuna ikna olmasında yardımcı oldu. Arminiyanlar veya Remonstranlar, Calvinist doktrinlere karşı çıktılar ve birçok tâkipçi topladılar. Dordrecht'deki kilise meclisi (1618-19), Ortodoks Reform yanlılarını kabul edilmiş ve devlet destekli kilise olarak destekleyerek Remonstranları iskat etti. Ama İngiltere'deki Anglikan oluşumunun tersine Felemenk devleti, kiliseyi kontrol etmedi ve Felemenk vatandaşlarının kiliseye katılmaları zorunlu değildi (Mout 1997: 41-43). Ortaya şöyle bir inançlı kategori çıktı: *Liefhebber* (sempatizan ya da kelimenin tam anlamıyla "muhib"), Reform yanlısı hizmetlere katılırlar ama âdiyetleri yoktur (Kooi 2002:32-33). Ve Hollanda'nın şehirlerinde sulh hâkimleri çok daha fazla Lutheryan, Arminiyan ve hatta Yahudi ve Katolîğin dinî hizmet vermesine ve ibâdet mekânı inşa etmesine izin vermiştir. Amsterdam, Rotterdam ve diğer büyük şehirlerde, dükkan sâhibi, zanaatkâr, öğretmen, sanatçı, tüccar ve bankerlerden oluşan güçlü bir şehirli sınıf ortaya çıkıyordu. Zengin şehirli âileler, dinlerini serbestçe yaşamaları konusunda kendilerini rahat bırakmaları için şehirdeki devlet görevlilerine para veriyorlardı (Haefeli 2012:55). Anlaşmaya azınlık grupların kendi fakirlerine ve hastalarına bakmaları ve bunu kamu kasasından almamaları da dâhildi (Kooi 2002:40-43). Şehir yetkilileri ve dinî azınlıklar arasındaki ortak yaşamın getirdiği ilişkiler, ticâretin yarattığı hareketliliğin sağladığı menfaatlerle ortaya çıktı. Ancak ortaya çıkan hoşgörüde farklılaşma vardı ve tek bir vaka, göz önünde olup bitenden alınacak dersi ispat etmektedir. "Amsterdam'ın uluslararası ticârete bağımlılığının olmaması, Leiden'i hem Yahudiler hem de Lutheryanlar için daha az mükrim hâle ve Hollanda Reform Kilisesi ve Calvinizm'in iktidarının güçlü bir destekçisi durumuna getirmiştir" (Haefeli 2012:77). Ancak eninde sonunda, Hollanda şehirlerinin toplam politik ekonomisi, hoşgörünün meyvelerini toplama durumuna gelmiştir. Joke Spaans'ın belirttiği gibi, "hoşgörü, şehirleri ve en nihâyetinde devletin kendisini yöneten tüccar elitlerin ticârî menfaatlerinin ardından gelmiştir" (Spaans 2002:78).

Birçok akademisyenin ele aldığı gibi, Hollanda modern dinî özgürlük düşüncesinin doğum yeridir. Öncelikle ticâret için birçok bölgesel etnik grubun birarada olma gerekliliği bu ortamı sağlamıştır. Protestan Reformu tarafından teşvik edilen dinî çoğulculuğun filizlenmesi, Habsburglara karşı ayak-

lanmalarının başarısızlığına sebep olacak Aşağı Ülkelerin kırılğan birliğini tehdit etmiştir. Ancak, değişik itilaflar arasındaki yerel anlaşmazlıklar, Hollanda'nın zaman içinde oluşturduğu barış içindeki ticârî ortamın sunduğu avantajları yok edecek olan iç savaş tehdidini ortaya çıkarmıştır. Farklı inançtaki bireylerin diğeriyle iletişimine ve ticâretten menfaat elde etmesine imkân sağlayan bir "Yaşa ve yaşat" tavrı etrâfında yavaş yavaş gelişen sosyal bir uzlaşma, Hollanda'yı dönemin en büyük ticârî imparatorluklarından biri hâline getirmiştir. Bu ders, Hollanda'nın kök salmak ve iş kurmak için iyi bir yer olduğunu anlayan diğeri gözlemcilerin de gözünden kaçmamıştır ve insanlar Hollanda'da yerleşme planları yapmamış olsa bile, burası aykırı dinî inançlar sebebiyle cezâlandırılma korkusu olmadan başkalarıyla ticâret yapılacak güvenli bir cennet olmuştur. Kanlı iç savaş sırasında dinî çalkantı tecrübesi geçirmiş olan İngiltere, aşağıda ele aldığımız gibi, Şanlı Devrim sırasında Hollanda'nın (kral bir tarafa) fikirlerini almıştır. Bu bizi doğruca ikinci târihî dersimize götürmektedir: Dinî özgürlük girişimci bireyleri cezbeder ve aynı şekilde düşünmesi gerekmeyen yabancılar arasında barış içinde yürütülen ticâreti teşvik eder.

Ders 2: Dinî Özgürlük Ekonomik Büyüme Teşvik Eden Yatırımları Cezbeder

Dinî özgürlük, ekonomik büyüme oranını arttıran yaratıcı, risk alan, öncü, girişimci bireyleri ve grupları cezbeder.

Ekonomiler insanlara muhtaçtır: Üretmek için insan, tüketmek için insan, (ekonomik büyümenin başat bir motoru olan) gelişim için insan. Adam Smith'in belirttiği³ ve 20. Yüzyılın ortalarındaki ithalat ikamesi politikalarında edilen tecrübenin ortaya koyduğu gibi özyeterli toplumlar uzun vâdede gelişemez. Girişimci, üreten, takas ve değiş-tokuş yapan bireylerin yerleşimini teşvik eden ülkeler ve bölgeler zaman içinde refaha kavuşacaktır.⁴ Bu ders, ters yönde de çalışır: Girişimciliği kötü gösteren yasalar çıkaran toplumlar, bu bireylerin çekip gittiğini görecektir ve verimlilikte gerilemeye şâhit olacaktır.

Bu ders, başka hiçbir yerde Fransa'nın dinî târihinden daha açık olmamıştır. Protestan Reformu'nu tâkip eden kanlı dinî çatışmaların arasında, Fransa kralı IV. Henry, 1598'de "muhalif" inançlarını tatbik etmeleri için Fransız Protestanlarına (Hugenolar) hoşgörülü bir özgürlük verdiği Nant Fermanı'nı yayınlamıştır. Armstrong'un (2004: 11-12) belirttiği gibi bu ferman, "doğru-

3 Adam Smith'in bu etkiyle ilgili iddiası, *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabının III. Kitap'taki "Avrupa Ekonomisinin Tarihine Genel Bakış" bölümünde ele alınmaktadır.

4 "Takas ve değiş-tokuş" göndermesi, bütün bireylerde doğal olan "nüfuz ve servet ile işlerini yürütme"sine (wheel and deal) dikkat çeken Adam Smith'e gönderilen bir şapka selâmıdır.

dan şiddetin sâdece kralın güçlerine ve *Fransız ekonomisine* zarar vereceğini” ve “Katoliklerin barış uğruna Protestanların varlığının sürmesini isteyeceklerini” (vurgu eklendi) tanımak anlamına gelmekteydi. Sıkıntılı bir dinî uzlaşma sağlanmıştı ve Fransa, takriben bir yüzyıl sonra Katolikler kültürel otoritelerini yeniden tesis etmeye başlayana kadar büyüme kaydetmiştir. Kral XIV. Louis, 1685’te fermânı Hugenolara karşı artan bir cezâlandırma dalgasıyla sonuçlanan şekilde ilga etmiştir. Yüzbinlerce Fransız Calvinist, İngiltere ve Hollanda’nın da içinde olduğu komşu ülkelere kaçmış ve bu ülkelerin ekonomilerine destek olmuşlardır (Scoville 1952). Şaşırtmayan bir şekilde, Fransa’dan ayrılıp başka bir yere kök salabilenler en çalışkan ve zengin ve de devletlerin cezbetmek istedikleri kişilerdi. Ayrıca Hollanda, Portekiz’deki işkencelerden kaçan ve “Hollanda’nın deniz aşırı ticâret ağını genişletmeye başladığı dönemde Amsterdam’a değerli iş bağlantıları ve bilgi getiren” Yahudilere sığınma imkânı vermiştir (Haefeli 2012:111).

Hollanda’nın genişleme alanlarından biri, New Amsterdam adını verdikleri küçük bir adada ileri bir karakol kurdukları Kuzey Amerika idi. Anavatandaki kurulu düzen varken, zorlu Amerika şartlarına yerleşimcileri çekmek zordu ve bu yüzden bu koloni İngilizler tarafından ele geçirilip New York adını aldı. Ancak bundan önce, Hollanda Batı Hindistan Şirketi’nin yöneticileri, insanlar kaçmasın ve ekonomik talihlerine olan ümitleri kırılmasın diye farklı dinlere saygı gösteren bir bildiri yayınladılar. Bir Quaker tüccarıyla ticâret yapmaya gösterilen isteksizliğe cevaben şunları yazdılar: “Yürekten arzu ediyoruz ki, bu ve diğer dinî gruplar burada kalsın, ama kalmazlarsa, ülkenin varlığının devamındaki bu hassas dönemde önem verilmesi gereken nüfusu azalmadan ve göçü durdurmadan onlara karşı bir gelişme sağlayıp sağlayamayacağımız konusunda oldukça şüpheliyiz” (Smith 1973:230).

İngilizler, zengin kolonilerin oluşturulmasında dinî özgürlüğün önemini anlamada hızlı davrandılar. Erken Amerikan dinî özgürlüğünün büyük şampiyonu William Penn’den başka hiç kimse, dinî özgürlük için yapılan açık bir çağrının olduğu Pensilvanya’ya sömürgecileri çağırmadı (Sweet 1935:50). Ve Carolinalar’da⁵, meşhur Amerikan din târihçisi Perry Miller şunları söylüyordu: “asil mülk sâhiplerinin istediği [dinî] tekdüzelik, yerleşimcilerinin onda dokuzunu kovmadıkları sürece, imkânsızdır. Bu yüzden dinî düstur, ekonomik çıkara teslim olmuştur; amelî hoşgörü kural hâline gelmiştir” (Miller 1935:60). Gariptir ki, Nant Fermânı’nın ilga edilmesinden ve Protestan tüccarların kovulmasından sonra Fransızların öğreneceği ders Virginia kolonisinin kurulmasında yardımcı olacaktır. Dinî muhaliflerin cezâlandırılması

5 Kuzey Carolina ve Güney Carolina olarak ayrılmadan önce bu bölgenin adı.

17. Yüzyılın başlarında Pürütenler'i New England'a yerleşmeye mecbur bırakırken İngiliz İç Savaşı (1642-51) durumu onların lehine çevirmiş, Anglikan Yüksek Kilisesi'nin Pürütenler'e uyguladığı müeyyide 40.000-50.000 İngiliz'in 1645-1670 yılları arasında Virginia'ya gitmesine sebep olmuştur (Fischer 1989:207-29). Bu yerleşimciler, Amerikan Bağımsızlığı döneminde Kuzey Amerika'nın en kalabalık ve en müreffeh kolonisini kurmuşlardır. Bütün İngiliz Amerikan kolonileri gelişirken fiilî hoşgörü siyasalarının sebep olduğu dinî çoğulculuğu bastırmak çok zordu. Göçmenler, özellikle risk alan girişimciler, ekonomik büyümenin olmazsa olmaz parçasıdır. Halklar, farklı halklarla ahenk içinde yaşamayı öğrendikçe, hoşgörü eninde sonunda anayasal olarak kutsanmış dinî özgürlük hâline gelmiştir (Gill 2008).

Ders 3: Dinî Özgürlük, Ticârî Bir Toplumunu Teşvik Eder

Dinî hoşgörü ve özgürlük, ticâretin önündeki kültürel engelleri azaltarak ve bu şekilde kralın kasasını doldurarak ticâret ve alışverişi teşvik eder.

Girişimci göçmenleri kazanmak müreffeh bir ekonomi inşa etmenin önemli bir parçasıdır. Adam Smith'in hatırlattığı gibi yabancı topraklarda kalmak ve ara sıra sizin topraklarınıza gelmek isteyenlerle ticâreti teşvik etmek de aynı şekilde önemlidir. Uzmanlaşmanın ve nispi avantajın etkinliği geniş bir ticâret ağı oluşturma becerisine bağlıdır. Mânevî anlaşmazlık yaşadığınız kişilerle olan ticârî ilişkileri engellemek, en basit hâliyle bir ülkeyi, millî ürünlerinizi alıp karşılığında câzip şeyler teklif eden diğer insanların zenginliğinden mahrum etmek demektir. Eğer yabancı tüccarların, başka bir inanca sâhip oldukları için hapse atılmak veya orantısız bir şekilde vergilendirilmek gibi endişeleri varsa sizin limanlarınıza gelmeleri pek de muhtemel değildir. Yukarıda belirtildiği gibi Hollanda, dinî inançlarına bakmadan diğer milletlere mensup insanlar ile ticâret yapma kâbiliyeti sebebiyle zenginleşmiştir. Doğrusu, serbest ticâret Hollandalıların farkına vardıkları mukayeseli üstünlüğü en yüksek olan "ürün"leridir.

Dinî hoşgörü ve özgürlüğün ticâreti geliştirdiği konusundaki ders, İngiliz Amerikan kolonilerinde de çok bârizdir. Kolonyal Amerika dönemi târihçileri bunu anlamıştır: "Ticâret, kolonileri özellikle dinî amaçlı yer işgâlinde vazgeçirmeye yöneltmiş, kendilerinin Kilise'ye nispeten daha az bağımlı ve devlet ile alışverişe daha çok bağımlı olduklarını düşünmeye teşvik etmiştir. Bunun neticesinde koloniciler, devâsa avantajlı ticâretlerinin özgürlükten sâdir olacağını görmeye başlamışlardır (Stokes ve Pfeffer 1964:29). Oldukça katı Kongregasyonalist bir hükümetin kontrolünde olan kolonyal Boston istisnâ bir vakadır. Massachusetts Körfezi Koloni Pürütenleri, muhalif cemaat-

lere (örneğin Quakerler) karşı oldukça kısıtlayıcı olmalarına, daha önce onları zorunlu öşür vergisi ödemeye zorlamalarına ve bâzılarını hapse atmalarına rağmen Boston'da tüccarlara yapılan muamele çok liberaldi. Daha 1650'lerde, bu limandaki gezgin tüccarlar ve onların yerleşik temsilcileri, Kongregasyonalist kiliseye zorunlu öşür vergisi vermekten muaf tutulmuştu (McLoughlin 1971:118). Böyle bir zorunlu vergi, "mânevî târife" demektir ve o koloninin ileri karakol vâlileri, bu gibi vergilerin ticâreti daha uygun başka yerlere yönelteceğini anlamışlardı. Bu muafiyetler, Quakerler'in Pensilvanya ve Providence arasındaki seyahatlerinde sâdece dinî sebeplerle tutuklanamayacaklarına dair anlaşma yapıldığında, Rhode Adası ve diğer New England kolonileri arasındaki potansiyel bir ticâret savaşının yön değiştirmesiyle koloniler arasında da yayıldı (Curry 1986:22-23).

Pensilvanya bir kere daha, Amerikan dinî özgürlüğünü teşvik etmede önemli bir rol oynamıştı. Kurucusu William Penn, hem dinî hoşgörünün fitrî yararını hem de herkesin refâhı için ağırlıklı bir değeri olduğunu anlayan bir entelektüeldi. Kolonideki bütün inançlar için daha fazla özgürlüğü başarılı bir şekilde savunurken ticâret ve ekonomik büyüme için açıkça resmî başvurularında bulundu:

Ancak [dinî müeyyide] halka sağladığı avantajlardan gelen birçok dayanağa sâhip olduğu hâlde, bu müeyyideyi müteakip muhaliflerin cezalandırılmasının sebep olduğu şiddetin mâkul bir şekilde son verilmesi gerekirken mağduriyetlere yol açmaktadır. Çünkü ya mahvolmaları, ya kaçmaları ya da umuma tâbi olmaları gerekir ve belki sonuncusu en güvenli seçenek değildir. Eğer kendi eyâletlerinde mahvolurlarsa ve kendi halkları hapse atılırsa, kaba bir hesapla, Krallığın ticâretinin ve fabrikasının $\frac{1}{4}$ 'ü batar ve fakirlerin hayatta kalmasına yardım edenler, Fakirlerin Maişet Kitabı'nı bulmalıdır [Penn 2002:317].

Penn için şu o kadar âşikârdı ki, sizinle mal alışverişi yapmak isteyen insanları öldürmek ve hapse atmak, ticâreti teşvik etmenin kötü bir yoludur. Ancak Penn'in dehâsı sâdece bu söyleme dayanmamaktadır, o söylemini hoşgörü kanunlarını tatbik edeceğini umduğu İngiliz Kraliyetinin zenginliğine de dayandırmıştır:

Barış, Bolluk ve Güvenlik kavramlarını düşünün. Bir ülke için bir hükümdara saygı göstermek, devleti sevmek için üç büyük saik olduğu gibi, bu ülke ile ticâret yapmaları, o ülkeye yerleşmeleri konusunda yabancılar için de câzibe sebebi olan bu kavramlar müeyyideler sebebiyle tamamen yok olmuştur... Yarattıkları iş gücü ile buldukları bölgeleri belâdan ve ürettiklerinden ücret alınmasından korumakla kalmayıp, aynı zamanda, fakirlerin de korunmasını sağlayan erdemli, işinin ehli, üretken insanlar sağladıkları ticârî hareketlilikle kralın gelirinin en büyük teberru sâhipleridir [Penn 2002:58].

Eğer kralın istediğinin özgürlükleri arttırmasını istiyorsanız, onu bunun hazinesi için iyi bir şey olduğuna ikna edin. Gezgin bir Presbiteryen vâizken gün gelip de Princeton Üniversitesi'nin rektörü olacak olan Samuel Davies, "ibâdet özgürlüğünün gerçek özgürlüğün çok değerli bir dalı olduğu ve ti-

câret yapan bir ulusun zenginleşmesinde gerekli olduğu için Majestelerinin Kolonileri'nde dokunulmaz olması gerektiği" yönündeki New Jersey tartışmasında ticâret baronlarından başka hiçbir şeyde değil inanç özgürlüğünde benzer bir istekte ısrar etmiştir (Isaac 1973:27'den alıntı). Dinî hoşgörü, farklı mezheplerden insanlar arasındaki ticârî engelleri azaltarak ve azınlıktaki inançlara sâhip girişimcilere güvenli bir ortam sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik ederken, bu ilişkinin kendi içinde de geliştiğine şâhit olmaktayız; farklı dinlerden bireyler arasında yapılan ticâretteki başarı, sonrasında diğerleri tarafından da bilinince, daha büyük bir hoşgörüye cesâret verecektir, ki azınlıklara yapılan kaba muamele, mezhepsel çatışma sebebiyle kaybedilecek zenginliğe değmez.

Diğer inançlardaki insanlara hoşgörüsüz olmanın onların sizinle iletişime geçme isteklerini azaltacağı düşüncesi oldukça açıktır. Buna rağmen teolojik referansların derinlerde ilerliyor olması ve birçok insan için fitrî bir değer taşıması, sosyal bilimcilerin küçümsememesi gereken bir gerçektir. Dinî inanç ve uygulamalardaki kısıtlamalar târih boyunca olmuştur ve göç ve ticâret için engel teşkil etmiştir. William Penn, Samuel Davies, Hollandalılar ve diğerlerinin, dinî özgürlüğün sosyal barış ve ekonomik refaha vesile olduğu konusunu tartışma ihtiyâcı göstermektedir ki, aradaki bu bağ, herkesin göreceği kadar açık değildir ve her zaman tartışılması gerekir. Çok şükür, başarıyı getirir ve bu da bizi dördüncü ve son derse getirmektedir.

Ders 4: Dinî Özgürlük Yayılma Temâyülündedir

Dinî özgürlük, bir ülkede kendine yer ettikten sonra komşu ülkelere yayılma temâyülü gösterir.

Sosyal bilimcilerin dikkat çektiği üzere fikirler ve davranışlar ülkeden ülkeye yayılır (Simmons ve Elkins 2005). Bu bilim insanları, kurum ve uygulamaların yayıldığı değişik mekanizmalar ortaya koymuştur (Cederman ve Gleditsch 2004, Gleditch ve Ward 2006). Bu yayılma – bir devlet kendi kurumlarını diğer ülkelerde desteklediğinde olduğu gibi – devletler eliyle yeni fikirlerle yürütülür (Owen 2010, Boix 2011). Alıcı devletler, özellikle başarılı (güvenli, güçlü veya müreffeh) komşularındaki fikir ve tutumların câzibesine kapılabilir; bilim insanları bunu bir "tatbikî etki" olarak tanımlamaktadır. Alıcılar ayrıca, başarılı komşu devletlerin tutumlarını taklit etme yönünde (dışarıdan) baskı hissedebilir; örneğin serbest ticâret uygulayan büyük bir ekonomi, komşularını ithalata karşı ihracata önem vermeleri konusunda teşvik edebilir.

Dinî özgürlük erken modern Hollanda Cumhuriyeti'nden Avrupa'daki diğer rejimlere ve Atlantik ötesine şu üç mekanizma ile yayılmıştır: ekonomik baskı, tatbikî etki ve âdil vergilendirme. 17. Yüzyıl, Hollanda'nın Altın Çağı olarak bilinir; bu dönemde Hollanda Cumhuriyeti kendisi hakkındaki yığınla kehânete karşı durmuş ve sâdece İspanya'dan bağımsız olmakla kalmamış aynı zamanda Amerika, Afrika ve Asya'daki en büyük ticâret filosu ve emperyal yatırımlarıyla Avrupa'nın en büyük ekonomisi ve en büyük pazarı olmuştur. Hollanda'nın komşuları, bu başarıyı tehdit olarak görüyordu ve şaşkınlık içindeydi. Bâzı komşular savaş ilan ederek karşılık verdiler: İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti, ticâret yolları ve koloniler sebebiyle üç defa (1652-54, 1665-67 ve 1672-74) savaştı ve Fransa ülkeyi baştan başa fethetmeyi denedi (1672-74). Coğrâfî zâfiyet ve nispeten az nüfusuna rağmen, Hollanda varlığını sürdürdü ve zenginleşmeye devam etti; yabancılar da böyle millî bir başarının nasıl başarıldığını merak ededurdular.

Muhteşem Hollanda ekonomisinin ekonomik baskısı ve tatbikî etkileri, İngiltere'nin Hollanda'yı dinî özgürlük konusunda taklit etmesi sonucunu doğurdu. Dinî muhalifler (Anglikan olmayanlar) özellikle Hollanda'nın dinî farklılıklara gösterdiği hoşgörüdeki başarısına meyyâldi. Baptist mezhebinin kurucusu Thomas Helwys (1575-1616) 1608'de Hollanda'ya geri döndü. Dine karşı devlet zulmünün kabul görmediğini anlayıp ikna olan Helwys şöyle yazmıştır: "Dinî özgürlüğe izin verilen ülkeler var ya, bu gök kubbe altında daha gelişmiş ve zengin ülke bulamazsınız." Aşağı yukarı aynı zamanlarda, daha sonra Plymouth-Massachusetts'e gidecek olan ve halk arasında Muhacirler olarak bilinen İngiliz Separatistler, Hollanda'ya yerleşmişti. Plymouth'da Separatistler, belki de Hollanda'daki hoşgörüyü model aldıkları için (dinî muhalifleri sürgün ve bâzen de idam eden Püriten birâderlerinin aksine) hoşgörünün rol modeli oldular (Cobb 1970: 133-48). İki nesil sonra Sir William Temple (1628-99) Hollanda'yı ziyâret etti ve *Observations upon the United Provinces of the Netherlands (Hollanda'nın Birleşmiş Vilâyetleri Üzerine Gözlemler)* adlı kitabını (1673) yayınladı. Hollanda hoşgörüsüne açık bir hayranlıkla Temple, Hollanda'da Katoliklerin bile açıkça ibâdet edebildiklerini ve diğer ülkelerde dinî farklılıkların berâberinde gelen bütün şiddet ve sertliğin burada [yâni Hollanda'da] gerek müsamaha gerek müsaade yoluyla herkesin faydalandığı genel özgürlükle ortadan kalktığını veya yumuşadığını ya da tefrika ve hırsın böylece Hristiyanlara son yüz elli yıl içinde oluk oluk kana mâl olan dinî baskı ile menfaatkâr ve fitne dolu niyetlerini tahrif etmelerini engellediğini yazmıştır" (Owen 2015:136).

İngiliz filozof John Locke, Hollanda'nın bir diğer hayranı idi. 1669'da, yeni bir koloni olan (şimdi kuzey ve güney olarak ayrılmış olan) Carolina Temel

Anayasası'nı kaleme alanlardan biriydi. Özellikle 96. ve 97. Maddeler ilginçtir. Maddelerin Locke tarafından kaleme alınmamış olan 96. Madde "sâdece gerçek ve Ortodoks din" olan İngiltere Kilisesi'nin, halkın desteğini olan yeğâne dinî kurum olacağına hükmediyordu. Ancak Locke'un kaleme aldığı 97. Madde, göçmenler "dinî inançları söz konusu olduğunda kaçınılmaz olarak farklı olacaklarından, sâhip olmayı umdukları özgürlük sebebiyle, ki onları bu işin dışında tutmak bizim için anlamsız olacaktır, sulh hukukunun fikir farklılığı ile sağlanacağını belirtmektedir." Locke, "Yahudilerin, putperestlerin ve diğer inançlarda olanların" inançlı olanların alçak gönüllüğü ile saf Hristiyanlığa kazandırılabilceğini ileri sürmüştür. İşin özü, "her hangi bir inanç konusunda hemfikir olan yedi veya daha fazla kişi, kendilerini diğerlerinden ayırt etmek için bir isim verecekleri bir kilise ya da meslek kurabilecektir" (*Carolina Temel Anayasası* 1669). Locke daha sonra, büyük hayranlık duyduğu Hollanda'da beş yıl (1683-88) geçirmiştir. İngiltere'ye döndükten bir yıl sonra ünlü *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* adlı eserini yayınlamıştır (Locke [1689] 2010).

Locke, İngiltere'nin Kral III. William'ı olmak üzere parlamento tarafından dâvet edilen Orange'lı William ile birlikte İngiltere'ye geri döndü. Diğer şeylerin yanında İngiltere'deki İhtişamlı Devrim, jeopolitik sebeplerle yabancı (Hollanda) bir dinî hoşgörü baskısıdır. Katolik II. James, İngiltere tahtından indirildiğinde, zamânın süper gücü olan Fransa'nın XIV. Louis'si yakın bir müttefiğini kaybetmiş oldu. Hollanda'ya savaş ilan etti ve William'ı Katolikliği İngiltere'den silmenin plânlarını yapmakla suçladı. Louis'yi teskin etmek için, William, bu konuda isteksiz İngiliz Parlamentosu ile bir anlaşma yaptı: 1689 târîhli Hoşgörü Anlaşması Presbiteryenler, Quakerlar, Baptistler ve Bağımsızlar'ın kamusal alanda ibâdet etmelerine, kilise inşa etmelerine ve Anglikan vâizlere muhalif olmalarına izin veriyordu. William krallık imtiyazlarını kullanarak Katolikler ve Yahudiler'e "yargıçları yönlendirmek, karşı yaygın ve dinî müdahale ve muhalefeti sınırlandırma konusunda daha ileri bir adım attı (Israel 1991:140-54). Özetle İngiltere, hâlihazırda hoşgörülü olan Hollanda'dan gelen emsâl, baskı ve doğrudan müdahalenin etkisiyle ekâliyet dinlerine daha hoşgörülü oldu.

Hollanda, John Locke, İngiliz Hoşgörü Anlaşması ve sonrasında İngiliz Amerikan kolonilerinde inkişaf eden dinî özgürlükler küçümsenemez. İyi fikirler kendilerini bizâtihi ortaya koymazlar ve onları zaman ve mekânın akılcılığı içinde destekleyenlere ihtiyaçlar duyarlar. Ekonomik refaha giden ana yolu – özelleştirme ve ticâret – açan Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinin V. Kitabı'nda bir bölümü tamamen dinî inancın özgürce uygulanmasına ayırırken dinî hoşgörünün önemini farkındaydı. Smith, Pensilvan-

ya'daki dinî özgürlüğün sosyo-ekonomik önemini de vurgulamıştır ([1776] 1976:793). Tatbikî etkiler ve fikirlerin serbest dolaşımı olmadan dinî hoşgörünün sağladığı sosyal faydalar bölgesel kalacaktır.

Sonuç

Dinî özgürlük bir kez daha, dünyadaki siyasa tartışmalarında merkezî bir yer almıştır. 50. Yıldönümü kutlanan *Dignitatis Humanae*, bu hayâtî öneme sâhip sivil özgürlüğü, insanoğluna getirdiği doğal itibar üzerinden tartışmıştır. Tek başına bu çağrı, demokratik anayasalarda uygulanmasının ve korunmasının savunulması için yeterli olabilir. Ancak, târih bize göstermektedir ki, bu gibi çağrılar, siyâsî manzaranın rekâbet hâlindeki sosyal ve ekonomik menfaatlerin yaygın olduğu bir hâl almasıyla sık sık ihmâle uğrayabilir. Dinî hoşgörülük hâlâ vardır ve aksi hâlde zenginliği üretecek ve barış içinde yapılan ticâreti tesis edecek güçlü ortaklıkların olacağı toplumları parçalamakla tehdit etmektedir. Bu amaçla, dinî hoşgörü ve kurumsallaşmış özgürlüklerin savunulması, sosyal gelişmeye olan ilgilerini ortaya çıkarmada da yardımcı olabilir. Hemen hemen her birey güvenli ve müreffeh, çatışmadan münezze bir hayat ister. Çok şükür ki, târih dinî hoşgörü ve özgürlüğü birçok diğer devletin, uzun vâdeli ekonomik büyüme ve demokratik yönetimi de kapsayan sosyal refâhını artırdığı konusunda deliller de sunmaktadır. Hoşgörünün geçmişte güvenlik, göç ve ticâreti desteklediği gibi, bunları bugün de yapmaya devam edebilir. Dinî azınlıklar, kendilerine güvenli şartlar sağlayan milletlere dâhil olurlar ve bunu yaparak, dâhil oldukları yeni toplumları zenginleştiren kendilerine has becerileri de getirirler. Bu gibi hoşgörüler, hepimize ortak insanî vasıflarımızı hatırlatarak kültürler arası ticâretin gelişmesini teşvik ederler. Yukarıda dördüncü dersimizde belirtildiği gibi, iyi fikirlerin yayılması, iyi politikaların kanunlaşmasında hayâtî öneme sâhiptir. Târih iyi bir öğretmendir ve bize öğrettiklerini can kulağı ile dinlemeliyiz.

Kaynakça

- AQUILINA, M., and Papandrea, J. (2015) *Seven Revolutions: How Christianity Changed the World and Can Change It Again*. New York: Image.
- ARMSTRONG, M. C. (2004) *The Politics of Piety: Franciscan Preachers during the Wars of Religion, 1560–1600*. Rochester, N.Y.:University of Rochester Press.
- BOIX, C. (2011) "Democracy, Development, and the International System." *American Political Science Review* 105 (4): 809–28.
- CEDERMAN, L., and Gleditsch, K. S. (2004) "Conquest and Regime Change: An Evolutionary Model of the Spread of War and Peace." *International Studies Quarterly* 48 (3): 603–29.
- COBB, S. H. ([1902] 1970) *The Rise of Religious Liberty in America: A History*. New York: Johnson Reprint.

- CURRY, T. J. (1986) *The First Freedoms: Church and State in America to the Passage of the First Amendment*. Oxford: Oxford University Press.
- FISCHER, D. H. (1989) *Albion's Seed: Four British Folkways in America*. New York: Oxford University Press.
- Fundamental Constitutions of Carolina* (1669) Available at http://avalon.law.yale.edu/17th_century/nc05.asp.
- GILL, A. (2008) *The Political Origins of Religious Liberty*. New York: Cambridge University Press.
- GLEDITSCH, K. S., and Ward, M. D. (2006) "Diffusion and the International Context of Democratization." *International Organization* 60 (4): 911–33.
- GRIM, B., and Finke, R. (2011) *The Price of Freedom Denied: Religious Persecution and Conflict in the Twenty-First Century*. New York: Cambridge University Press.
- HAEFELI, E. (2012) *New Netherland and the Dutch Origins of American Religious Liberty*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- ISAAC, R. (1973) "Religion and Authority: Problems of the Anglican Establishment in Virginia in the Era of the Great Awakening and the Parsons' Cause." *The William and Mary Quarterly* 30 (1): 3–36.
- ISRAEL, J. I. (1991) "William III and Toleration." In O. P. Grell, J. I. Israel, and N. Tyacke (eds.), *From Persecution to Toleration: The Glorious Revolution and Religion in England, 129–70*. Oxford: Clarendon Press.
- (1997) "The Intellectual Debate about Toleration in the Dutch Republic." In C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel, and G.H.M. Posthumus Meyjes (eds.), *The Emergence of Tolerance in the Dutch Republic*, 3–36. New York: Brill.
- KOOI, C. (2002) "Paying off the Sheriff: Strategies of Catholic Toleration in Golden Age Holland." In R. P. Hsia and H. F. K. Van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, 87–101. New York: Cambridge University Press.
- (2012) *Calvinists and Catholics during Holland's Golden Age*. New York: Cambridge University Press.
- KURAN, T. (2011) *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton: Princeton University Press.
- LOCKE, J. ([1689] 2010) *A Letter Concerning Toleration and Other Writings*. Edited by M. Goldie. Indianapolis: Liberty Fund.
- MADDISON, A. (2001) *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD Development Centre Studies.
- McCLOSKEY, D. (2006) *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce*. Chicago: University of Chicago Press.
- McLOUGHLIN, W. G. (1971) *New England Dissent 1630–1833: The Baptists and the Separation of Church and State*. 2 vols. Cambridge: Harvard University Press.
- MILLER, P. (1935) "The Contribution of the Protestant Churches to Religious Liberty in Colonial America." *Church History* 4 (1): 57–66.
- MOKYR, J. (2009) *The Enlightened Economy: An Economic History of Britain 1700–1850*. New Haven: Yale University Press.

- MOUT, M. E. H. N. (1997) "Limits and Debates: A Comparative View of Dutch Toleration in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries." In C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel, and G. H. M. Posthumus Meyjes (eds.), *The Emergence of Tolerance in the Dutch Republic*, 37–48. New York: Brill.
- NORTH, D. C. (1990) *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- NORTH, D. C., and Thomas, R. P. (1976) *The Rise of the Western World: A New Economic History*. New York: Cambridge University Press.
- NORTH, D. C.; Wallis, J. J.; and Weingast, B. R. (2009) *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. New York: Cambridge University Press.
- OLSON, M. (1993) "Democracy, Dictatorship, and Development." *American Political Science Review* 87 (3): 567–75.
- OWEN, J. M., IV. (2010) *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States, and Regime Change 1510–2010*. Princeton: Princeton University Press.
- (2015) *Confronting Political Islam: Six Lessons from the West's Past*. Princeton: Princeton University Press.
- PENN, W. (2002) *The Political Writings of William Penn*. Introduction and annotations by A. R. Murphy. Indianapolis: Liberty Fund.
- PHILPOTT, D. (2001) *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- SCOVILLE, W. C. (1952) "The Huguenots and the Diffusion of Technology." *Journal of Political Economy* 60 (4): 294–311.
- SIMMONS, B., and Elkins, Z. (2005) "On Waves, Clusters, and Diffusion: A Conceptual Framework." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 598 (1): 33–51.
- SMITH, A. ([1776] 1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. 2 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- SMITH, G. L. (1973) *Religion and Trade in New Netherland: Dutch Origins and American Development*. Ithaca: Cornell University Press.
- SPAANS, J. (2002) "Religious Policies in the Seventeenth-Century Dutch Republic." In R. P. Hsia and H. F. K. van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, 72–86. New York: Cambridge University Press.
- STARK, R. (2003) *For the Glory of God: How Monotheism Led to Reformations, Science, Witch-Hunts, and the End of Slavery*. Princeton: Princeton University Press.
- (2005) *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success*. New York: Random House.
- STOKES, A. P., and Pfeffer, L. (1964) *Church and State in the United States*. New York: Harper and Row.
- SWEET, W. W. (1935) "The American Colonial Environment and Religious Liberty" *Church History* 4 (1): 43–56.
- WEBER, M. ([1930] 2001) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Routledge Classics.

WEINGAST, B. R. (1995) "The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Development." *Journal of Law, Economics, and Organization* 11: 1-31.

WITTE, J., Jr. (2007) *The Reformation of Rights: Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism*. New York: Cambridge University Press.

**Türkiye'de
Liberal-Muhafazakâr
Siyaset ve
Turgut Özal**
M. Zeki Duman

ISBN: 978-605-9823-23-4

Başkanlık Müsteşarı olduğu dönemde alınan ve hazırlanmasında büyük pay sahibi olduğu 24 Ocak (1980) kararlarıyla başlayan ve başta kendi kurdukları olmak üzere sonraki hükümetlerce de devam ettirilen ekonomide liberalizasyon ve dışa açılma politikası, sosyo-kültürel yapıda meydana getirdiği değişikliklerle orta ve uzun vadede büyük bir dönüşümün önünü açmıştır. Özal'ın 'çağı yakalamak' ve 'transformasyon' sözcükleriyle ifade ettiği bu dönüşüm, sadece devleti ve devlet kurumlarını değil, sıradan insanı ve toplumu da kuşatan 'sivil' karakteriyle modernleşme tarihimizin diğer örneklerinden ayırmaktadır.

Vefatının yirmi beşinci yılında yeni baskısı yapılan bu kitapta, ekonomide liberal, siyasette muhafazakâr bir kişilik olarak tanımlanabilecek Özal'ın Türkiye'nin modernleşme tarihindeki nevi şahsına münhasır yeri, siyaset anlayışı ve temel politikaları, dönemin iç ve dış dinamikleri ışığında okuyucuya sunulmaktadır.

LiBeRtE
yayınevi

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi amaç bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri liberal perspektifle disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak teorik konulara veya güncel olaylara dair özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise amaçları arasında belirtilen hususları içeren sosyal ve beşerî bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Liberal Düşünce Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Etik Kurallar

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Liberal Düşünce Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve Word dosyası şeklinde (doc ve docx uzantılı) yaziisleri@liberal.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

E-posta ile iletilen makalelere 7 gün içinde ulaştığı bilgisi verilir. Bu süre zarfında yanıt gelmemesi halinde e-posta dergiye ulaşmamış demektir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4000 ile 8000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1000 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtım yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli altbaşlık kullanılmalıdır. Giriş, Altbaşlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altbaşlıklarda rakam kullanılmamalıdır.

Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Yazar veya yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Tek yazarlı:

Atilla Yayla, *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları, 2015, s. 62.

Çok yazarlı:

James D. Gwartney ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2016, s. 153.

Derleme:

Kenan Çağan (edit.), *İdeoloji*, Ankara: Hece Yayınları, 2008, s. 54.

Çeviri:

Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2016, s. 98.

b. Tez örneği: Salih Zeki Haklı, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014, s. 150.

c. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örneği:

Atilla Yayla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2015, Sayı: 78, s. 182.

Çeviri makale örneği:

Leigh Jenco, "Serbest Otobanlar", *Liberal Düşünce*, çev.: Mehmet Doğan, Ankara, 2015, Sayı: 78, s. 178.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

e. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı, kaynak kitap ise italik *a.g.e.*, makale ise *a.g.m.* ve sayfa numarası yazılır. Aynı yazar için daha önce gösterilen kaynaktan sonra başka bir kaynağına atıf yapılmışsa ve ilk gösterilen kaynağa tekrar atıf yapılacaksa yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Yayla, *a.g.e.*, s. 150.

Yayla, *Siyaset Bilimi*, s. 140.

f. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır. Yazar sayısı ikiden fazlaysa birinci yazar isminden sonra "ve diğerleri" denilmelidir.

g. İnternette yer alan kaynaklardan yapılan alıntılarda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılar, başlığı tırnak içinde, yayının adı italik ve asıl yayın tarihi ile erişim tarihi ve bağlantı adresi belirtilerek kullanılmalıdır.

Örnek:

Güngör Uras, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan bir yayın ise bağlantı adresi dışında sayfanın adı belirtilmelidir.

Örnek:

Ünsal Çetin, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu>

İnternet kaynağı yazarı anonim, haber veya rapor ise, kaynak makale başlığından sonra belirtilmeli ve italik yazılmalıdır.

Örnek:

"Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", *BBC*, 13 June, 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Kaynakça

Metnin sonunda makalede kullanılan kaynakları gösteren kaynakça bölümü bulunmalıdır.

a. Kitap: Alfabetik sıralı, yazar-yazarların soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sa-deleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı ve soyadı, yayınevi, baskı yeri ve tarihinin yazılması gerekmektedir.

Tek Yazarlı:

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B. Berat Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2016.

Çok Yazarlı:

GWARTNEY, James D. ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

Derleme:

ÇAĞAN, Kenan (ed.), *İdeoloji*, Ankara: Hece Yayınları, 2008.

Çeviri:

VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.

Tez Örnek:

HAKLI, Salih Zeki, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014.

b. Makale: Yazar soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası sayfa aralığının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örnek:

YAYLA, Atilla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara, 2015, Sayı: 78, ss. 181-184.

Çeviri makale örnek:

JENCO, Leigh, "Serbest Otobanlar", çev.: Mehmet Doğan, *Liberal Düşünce*, Ankara, 2015, Sayı: 78, ss. 178-179.

c. İnternet kaynaklarının Kaynakçanın en altında "İnternet" başlığı altında alfabetik sırayla yer alması gerekmektedir.

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılarda;

URAS, Güngör, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan yayınlarda;

ÇETİN, Ünsal, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu/>

İnternet kaynağının anonim yazar, haber veya rapor olması durumunda;

BBC, "Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", 13 June 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

